

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
LIX/1

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
MATICA SERBICA
CLASSIS LITTERARUM
ARCHIVUM PHILOLOGICUM ET LINGUISTICUM

Покренут 1957. године
До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филологију и лингвистику*

Главни уредници:
Др Миливој Павловић (1957–1960), др Рудолф Коларић (1961–1962),
академик Павле Ивић (1963–2000), академик Александар Младеновић (2001–2009),
академик Јасмина Грковић-Мејџор (2010–)

LIX/1

Уредништво:
Др МИЛИВОЈ АЛАНОВИЋ, Др НАДА АРСЕНИЈЕВИЋ, Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈѢОР,
Др ДРАГА ЗЕЦ, Др ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ, Др СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ,
Др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, Др МАТО ПИЖУРИЦА, Др МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ,
Др ВЛАДИСЛАВА РУЖИЋ, Др СВЕТЛАНА М. ТОЛСТОЈ, Др ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА, Др БЈОРН ХАНСЕН

Collegium redactorum:
Dr MILIVOJ ALANOVIĆ, Dr NADA ARSENIJEVIĆ, Dr JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR,
Dr BJÖRN HANSEN, Dr GERHARD NEWEKLOWSKY, Dr SLOBODAN PAVLOVIĆ,
Dr DRAGOLJUB PETROVIĆ, Dr MATO PIŽURICA, Dr MILORAD RADOVANOVIĆ,
Dr VLADISLAVA RUŽIĆ, Dr SVETLANA M. TOLSTOJ, Dr ZUZANNA TOPOLIŃSKA, Dr DRAGA ZEC

Главни и одговорни уредник:
Академик ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈѢОР

ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LIX/1

НОВИ САД
2016

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Александра Цолић: Активни партиципи у <i>Житију Свѣтоѡ цара Уроѡа</i> од патријарха Пајсија	7
Ирена Цветковић Теофиловић: Обележавање квантитета слогова у славеносрпској епоси на примеру две посвете драми <i>Младен и Доброљуб</i> Константина Пеичића	27
Владимир Остојић: Вукова концепција књижевног језика и правописа у <i>Србској ѓрама-ѣици</i> Димитрија Милаковића	49
Дејан Средојевић, Наташа Спасић: Фонетско-фонолошки опис акценатског система стандардног српског као Л2 код говорника којима је мађарски језик матерњи	57
Душанка Звекић-Душановић: Модални глаголи и адверзативност	77
Владан Јовановић: Везане основе домаћег (словенског) порекла у морфемској и творбе-ној структури српског језика	103
Жарко Бошњакковић: Реформулације исказа у дијалекатском дискурсу и њихов значај за изучавање народних говора	115
Радивоје Младеновић: Северношарпланинско-јужнометохијски микроконтинуум	131

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

Наташа Киш: Милорад Радовановић. <i>Фази линџвистѣика</i>	149
Ана Халас: Aleksandra Izgarjan, Diana Prodanović-Stankić. <i>Approaches to Metaphor: Cognitive, Translation and Literature Studies Perspective</i>	154
Страхиња Степанов: Милица Мима Ружичић-Новковић. <i>Предсѣављање особа са инва-лидиѣиѣом у медијском дискурсу Србије</i>	159
Contents	165

Александра Цолић

АКТИВНИ ПАРТИЦИПИ У ЖИТИЈУ СВЕТОГ ЦАРА УРОША
ОД ПАТРИЈАРХА ПАЈСИЈА*

Предмет овог рада јесте синтаксичко-семантичка анализа активних партиципа у *Житију Светог цара Уроша* од патријарха Пајсија. Истраживање је спроведено на Пајсијевом аутографу из 1641. године. Показује се да се у домену партиципске фразе српско-словенски језик у извесној мери приближава живој речи (али без кршења норме), што се објашњава присуством народне легенде о убиству цара Уроша у садржинском слоју текста. Такође, кроз обликовање овог синтаксичког подсистема открива се и инвентивност и креативност патријарха Пасија као аутора.

Кључне речи: српскословенски језик, активни партиципи, *Житије Светог цара Уроша*, патријарх Пајсије.

The topic of this paper is the syntactic and semantic analysis of active participles in the *Žitije Svetog cara Uroša* (The Vita of the Holy Emperor Uroš) by Patriarch Pajsije. The research was conducted on Pajsije's autograph from 1641 and the results indicate that in the domain of the participial clause the Serbian Church Slavonic language is approaching the spoken language (but without breaking the norm) to a certain extent, which is explained by the presence of the folk legend of the murder of Emperor Uroš in the content layer of the text. In addition, through shaping this syntactic sub-system we discover the inventivity and creativity of Patriarch Pajsije as an author.

Key words: Serbian Church Slavonic language, active participles, *Žitije Svetog cara Uroša*, Patriarch Pajsije.

1. Увод. Прва половина XVII века у српској историји, упркос крајње неповољним политичким и друштвено-економским околностима, упамћена је као доба културне обнове и духовног јачања. Заслуга за то понајвише припада тадашњем поглавару Српске православне цркве, патријарху Пајсију: „У сучељавању са сталном немаштином, невољама с Турцима и настојањима Рима да се приволи на Унију, патријарх је истрајавао чврсто повезан са својим народом” (Јовановић 2001: 63–64). Међу разноликим делатностима кроз које се старао за српску традицију, историју и културу, попут обнове храмова и значајног доприноса новом успону рукописне књиге, налази се и његов књижевни рад. Централно место у Пајсијевом опусу (в. нпр. Јовановић 1993: 19–30) припада житијима и службама посвећеним двојици Немањића, Стефану Првовенчаном и цару Урошу, чиме је дат подстицај развоју њиховог култа, али и у теобним временима споменуто славно доба српске средњовековне државе.¹

* Рад је настао у оквиру предмета *Теоријско-методолошке основе историјске синтаксе* на докторским студијама Језика и књижевности на Филозофском факултету у Новом Саду, под менторством академика Јасмине Грковић-Мејџор.

¹ Приметно је наслањање на идеале ресавске епохе, коју је обележила тежња ка оживљавању и учвршћивању свести о наслеђу минулих времена (в. нпр. Грковић-Мелџор 2007: 473–474).

Најзначајнији Пајсијев спис јесте *Житије Светио̄ цара Уроша (Житије)*. Вековима удаљен од личности о којој пише, био је принуђен да за грађом трага у бројним изворима. Управо је ова околност донела и аутору и делу посебно место у старој српској књижевности: Пајсије је први међу српским писцима који експлицитно наводи своје изворе (Јовановић 2001: 111), а *Житије* је, као један од последњих изданака овог жанра (Трифуновић 1974: 62–65), једино са елементима усменог предања (РЕЂЕП 2013: 225). Наиме, међу изворима се нашла и национална легенда о насилној смрти цара Уроша, према којој је га је краљ Вукашин Мрњавчевић убио у лову.² Утицајем усменог предања на *Житије* истраживачи су се доста бавили. Мишљења се крећу од оних да ово дело због тога умногоме одступа од српске житијине традиције (в. нпр. Богдановић 1991: 269–270), преко истицања да се, упркос неоспорном утицају народне легенде не сме занемарити чињеница да је настајало и према писаним изворима на српскословенском језику (Јовановић 2001: 126–127),³ до својеврсног закључка дугогодишњих разматрања да *Житије* јесте „једина стара српска биографија написана по усменом предању”, али и да „носи битне одлике тог жанра, те да присуство легенде није изменило његову форму” (РЕЂЕП 2013: 225). Особеност *Житија*, дакле, почива на преплету писаног и усменог наслеђа. Језичким испитивањима приступамо са настојањем да, кроз призму поменуте садржинске специфичности и стила патријарха Пајсија као једног од последњих српскословенских аутора, сагледамо како се стил једног дела на језичком плану оформљује карактеристичним изборима на нивоу синтаксе. Конкретно, циљ овог рада остварићемо кроз праћење употребе активних партиципа (у даљем тексту: партиципи).⁴

Специфичност партиципске природе огледа се у комбиновању својстава именских и глаголских речи, што резултира њиховим широким синтаксичко-семантичким распоном употреба. Бројне функције партиципа у старословенском језику (ВЕЋЕРКА 1961), обично се групишу у пет основних категорија: супстантивизирани, детерминативни, предикативни, партиципи у функцији герунда, партиципи у оквиру конструкције апсолутног датива. На поузданим доказима типолошке природе, у новијој палеославистици изграђено је уверење да развијен партиципски систем који затичемо у старословенском у начелу можемо реконструисати и за позни прасловенски.⁵ Улога грчког језика остваривала се кроз ревитализацију елемента у нестајању (апсолутни датив),

² Више о овој легенди в. у РЕЂЕП 2013: 221–231.

³ Т. Јовановић (2001: 116–126) уочава да низ места из *Житија* има директне корелате у делима Пајсијевих претходника, писаца житија – Светог Саве, Стефана Првовенчаног, Даниловог ученика, Григорија Цамблака, Константина Филозофа, Димитрија Кантакузина.

⁴ Пасивни партиципи нису укључени у истраживање. Будући да су по пореклу глаголски придеви (ГАВРАНЕК 1963: 79–80, 93–94; LUNT 2001: 157), њихове синтаксичко-семантичке могућности су сужене, а понашање сасвим предвидиво – то потврђује и наш увид у грађу коју пружа *Житије*.

⁵ У језицима номиналног типа, какав је у начелу позни прасловенски, реченица се одликује већом аутономијом чланова, а дубинска хипотакса доминантно се изражава управо номиналним средствима (Грковић-Мелдор 2008: 77). Истовремено, позни прасловенски обележен је интензивним развојем синтаксичке транзитивности и централизацијом реченице око предиката. У таквим околностима неминовно се одвија процес разградње номиналног система, који се углавном остварује кроз вербализацију номиналних структура (Грковић-Мелдор 2008: 77).

кроз активирање латентно присутне особине (супстантивизирани партицип), те повећање фреквенције неких црта (детерминативни партицип) (Грковић-Мејдор 2007: 147–148). Српскословенски, као варијанта заједничког црквенословенског језика у ареалу *Slavia orthodoxa*, у начелу наслеђује старословенске моделе употребе партиципа (Грковић-Мејдор 2007: 231). Међутим, у говорној бази одвијају се промене, те наведени *неологизми* *йод зрчким уйицајем* у старословенском, у српскословенском језику постају *књишке црпше*. Уз то, од XIV века они облици који опстају у старосрпском губе својство конгруентности (Brozović – Ivčić 1988: 34), чиме, заправо, и престају бити партиципи. Паралелно, аутори српскословенских текстова настављају да радо употребљавају партиципе у доста широком синтаксичко-семантичком опсегу, који је обезбеђивало језичко наслеђе. Богатство различитих начина за њихову употребу пружало је могућност да се у домену партиципске фразе испоље особености конкретног текста. Наслућујемо да би присуство народне легенде у садржинском слоју *Житија* могло са собом донети извесно приближавање српскословенске језичке основице живој речи, што би се на плану партиципа могло очитовати:⁶ 1. у повећању фреквенције црта које имају потпору у вернакуларној бази; 2. кроз смањену фреквенцију, поремећај конгруенције, ужи синтаксичко-семантички распон употреба, формулаичност и контекстуалну ограниченост књишких црта.⁷ Такође, начин обликовања партиципске фразе може бити значајан елемент стила аутора.⁸

Као извор за ово истраживање послужиле су дигиталне фотографије⁹ Пајсијевог аутографа *Житија* из 1641. године,¹⁰ који се налази у оквиру Рукописа бр. 33 Библиотеке Српске патријаршије (Јовановић 2001: 93, 104). Аутограф заузима 31 лист, тј. 62 стране, димензије 196 x 143 mm, са по двадесет редова (Инвентар 2012: 25).¹¹

2. АНАЛИЗА ГРАЂЕ. У тексту *Житија* забележено је укупно 178 партиципа – од тога 14 супстантивизираних, 25 детерминативних, 56 самосталних

⁶ Ове претпоставке износимо на темељу резултата досадашњих истраживања партиципа у разноликим српскословенским текстовима. Нарочито су били од помоћи прегледни рад Ј. Грковић-Мејдор (2007: 231–258) и монографија М. Курешевић (2014: 27–63), као репрезенти стања у вишем, односно нижем (средњем) стилу. У вези с апсолутним дативом додајемо и радове Курешевић 2006; 2007 и Цолић 2015.

⁷ Разлика у стиловима може се испољити и кроз однос партиципа и конкурентних средстава, тј. зависних реченица релативног и адвербијалног типа (в. Курешевић 2014). Али, како би то знатно проширило оквире овог рада, ограничићемо се на испитивање начина реализације самих партиципа.

⁸ Рецимо, у *Житију краља Милутина* апсолутни датив се „радо и концентрисано користи у деловима са живом нарацијом, за сликовито, сценично, драматично описивање догађаја, што се највише односи на сегменте о смрти и чудима“, те постаје битан елемент стила архиепископа Данила II (Цолић 2015: 48, 52).

⁹ Захваљујем се мср Ивани Чанчар, која ми је уступила фотографије текста.

¹⁰ Иако се у литератури скоро доследно среће 1642. година, дајемо новију датацију Т. Јовановића (2001: 87–88).

¹¹ Будући да аутограф није сачуван у целини, делови текста са недостајућа три листа (по један на самом почетку, у средини и на самом крају) надокнађују се из Рукописа бр. 333 Музеја Српске православне цркве с почетка 4. деценије XVIII века (Јовановић 2001: 104). Примери из тих делова текста нису ушли у грађу за ово истраживање.

предикативних, 45 партиципа у функцији герунда и 38 партиципа у оквиру конструкције АД.¹²

2.1. Супстантивизирани партиципи. Ова категорија, у којој је у *Житију* потврђен само АППз,¹³ одликује се доминацијом номиналне стране партиципске природе и самосталном реализацијом, без управне речи. Супстантивизирани партиципи налазе се у реченици на позицијама карактеристичним за праве супстантиве (ВЕЋЕРКА 1961: 12–18), у функцији субјекта (пример 1) или објекта (пример 2). Увек су у одређеном виду:

(1) ... како же гъ глѣтъ въ иер[г]лѣн, не можеть градъ оукрити се врѣхъ горн стое нн свѣщникъ по[д] сподомъ · нъ на свѣщнице · да вѣходѣн свѣтъ видѣтъ · (142а/2);

(2) тако гд славитъ · славѣщн|х| его · (130б/1).

Удео примера са чланским нже, што је грецизам наслеђен из старословенских канонских споменика (ВЕЋЕРКА 1961: 18, 102–105), износи чак 28,6%.¹⁴ Ипак, говоримо о релативно малом укупном броју супстантивизираних партиципа, а најозбиљније ограничење закључцима о утицају наслеђа ресавске епохе на Пајсијев израз представља чињеница да је увек реч о библијским реминисценцијама, дакле сакралном контексту, тако да је могућ утицај узорног текста:

(3) нъ многѣн со[д]бы бжѣ · подаеть колѡуждо по прошенію · еже ѡ[т] всего ср[д]ца лювѣщн|х| его · по бжѣю нзволенію · (123а/4).

2.2. Детерминативни партиципи. Њима се ближе одређује именска реч у различитим синтаксичким позицијама. У *Житију* се јављају у одређеном (нешто чешће) и неодређеном виду, као препоновани или постпоновани у односу на управну реч.

2.2.1. Детерминативни партицип са АППз. У неколико случајева има значење атрибута трајне¹⁵ детерминације:

(4) н прих[о]д[ѣ]тъ къ серда[р] па[ш] · рѣбанасннъ соущн¹⁶ · тоу пришь бѣ зидовати въ бельгр[д]ѣ... (142б/5);

(5) н естъ при то[м] манастирѣ река схолоещѣа · съ горы... (127б/13–14).

У овој групи примера среће се и по која потврда детерминативног партиципа са чланским нже:

(6) н то лѣто съжнзю[т] · дощн прѣкрасные н чю[д]творнѣе, стго савн сръбскаго · неконць бегоць, наоученіель дѣволскы[м], нже неконн добра нѣнавдѣн · (142б/3).

¹² Процентуални преглед и графички приказ дати су у Закључку.

¹³ У раду се користе следеће скраћенице и симболи: АППз. = активни партицип презента, АППт. = активни партицип претерита, АД = апсолутни датив.

¹⁴ У Теодосијевом *Житију Светиоѡ Саве* супстантивизирани АППз. са чланским нже забележен је у 7,64% (Драгин 2007: 257).

¹⁵ По А. Белићу (1998: 274) „партиципи морају обележавати време за које се њихова радња или стање приписује именици: ако тога нема, партиципи престају бити партиципи и постају обични придеви”. Ипак, потенцијал АППз. и у пољу трајне детерминације произилази из његове имперфективности, због чега се њиме приписана радња/стање може схватити „као релативно трајна” (Грковић-Мелѡр 1993: 185).

¹⁶ Форма партиципа је уопштена.

Када је посреди привремена детерминација, у *Житију* синтагма са партиципом представља својеврстан вид парафразе, другачији начин да се именују одређени ентитети, и то експлицирањем особина које важе у том тренутку и у датом контексту се виде као најпроминентније:

(7) и приходѣтъ къ архіереоу тогда соущѣ въ мнтрополѣн новобрьдскон гра|д|тан|ц|н кв|р| василіе... (1406/8).

Неколико пута реч је о детерминативним партиципима у функцији ситуационог детерминатора објекта¹⁷ уз глаголе *percipiendi*:

(8) и пришьд|ше до мѣста ндѣже вон бехоу не малн · н проклетн агаренн оуходеть н сгледають · н вид|ш|е же неоуправленіе н разноходѣще · н планн лѣжеще · такоже воемь безглавномь · н никаква оуправленія · (1316/17,18) ‘...и видеше... (војнике) како шумарају и шијани леже...’;

(9) црѣ же ко|н|стантн|н| слышавъ · зета своего ненствъствоующа на хрї|с|іане н посла н о|т|се-коше главоу емоу · (118а/9).

2.2.2. ДЕТЕРМИНАТИВНИ ПАРТИЦИП СА АППт. Због семантике антериорности, могућности АППт. у овом пољу ограничене су на ситуациону (привремену) детерминацију – увек је реч о својствима која важе у одређеном тренутку прошлости:

(10) и тогда бл҃гоч|с|тнвала цр҃ца съ синомь свонць съвршають цр҃ковь · оставшую о|т| бл҃гоч|с|тнваго н прѣвнсокаго цр҃а стѣф|н|а · (1256/2).

У неколико примера детерминативним партиципом указује се на лоше стање цркава и манастира, што је одраз Пајсијевог занимања за стање храмова и старање о њиховој обнови (Јовановић 2001: 13–16):

(11) нѣ всемошная цр҃ца н вл|д|тца...нѣ оставн тако сїю оевнтѣль · нѣ тако|же| нногда въ цр҃квн нѣоорнцѣ, чю|д| показавши о распа|д|ши хра|м| снцѣ н мѣлоу мѣт|ннка оуроша н еговн прѣроднтѣль · іако да не конатнѣ забвена боу|д|тъ · (1386/8);

(12) и приходитъ въ манастирь запоустѣвшн · ... (141а/15).

2.3. САМОСТАЛНИ ПРЕДИКАТИВНИ ПАРТИЦИПИ. Реч је о партиципима у позицији самосталног предиката. У односу на старословенске канонске споменике, где се такви примери ретко срећу (Веѣерка 1961: 93–98), у српскословенском је њихова фреквенција нешто већа (Грковић-Мелџор 2007: 240–241).

2.3.1. САМОСТАЛНИ ПРЕДИКАТИВНИ ПАРТИЦИП СА АППз. Ови облици најчешће иступају у својству предиката простих реченица (пример 13), ређе се јављају у склопу наративног низа паралелно с другим претериталним глаголским облицима (пример 14):

(13) он же раздѣлає властн іако|же| н внше рѣхо|м| · ... (1296/17–18);

(14) мѣтн сѣа ншѣшн · рабы цр҃а ншѣше, н повс|д|оу собѣтнцахѣ, ншѣше · н ннѣтто собретахѣ · (1286/9, 9–10).

Њима се уводи директни говор. Партицип се гради од глагола *dicendi*, или оних који контекстуално преузимају ту улогу (нпр. плакати):

¹⁷ О *ситуационом детерминаџору објекта* прва је у нашој средини писала М. Ивић (1995: 134–136), разматрајући примере из савременог/стандардног језика. Конструкцијом *акузативн + партицип* бавила се И. Грицкат (2004: 164–175).

- (15) н вѣкашннѣ глѣ нї азъ не вѣдѣ что бысть · (1286/19);
 (16) пакы плаче н мѣ нхъ, азъ вѣдѣ где естъ · (139а/18,19).

У само једном случају АППз. се, као предикативни, јавља у функцији допуне глагола, и то модалног. Ова ситуација помало је необична, будући да такви примери нису регистровани ни у старословенском, ни у српскословенском. У оба језика партиципи су потврђени као допуна фазних глагола, и то најчешће глагола прѣстати (ВЕЏЕРКА 1961: 66–67; ГРКОВИЋ-МЕЈДОР 2007: 23). Вероватно је у датом примеру реч о остваривању истог потенцијала, којим партиципи залазе у сферу инфинитива:

- (17) неѣщеславнѣ оубо н смѣреномоудрїа разоудѣ съннзвѣше се · желеацааго прїдѣд се · не бо мо|же|тъ р|ѣ|е хс истина · славоу о|т| ѣлкѣ прїемлюще · (114а/16–17).

2.3.2. САМОСТАЛНИ ПРЕДИКАТИВНИ ПАРТИЦИП СА АППт. Као и АППз., јавља се у функцији предиката прости реченице (пример 18), или као део наративног низа са финитним глаголским облицима (пример 19):

- (18) н вѣ лѣ|т|, зѣбѣ, о|б|ы|в|а|в|ь| се сѣы · (138а/11);
 (19) н прїишь|д|ше вѣ цркви · вѣ днѣ недѣлны, н събнрают се окол'на села · н быбаеѣ съборѣ немалѣ · (139б/3).

У наредном примеру партицип поседује нијансу императивности (*идемо да видимо/хајде да видимо*). Вероватно је одабран због перспективизације – на тај начин фокусирана је допуна формализована као *да + њрезентї*, чиме је, у овом случају, истакнуто неверовање у нешто што није виђено својим очима:

- (20) н роугахоу се емоу н понашахоу · н глѣхъ дроугѣ къ дроугоу шы|д|ше да внднмо мошн сѣго зроша · роугающа се · (139б/1).

2.3.3. ПАРТИЦИПИ У ФУНКЦИЈИ ПРЕДИКАТИВНОГ ГЕРУНДА.¹⁸ У оквиру ове категорије размотрићемо примере партиципа који су са личним глаголским обликом повезани координираним везником, што је, сматра се, сигнал њиховог предикативног карактера. Реч је о црти која се може реконструисати за прасловенски, а своје постојање продужава и у старим словенским језицима. Дакле, у старословенски и његове редакције (рускословенски, српскословенски) продира из вернакуларне базе.¹⁹ Илуструје прелазну етапу у развоју словенске реченице, која се креће од првобитне аутономије чланова ка њиховој централизацији око предиката, што подразумева успостављање односа зависности, тј. развој хипотактичких структура из паратактичких.²⁰ Појава партиципа као денотата радње која се с информационог аспекта сматра другостепеном указује на процес хијерархизације, док његова повезаност с

¹⁸ У нашој лингвистичкој средини о овој појави писала је Ј. Грковић-Мејдор у свом раду *Предикативни герунд у старосрпском језику* (2007: 174–187). Како у *Житију* ипак убедљиво доминирају партиципи у функцији герунда (дакле, конгруентне форме), термин смо томе и прилагодили.

¹⁹ Пораст фреквенције овог синтаксичког архаизма у редакцијским језицима, нарочито у оригиналним делима, објашњава се слободнијим односом аутора према норми књижевног језика.

²⁰ Као и у поменутом раду Ј. Грковић-Мејдор (2007: 182), и овде се под *хијоѡакиѡичком сѣрукѡуром* подразумева она са развијеним *односом* субординације, без обзира на синтаксичко средство којим је исказана.

личним глаголским обликом преко координираног везника сведочи о исто-временом чувању предикативности као трага првобитне паратактичке структуре. „Коначна ‘централизација’ реченице, те прерастање иницијалне паратактичке структуре у хипотактичку, манифестоваће се губљењем везника”²¹ (Грковић--Мелџор 2007: 174–187). Партиципи у функцији предикативног герунда, дакле, имају двоструку природу и смештају се негде на континууму од предикативне ка герундској употреби. У складу с постојећом литературом, у овом раду се партицип у функцији предикативног герунда посматра као структурни тип самосталног предикативног партиципа, обележен присуством координираног везника.

2.3.3.1. АППз. у функцији ПРЕДИКАТИВНОГ ГЕРУНДА. Прототипичну ситуацију (в. Грковић--Мелџор 2007: 174–176) представљају таутосубјекатске структуре са АППз. постпонованим у односу на лични глаголски облик, са којим је повезан везником н:

- (21) послѣднѣ мла|д| црѣ распространн · н оукраша|е| всакымн красотамн... (126а/7);
 (22) доуш'ман' же оцѣу непокорнѣ²² н прѣстѣпае заповѣды родитѣль свон|х|. (122а/7–8).

У једном случају реч је о хетеросубјекатској ситуацији, што тумачимо утицајем апсолутног номинатива,²³ с тим да је веза успостављена преко заједничког денотата – субјекат глагола у партиципу објекат је личног глаголског облика. Пример 23 илуструје још један изузетак – препонованост АППз. у односу на лични глаголски облик:

- (23) радослав же прѣдмннкъ быва|е| по оубеке съдърѣти · н вѣн'чаеъ его стн сава... (121а/18).

У нашој грађи уочена је и иновација у односу на проучени старосрпски материјал (Грковић--Мелџор 2007: 174–176) – инвентар координираних везника којима се успоставља веза између партиципа и личног глаголског облика проширен је за супротни везник њ (СС: 384–385). Његова појава условљена је одричним обликом главног глагола:

- (24) оуглаша же јакѣ бысть въ рати · н въдають емоу ранѣу лютоу · н векоу ет се н крѣиѣ тѣкоуши · н нѣ мнн обезанѣа, нн хлѣвннн · нѣ никак|о| нмы гдѣ главн по|д|клонити · н њ некны хлѣмн възш|д|ъ · н па|д|еъ съ коня... (134а/3,5).

2.3.3.2. АППт. у функцији ПРЕДИКАТИВНОГ ГЕРУНДА. У далеко највећем броју потврда, очекивано (Грковић--Мелџор 2007: 174–176), АППт. реализује се као препонован и повезан са личним глаголским обликом везником н, при чему међу њима постоји таутосубјекатски однос:

- (25) црѣ же ко|н|стан'тн|н| слышавъ · зета своего нествѣствоуѣща на хрї|с|тане н посла н о|т|секоше главоу емоу · (118а/8);
 (26) н прнш|д|ъ въ срѣв'скоую землю · н създа манастрнъ житню... (120б/15).

²¹ Коначно формирање хипотактичке структуре вероватно подразумева, рецимо, успостављање односа детерминације.

²² Чини се да је изостављена копула.

²³ Апсолутни номинатив је конструкција са номиналном и партиципском компонентом у номинативу, која се прототипично јавља у хетеросубјекатској ситуацији и без везника. Реч је о архаичном словенском вернакуларном средству које у српском језику постоји и у Вуково време (Грковић--Мелџор 2007: 176).

Ретко се у грађи од партиципа у функцији предикативног герунда форми мира низ, који се наставља другим претериталним/претеритално употребљеним глаголским облицима:

(27) н ѿповѣдоуѣють емаѡ ѡ вѣщи бившѡн · н оуданвль се о селмь · н рекь бл҃годариць ꙗ · н подавь ндѣ писаніе съпомо|ж|ніа радн хр҃с[ѣ]тїанѡ|м| · на обновленіе цр҃квн · н пакы н съмь походи|т| · всеосщєнны днтрополнть внше ретенны видѣніа радн · н поклон' се ст҃їоу хвалоу въздасть б҃гоу · (1406/14, 15, 16).

И код АППт. регистровани су примери са везником нь, а управни глагол такође је у одричном облику (уп. пример 24):

(28) нѣ всемошнаа цр҃ка н ва|д|ѣца...нѣ ѡстави тако сїю ѡбнтѣль · нь тако|же| нногда въ цр҃квн нѣфорнцѣ, чю|д| показа|вшн ѡ распа|д|шн хра|м| снцѣ н дѣлоу м|ѣ|ннка оуроша н еговн прѣроднтѣль · тако да не конатнѣ забвена боу|д|ть · (1386/7–8).

Такође, за разлику од старосрпске ситуације,²⁴ потврђен је и пример где су АППт. и лични глаголски облик повезани везником а, а њихове радње налазе се у односу корелације.²⁵

(29) пакы съмышла|х| н оу|срѣ|д|ва|х| ѡ|т| с[ѣ]дѣца н дше, н понскавь съ всакын|м| оу|срѣдїе|мь, н подвиго|м|, едїно нзѡберѣто|х| въ лѣтописѣ срѣвьскомоу · а друго въ рѡ|д|словоу · н въ хр҃сѡвоу|лѣ| пе|к|скомоу · ... · а нна слышавь ѡ|т| свѣтопочнвшн|х| архїеп|с|кпѣ пр|ѣ|жде на|с[ѣ] бьк'шн|х| · ... (115а/18).

Пример 29 занимљив је још по нечем. На овом месту Пајсије говори о својим изворима за *Житије* и о трагању за грађом. До неких података дошао је лично, директним путем (пронашао је у летопису, тј. прочитао), а до других посредно (тако што су му препричали); за денотирање радње која значи добијање информације из прве руке одабира лични глаголски облик, а радњу која значи долажење до податка из друге руке изражава партиципом. Ово би можда могао бити пример утицаја категорије евиденцијалности на употребу партиципа.²⁶

У три потврде одступа се од прототипа у том смислу што су радње партиципа и личног глаголског облика у хетеросубјекатском односу, што смо окарактеризовали као утицај апсолутног номинатива (в. напомену 23). У првом примеру објекат радње личног глаголског облика постаје субјекат партиципа, у другом су субјекти само формално различити, будући да множина субјекта личног глаголског облика укључује и поменутог агаренског вођу, док се трећи пример издваја по томе што је реч о [живом-]:

(30) понн|же| нз'тна н|х| бѣлгар'скы цр҃ь н прнбег'ше въ зетоу... (1186/1);

(31) н слышавь агаренскы начелныкѣ ѡ прншьствн бѣлкашнна крала · съ слоноу дногою · н въ нѣдохмѣнн внше велнцє|м| · (1316/1);

²⁴ Наиме, везник а у старосрпском сасвим је обичан код АППз., али за АППт. нема потврда (Грковић-Мелџор 2007: 174–176).

²⁵ Корелациони пар едннь – ннь могао би представљати утицај вернакулара (СС 1994: 262, 799–800, в. и Драгин 2007: 297).

²⁶ О евиденцијалности, која подразумева начин на који се долази до информација, о релевантној литератури, али и о једној реперкусији ове категорије на употребу партиципа, в. Грковић-Мелџор 2013: 98–115.

(32) н въ гредоуща лѣта, зѣрѣ, тнѣ · егда бы|с| обывавленіе сѣомоу · ївѣ ѣ мнѣмошѣши²⁷ · н тогда рати бысть велкон... (142а/16–17).

2.4. Партиципи у функцији герунда. Овако употребљен партицип денотира својеврсну позадину радње реченичног предиката. За говорника ради се о јединственој комуникативној целини (Ivić 1995: 153), с тим да је она радња која се перципира као главна, централна – формализована личним глаголским обликом, а она која је информативно секундарна, хијерархијски нижа – партиципом. На синтаксичком плану иступа као адвербијални детерминатор временског, узрочног, условног, допусног, намерног типа, што је наслеђе из старословенских канонских споменика (VEŠERKA 1961: 116–117), док су у српскословенском регистрована још нека значења, попут начина или омогућивача (уп. нпр. Грковић-Мелџор 1993: 191–192, 198). Најважнији синтаксички услов за његову појаву јесте једнакост субјекта главне и партиципске радње.

2.4.1. АППз. у функцији герунда. Регистрован је са значењем пратеће околности, времена, узрока и омогућивача.

У својој доминантној функцији у *Житију* АППз. изражава „специфичну околност која, на својеврстан начин, употпуњује представу о датом догађају” и парафразира се независном реченицом уведеном изразом *и њри ѿом* (Ivić 1995: 156–157, 160–161), (пример 33). Овако употребљени партиципи могу се јавити у низу, налазећи се у својеврсном односу корелације (пример 34). У једном случају парафраза се изводи изразом *а њри ѿом*, што је, по мишљењу М. Ивић (1995: 161), изазвано негацијом глагола у партиципу (пример 35).²⁸ Када се АППз. са значењем пратеће околности јави препонован у односу на главни глагол, дакле, изван своје уобичајене синтаксичке позиције, њиме се исказује својеврсно стање субјекта реченице у време остваривања предикатске радње (Ivić 1995: 160–162), (пример 36). На основу неколико примера из *Житија* уочили смо да, уколико главна предикација подразумева квалификацију субјекта (трајну/ситуациону), партицип у овој функцији може указивати на (у свим потврђеним случајевима висок) интензитет поменутог својства (примери 37 и 38). Уз помоћ АППз. са значењем пратеће околности уводи се директни (пример 39), али и индиректни говор (пример 40).

(33) н въ то само|е| вѣдѣе приходи|т| · некон пастирь, ннкомоу вѣ|д|мо о|т| коу|д| бысть · ... · тьїю сказѣ себе о|т| овца поля · (138б/18);

(34) црѣ же ко|н|стан|т|н| слышавь, начеть послати къ зетоу своемоу · лнкїню изѣр|д|нїе слоугы свое · овогда мѣ ѣ, овогда прѣте емоу · кннгїн вѣспнсоуе, како да прѣстанеть о|т| моучнтелства · (117б/15,16,17);

(35) ...н вьнезапоу напа|д|ають на нн|х| · онн же о семь нѣ ведѣше, оутроу глѣбокѣ соуцоу, н раз|б|нвають воє срьбьскыє (132а/10);

(36) мѣтн плачущїн, н прьшн вїоущн о|т|хождаше... (129а/3,3–4);

(37) н веше смѣрень н кроткѣ, прѣспевае сьврьстннкы свое, моудр|о|с|тїю н разо|м|м| · (136а/12);

²⁷ Форма партиципа је уопштена.

²⁸ Израз *а њри ѿом*, сматра М. Ивић (1995: 161), само је „контекстуално условљена обличка верзија” регуларног *и њри ѿом*.

(38) ...н въ доин придоше · дрѣхан н посрамленин · поковыающе главами дроу(г) къ дроугѣ, оубы наи глѣхоу · (133б/18);

(39) вьлхашинъ не повинноваше |ѿ| · глѣ мнѣ прѣдано |ѿ| · (124б/16); н пакы мн |ѿ| тавн глѣ почто мѣ забвенію прѣдасте · (143а/19);

(40) н приходитъ въ село шанковѣце · близѣ манастира · плаче н рыдае, н моле се прѣити н съпомощи емоу... (139а/1).

Када је реч о значењу времена, увек се остварује за АППз. типично значење симултаности:

(41) въ врѣ|м|на же она м|ѿ|тел'ска, свдръжешн²⁹ всоу вьселен'ноую · злоч|ѿ|твѣннцн цар'мн, н свѣрпннцн въ ридѣ оубо мажѣм'лану · м|ѿ|телю · на вьстоинн странн галѣ м|ѿ|телю мажѣ|м|тану · поср|д|ѣ же н|х| цр|ѿ|твоуюоу · анк'лану м|ѿ|телю · свѣрпннцн н запа|д|нннцн страна|м| еже срѣбы|н| |ѿ| · (116а/10–11).

Једанпут се реализује значење узрока. Овде долази до изражаја патријарх Пајсије као аутор – одлагање почетка рада на *Жиѿију* образлаже се осећањем недостојности:

(42) н енка вѣдѣ|х| лѣнѣх се ѿ блжен'не, таже внше сынн моен начетн · н недошн дръзностн · такоже|ѿ| нѣкы вѣданнѣ · н дръзостнѣ оутготованіе вѣды сыматрае (114б/3).

Регистровано је и значење омогућивача, које се проверава парафразом са *ѿшме/ѿшако/на ѿај начин* – „говорно лице на дату радњу указује као на поступак чија примена омогућава реализацију онога што предикат именује” (Ivić 1995: 165). Пример који следи, заправо, илуструје случај када партиципска радња *не омогућава* извршење радње предиката, на шта недвосмислено указује семантика глагола и његов негирани облик:

(43) ...такоже гѣ глѣтъ въ |ев|ѿ|л'н, не можеть градѣ оукрнтн се врьхѣ горн стое нн свѣщннкѣ по|д|' споудом · нѣ на свѣщннцѣ · да вьходѣн свѣтъ вндѣтъ · (141б/20).

2.4.2. АППт. у функцији герунда. Потврђен је са значењем времена и омогућивача.

У оквиру временског значења доследно се остварује са значењем антериорности и, у складу с принципом иконичности, препонован у односу на главни глагол:

(44) сја же слышавѣ на вьстоц|е| галѣ мажѣм'ланѣ · по|д|внг' се на цр|ѿ|тво мажентнево н на цр|ѿ|тво кво|н|стан'т'ево · (116б/19).

Два примера који следе односе се на ауторски поступак патријарха Пајсија и сврстани су у партиципе са значењем времена (антериорности) јер се, претпостављамо, на овај начин жели нагласити да је писању *Жиѿија* и појединих његових делова претходило марљиво трагање за изворима, што би требало да обезбеди извесну поузданост:

(45) пакы сьмышлѣ|х| н оусрѣ|д|ва|х| ѿ|т| с|д|ца н дшѣ, н понскавѣ сь всакын|м| оусрѣдѣмѣ, н подвнг|м|, ед'но нзѣобрѣто|х| въ лѣтопнсѣ срѣбьскомоу · а дроуго въ ро|д|словоу · н въ хрѣсовоу|дѣ| пер|к|'скомоу · ... · а нна слышавѣ ѿ|т| свѣтопочнвшн|х| архѣп|ѿ|кпѣ пр|ѣ|жде на|ѿ| бьв'шн|х| · ... (115а/12);

²⁹ Форма партиципа је уопштена.

(46) ...н сїе выдѣстн|х| здє вь оубѣ|д|нїе всакоуѣ желающоуоу · прнаѣжно понаскавѣши³⁰ · речет се истинно|е| оубо да нѣкогда соугоубѣ по|д|нмоу по|д|снѣ|х|, ненлоу҃тенїа вькоупѣ н нѣразѣмїа лютоу · (115б/5–6).

Следећи примери које наводимо интерпретирани су са значењем времена (антериорности), јер сматрамо да се жели нагласити да је Лазаревим синovima, Вуку и Лазару, живот одузет тек након што је, на неки начин, обред ипак обављен. Субјекат партиципске радње није исти као онај у главној, али је веза успостављена преко конституента са значењем посесивности (главы нмь ω|т|секоше):

(47) сн|х| моу҃сїа паразнтоуѣ закла вьлка, н лазара · гїют бо тако не соу҃шѣ сїенноу҃ тоу бан|з|҃ погоубленїа н|х| · павлькѣ разделнше севѣ · выдѣсто тѣла н крове хѣн прѣмше помолше с҃ главы нмь ω|т|секоше · (137а/8).

Хетеросубјекатска ситуација јавља се још једном, а веза се остварује преко заједничког денотата – субјекат партиципске радње објекат је главне:

(48) радслав' же кра|л| мало времє прѣдъжав · аї лѣ · пакы ннзлагають его · н постављають · краља вла|д|сва на прѣстоуѣ · (121б/13).

Када се ради о значењу омогућивача, већина примера налази се у оквиру истог опширног комплекса – овим партиципима указује се на суштинске елементе Мојсијевог начина живота, који му је *омогућуо* да „научи” и своје sunarоднике. Читава секвенца супстантивизирана је помоћу *еже*, а сам партицип два пута трансформ је копуле:

(49) еже снѣва дрѣзаящн|м| · аще оубо моу҃сн бж|с|твны онь · н законоположитѣель · еже всачьскааго члѣскааго вн|д|нїа ω|т|дѣчнвѣ севѣ · н житїа трѣвльнїенїа оставь · н дїшезрнтѣлноу ωнстнвѣ · н ω|т|соудѣ кь бгѣовн|д|їю бывь потрѣбнѣ · еже кь намь бгѣ слова, члѣкоубно|е| сьшєствїе, н выпльщенїе, вндѣетн спω|д|бы се · н кь своен свѣтлости прналагающн³¹ · наоу҃тнѣ бывь, н прѣ|д|статѣлства, ω|т| бгѣ вьроучаель · н свон|х| сьплѣмѣннн|х| наоучаеть · (114б/7–8).

Имајући у виду све примере са значењем омогућивача из наше грађе, примећујемо да је оно доследно везано за сакрални контекст.

2.5. Партиципи у оквиру конструкције АД. У старословенском језику АД представља номинално средство за изражавање дубинске субординације претежно временског, али и узрочног, допусног, условног и последичног типа. Синтаксички гледано, реализује се без везника, и то у условима неједнакости субјеката субординиране и главне радње (STANISLAV 1933/34; VEČERKA 1961: 47–56; CORIN 1995).

У српскословенском језику, границе употребе АД у извесној су мери проширене (в. нпр. КУРЕШЕВИЋ 2006). Наиме, и даље се најчешће остварује као адвербијални детерминатор временског типа, али на другом месту по фреквентности налази се АД у функцији независне реченице. Синтаксичко-семантички опсег додатно је проширен за начинско значење у адвербијалној сфери, те могућношћу да се АД нађе и у функцијама адноминалног

³⁰ Форма партиципа је уопштена.

³¹ Ово је АППз. у функцији герунда, такође са значењем омогућивача.

детерминатора, допуне глагола одређених семантичких класа (Курешевит 2006), номиналне допуне (Цолић 2015: 42). Појава субординираног везника није необична, а таутосубјекатске околности нису препрека за његову реализацију. Иако су замеци ових иновација примећени већ у старословенском,³² у српскословенском језику оне постају сасвим обична појава.³³

2.5.1. АД са АППз. Потврђен је са значењем независне реченице, као и у узрочном значењу.

АД може бити на позицији главне реченице (пример 50). У примеру 51 АД је са личним глаголским обликом повезан координираним везником *и*, који сигнализира припадност истом хијерархијском нивоу. У неколико случајева АД интерпретира се независном реченицом са значењем пратеће околности уз помоћ израза *а њри ѿом*, што је повезано са одричним обликом глагола у партиципу (уп. пример 35), (пример 52). Једном се уз помоћ АД уводи директни говор (пример 53).

(50) по прѣтченїи многїиѣмъ лѣтомъ · правещѣ вѣлкашиннѣ, дондѣже храбрѣ бы|ѣ|ѣ ѿрѣ оу|рѣ|ш|... (1236/15);

(51) оуглаѣша же іако бысть вѣ рати · и вѣдають едоу ранѣу лютоу · и бегоу ет се и крѣпїи тѣкоуши · и нѣ иди обезанїа, ни хлѣбни · нѣ никак|о| иды где главн по|д|клонити · нѣ некны хлѣдн вѣш|д|ь · и па|д|еть сѣ коня... (134a/3);

(52) и приходѣтъ вѣ манастирѣ днаѣшевѣ вѣнѣзапоу · никомоу ѿ сѣмѣ вѣдоуши · и пондѣтъ ракоу стѣоу сѣ дош|дн и ѿ|т|носеть вѣ вѣльгра|д|... (1426/12–13);

(53) по малѣ же іавѣ бы|ѣ|ѣ, іако нногда оуевнїи каннѣ авѣла, и гоу вѣпрашающеу где к|ѣ|ѣ братѣ твои, онѣ же ѿ|т|рѣцае се іако не в|д|ѣ... (128a/17–18).

Два пута АД са АППз. посведочен је у функцији адвербијалног детерминатора узрочног типа. У овог групи примера налази се једина потврда АД са субординираним везником у целокупној грађи (пример 55).³⁴

(54) ...и вѣнезапоу напа|д|ають на ни|х| · онн же ѿ сѣмѣ нѣ ведѣще, оутроу глѣбоку сѣушоу, и разѣнѣвають воє сръбьскыє (132a/10–11);

(55) си|х| доуѣа паизнѣтовѣ закла · вѣлка, и лазара · глїот во іако не соушѣ сїѣннѣкоу тоу бли|з|ѣ погублѣнїа н|х| · іавѣкѣ раздѣлнше сѣвѣ · вѣдѣсто тѣла и крѣвѣ хѣн прѣѣмше подольше ѣ главы иды ѿ|т|секоше · (137a/5).

2.5.2. АД са АППт. Потврђен је са значењем независне реченице, затим са значењем времена и узрока.

Независни АД налази се на позицији прости реченице (пример 56). У неколико случајева представља део ширег комплекса, ступајући у коорди-

³² Наиме, у старословенским канонским споменицима је у малом броју случајева посведочен АД у таутосубјекатским условима (5,4%) и са субординираним везником (11х), а забележени су и примери појаве координираних везника (најчешће *и*) између АД и главног предиката, што би могао бити сигнал блиског хијерархијског статуса (STANISLAV 1933/34: 103, 22–24; VEŠERKA 1961: 50; CORIN 1995: 263).

³³ У раду М. Курешевит (2006: 100–107) АД у таутосубјекатској ситуацији забележен је у 22,2% случајева, док је значење независне реченице у већини жанрова по фреквенцији одмах иза временског. Појава субординираних везника такође је чешћа у односу на старословенски.

³⁴ Могуће је да се субординирани везник најчешће јавља управо када АД има узрочно значење (уп. нпр. Драгин 2007: 266–267, 270). Како узрок логички претходи последици, везник се највероватније уводи са циљем да се отклони потенцијална двосмисленост исказа и да се каузативности да предност у односу на просто претхођење у времену (Грковић-Мелџор 1993: 197–198).

ниране односе са другим предикацијама, израженим личним глаголским облицима. Најчешће се успоставља саставни однос, сигнализираним везником н (пример 57). Једном је реч о супротном односу, који произилази из семантичког односа радњи м[ѣ]тельства остати се : на гор'ша оустрьмив'шѣ се (пример 58). Једанпут се уз помоћ АД уводи директни говор (пример 59).

(56) семоу же бл҃гоч[ѣ]тнвомаѣ цѣю просіавшѣ въ бл҃гоч[ѣ]тн · ѿт[ѣ] плѣмене і госпо[д]ства, н сѣро[д]ства · (116б/5–6);

(57) ...н ѿтолѣ прозва се сръбннѣ · н ѿтолѣ мношѣ [д]шѣ многѣ лѣтъ · ... (135а/2);

(58) тогда посла цѣрь ко[н]стантин[н] · прѣселннѣ зета своего лнкннѣа въ солоу[н]ѣ · неклн м[ѣ]тельства остати се · ономаѣ же пате на гор'ша оустрьмив'шѣ се · н бывшоу емоу на речѣ дѣнавѣсѣн, н мѣн ермила, н стратонника · н нны[х] мношество · (118а/3–4).

(59) тогда патрїархѣ съ саборѣ [м]решѣ,³⁵ слава текѣ гн... (125а/6–7).

Када говоримо о АД у функцији адвербијалног детерминатора временског типа,³⁶ посреди је сасвим уобичајено значење антериорности, праћено препонованошћу АД у складу с принципом иконичности:

(60) н трѣмь часомь мноуѣвшн[м], тѣло бездѣшно виднмо вѣ... (121б/4–5).

У примерима АД са АППт. у узрочном значењу негативне околности образлажу се божјом вољом. У примеру који следи то је затечено лоше стање храма (зна се тек из ширег контекста):

(61) такова видѣвѣ въ послѣ[д]на врѣмена · бл҃гоу тако нзволнв'шѣ, н стѣмоу · н походѣтъ повс[д]оу м[ѣ]тннѣ радн · (141а/2).

2.5.3. Дефектни АД. Пажњу захтева и изванредан број примера АД без партиципа, који се свде само на номиналну компоненту. Назвали смо их *дефектним*:

(62) тогда всїаеть бл҃гоч[ѣ]тнка вѣтвѣ · прѣвомаѣ въ хр[ѣ]т[і]ан[н]х[ѣ], великомоу цѣрю ко[н]стантинноу · (116а/19–20 – 116б/1);

(63) цѣрю же ко[н]стантинѣ въ византїн н сѣ мѣрїю своєю н послаетъ мѣрѣ своєю въ іер[ѣ]лмѣ · ... (117а/19–20);

(64) тогда н платю непрѣстанномоу · н жалостъ н тоуга · н рнданїю неоутѣшнмоу · (123б/1–3).

Веома ретко су и у другим текстовима регистровани АД којима недостаје партицип, али се углавном ради о усамљеним случајевима, који се могу тумачити као омашка писца/преписивача.³⁷ Овде је, у начелу, таква могућност

³⁵ Овај облик партиципа представља номинатив множине мушког рода, и протумачићемо га као утицај вернакуларног апсолутног номинатива (в. напомену 23).

³⁶ Иако смо се у раду концентрисали на реализацију самих партиципа, не залазећи у проблематику односа са зависном реченицом као конкурентним средством, овако ниска фреквенција АД у временском семантичком пољу подстакла нас је се позабавимо зависном временском реченицом у *Житију*. Наиме, пронађено је свега 9 примера. Везник дондеже (3х, иста реченица, глагол у потврдног облику), уводи значење терминативности, док егда (4х) и јакѣ (2х) уводе реченице са значењем симултаности. Дакле, временска реченица је ретка и сасвим одговара старословенском моделу. Чини се да се овај закључак може генерализовати на површинску хипотаксу у *Житију*.

³⁷ Нпр. у *Житију краља Милутиина*, које је неколико пута дужи текст у односу на *Житије*, пронађен је један такав пример – реч је о АД са значењем независне реченице и недостаје му

искључена, због већег броја потврда. Имајући у виду релативно велик број АД регуларног састава, сматрамо да ову појаву не треба објашњавати ауторовом несигурношћу у вези с грађењем конструкције. Најпре ће то бити својеврстан Пајсијев манир у употреби АД. Овакав поступак омогућава фокусирање нове, битне информације, која је садржана у номиналној компоненти, што је, у пет примера од седам – име владара.

2.5.4. Конструкције АД са значењем независне реченице (како „потпуне”, без обзира на партицип, тако и дефектне), показују веома висок степен контекстуалне типизираности и формулаичности. Наиме, већина примера се, по типу информације коју преноси, може сврстати у неколико категорија: 1) У форми АД даје се податак о томе које је лице било на власти у одређеном тренутку (пример 65); 2) Том конструкцијом реферише се о количини времена која је прошла од одређеног тренутка (пример 66); 3) Помоћу АД саопштава се о одржавању сабора или о каквом окупљању (пример 67); 4) АД указује на настанак неке околности, најчешће неповољне, попут рата, метежа, свеопштег плача (пример 68).

(65) и сѣи сава поставаѣет се архіеп|с|кпо|м| въ ко|н|стантинѣ гр|д|оу, роукою патрїарха манѣла · црѣствоуѣущѣ тогда бл҃гоч|с|твомоу цр҃ю комнннѣ · (1206/14–15);

(66) и нѣколикѣ времѣнѣ мнлошѣ д|шоу · и вѣдають емоу кне|же|ствѣ въ боснѣ · (1366/10–11);

(67) и тогда събороу бѣвшоу въ гр|д|оу призренѣ... (1246/1–2);

(68) неправѣднаго радн оубнства сѣ бѣсть и рати бѣвшн и нѣстроенїа вьнезапоу · (1326/3).

Контекстуална суженост праћена је и ограниченим лексичким репертоаром партиципске и номиналне компоненте. Тако се, рецимо, на позицији вербалне компоненте у оквиру *ѣиѣа 4* доследно реализује глагол *бѣти*, чије нијансе у значењу зависе од именице у оквиру номиналне компоненте. Занимљиво је то што се типови углавном везују за одређене уже тематске целине у тексту: *ѣиѣ 1* карактеристичан је за родословне делове,³⁸ примери *ѣиѣа 3* углавном су концентрисани у целини о Сабору у Призрену, а потврде *ѣиѣа 4* доминантно се јављају у сегментима о убиству цара Уроша и Маричкој бици. Запажамо и да АД у функцији независне реченице, у начелу, не денотирају конкретне радње, већ својеврсну позадину. На пример, АД *ѣиѣа 1* веома често садрже конституент *тогда*, који њихову садржину анафорски повезује са догађајем описаним у претходном краћем или дужем делу текста – тиме се поменути догађај индиректно датира упућивањем на актуелног владара или црквеног великодостојника³⁹ (пример 65). Пример 68 представља својеврстан

партицип глагола *бѣти* у значењу ‘одржати се’. Узрок је највероватније дужина и сложеност номиналне компоненте (Цолић 2015: 45–46).

³⁸ Иако родословно-летописне целине, пре свега због своје обимности, нарушавају складност композиције (И. Руварац (1867: 209–239), приређујући прво издање *Жиѣиѣа*, сасвим их је изоставио), оне ипак имају наративно развијеније делове. Наиме, ови делови доносе нешто више од тридесет процената од укупног броја партиципа у тексту.

³⁹ Таква садржина није била страна конструкцији и обично се преносила адноминалним АД, којим се пре свега у записима, натписима, аренгама повеља и писмима, изводила нека врста посредног датирања упућивањем на актуелне владаре и/или црквене великодостојнике (Курешевић 2006: 75).

закључак, коментар, објашњење – посреди је позадина у семантичком и текстуалном смислу (в. COLLINS 2011).⁴⁰

2.5.5. Пажњу нам је привукло и неколико структура чији је субјекат у дативу који није региран, док је предикат изражен аористом глагола бити. Оне саопштавају о ситуацијама карактеристичним за независни АД (в. примере 65, 66, 67, 68). Њихову појаву протумачили смо као својеврсну инвентивност патријарха Пајсија (уп. ситуацију са дефектним АД). Наиме, субјектом у дативу успостављена је веза са АД, чиме су поменуте структуре маркиране, док се избором аориста „дочарава у извесном смислу непосредан доживљај прошлости” (Ивић 1958: 143). Уп. примере:

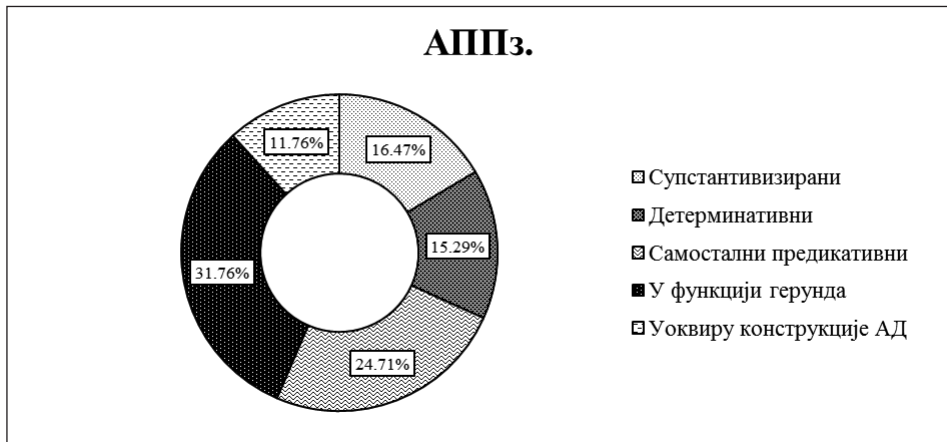
(69) и днсогоу мѣтежъ бы[сї] и мльвн (125а/3–4);

(70) и тогда рати бысть велнкн, на боудни[с]кон страни... (142а/17);

(71) и гробници емоу съ тѣломъ з[д]ѣ бы[сї] · (124б/7–8).

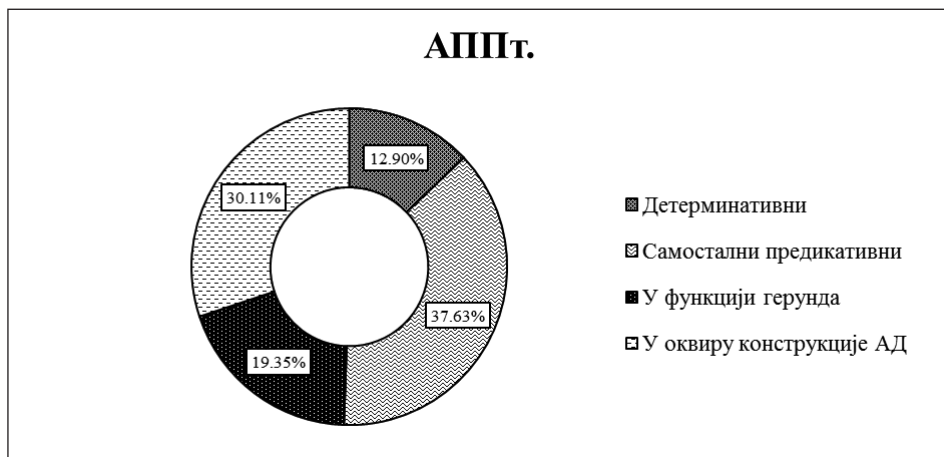
3. ЗАКЉУЧАК. На темељу детаљне синтаксичко-семантичке анализе активних партиципа у *Житију*, статистичке обраде резултата, те њиховог поређења са подацима које нуде досадашња испитивања овог граматичког средства у српскословенским текстовима вишег и нижег (средњег) стила, покушаћемо да изведемо закључке о језику овог дела. Нарочито ћемо настојати да укажемо на елементе који се могу сматрати приближавањем вернакуларним обрасцима, те на црте кроз које се испољава особени стил патријарха Пајсија.

Следи најпре графички представљен процентуални преглед функција АППз. и АППт.:

Графикон 1: Преглед функција АППз.

⁴⁰ Д. Колинс (2011: 125–127) у вези с појавом независног АД у старословенском сматра да, чак и у случајевима када изостаје синтаксичка зависност, ипак остаје семантичка, и то од реченице која не мора бити у непосредном контакту са АД, или од већих целина, попут пасуса. Независни АД углавном се употребљава за сумирање, коментарисање, објашњење, прелазак на нову тему, или се њиме уводи директан или индиректан говор – сва ова значења и употребе и даље указују на позадину, само мање типичну и директну.

Графикон 2: Преглед функција АППт.

Када говоримо о супстантивизираним партиципима, АППз. се у овом пољу појављује са процентом карактеристичним за текстове вишег стила српскословенског језика (Грковић-Мелџор 2007: 253). Међутим, његова везаност за сакрални контекст, као и потпуно одсуство АППт. из сфере супстантивности, могли би представљати вид „ублажавања” високог стила (уп. Курешевић 2014: 30, 63; Урошевић 2012: 478).

Као детерминативни, оба партиципа показују приближан потенцијал, што је слика карактеристична за виши стил (уп. Грковић-Мелџор 2007: 253; Курешевић 2014: 63).

Ситуација у вези с употребом партиципа као самосталних предикативних привлачи позорност. АППз. у овој области јавља се са процентом већим него у било ком до сада испитаном српскословенском тексту (24, 17%). Код АППт. тај удео износи чак 37,63%. Релативно слично стање забележено је у *Српској Александриди* као тексту који припада нижем (средњем) стилу (33,92%, в. Курешевић 2014: 63), као и у *Житију Георгија Крајивоца* (Урошевић 2012: 479–480).⁴¹ Истичемо да је начин употребе самосталних предикативних партиципа у *Житију* сасвим аналоган ономе у старосрпском језику, дакле, реч је о једноставнијим реченичним структурама (в. Грковић-Мелџор 2007: 174–187). Треба истаћи да је АППт. у функцији предикативног герунда доминантан (32,26%). Питање статуса партиципа у функцији предикативног герунда у српскословенском језику чини се интересантно. Наиме, природа им је двострука – суштински представљају синтаксички архаизам, али у српскословенском донекле имају статус иновације, будући да су у старословенском ретки, што се објашњава везаношћу за предлогак. Дакле, питање је да ли у њиховом случају постоји „граница прихватљивости” (в. Грковић-Мелџор 2007:

⁴¹ Ипак, Д. Урошевић (2012: 479–480) је за поменуто житије констатовала да се самостални предикативни партиципи јављају у сложеним низовима, за које сматра да не би могли бити одлика говорног језика, те је висок проценат предикативног АППт. протумачила као компензацију за мали број АД у том тексту.

454). Овако висок постотак самосталних предикативних партиципа (нарочито партиципа у функцији герунда у оквиру њих) у *Житију* може бити последица њиховог присуства у дијалекатској бази аутора, мада не треба искључити ни могућност да су на просто елемент његовог стила.

Процент у којем се у једном тексту јављају партиципи у функцији герунда зависи понајпре од степена наративности текста (в. Курешевић 2014: 62), те су у житију сасвим природна појава. У овом тексту се, с једне стране, запажа нешто мањи проценат АППт. у овој функцији у односу на друге испитане текстове (уп. Грковић-Мелџор 2007: 253; Курешевић 47, 63), који је последица израженог присуства АППт. у области предикативности и АД. С друге стране, уочљива је суженост синтаксичко-семантичког опсега и знатна сведеност оба партиципа на њима иманентна значења пратеће околности (која подразумева симултаност) за АППз., и антериорности за АППт. То би могло бити последица сличног стања у вернакулару.

Табела 1: Партиципи у функцији герунда

значење	АППз.	АППт.
време	11,11%	61,11%
пратећа околност	77,78%	/
узрок	3,70%	/
омогућивач	7,41%	38,89%

Вероватно најзанимљивији сегмент у домену партиципске фразе у *Житију* јесте АД. Графикони показују да је конструкција у тексту честа, а поређењем са стањем у другим проученим српскословенским текстовима добијамо потпунију информацију да је удео АППт. у оквиру АД у односу на укупан број АППт. необично висок (уп. Грковић-Мелџор 2007: 253; Курешевић 2014: 54, 63). Поглед на табелу открива још неке „изузетке” у употреби АД у овом тексту:

Табела 2: Партиципи у оквиру конструкције АД

функција	значење	АППз.	АППт.	дефектни	УКУПНО
адвербијални детерминатор	временско	/	4х		
	узрочно	2х	2х		
	УКУПНО	20%	27,27%		20,5%
независна реченица		80%	72,73%	100%	79,5%
УКУПНО		25,64%	56,41%	17,95%	100%

Иако је АД у функцији независне реченице у српскословенском уобичајена појава, у текстовима вишег стила својим процентом никада не превазилази АД у функцији адвербијалног детерминатора временског типа. У

Српској Александриди, која илуструје нижи (средњи) стил, удео примера независног АД веома је висок, и код АППт. доминира (55,4% – в. КУРЕШЕВИЋ 2014: 54). У *Жиџију*, међутим, потврде конструкције у функцији независне реченице убедљиво су на првом месту по фреквентности и то важи за оба партиципа. Уз то, овако употребљени АД превасходно се употребљавају као формулаични искази – реферишу о томе који је владар био на власти у неком тренутку, о количини времена која је протекла од неког догађаја, о одржавању каквог скупа, о наступању неповољне околности (туга, рат и сл.), што се може тумачити као тежња ка когнитивном поједностављивању конструкције. На плану АД испољила се и извесна инвентивност патријарха Пајсија – аутор повремено користи варијанту сведену само на номиналну компоненту (17,95%), чиме је омогућено фокусирање нове информације у њој садржане. У *Жиџију* је уочена и појава структура типа *н многоу мѣтѣжъ бы|с|н мьвн* (125а/3–4), донекле конкурентних АД, чијом се употребом, захваљујући аористу, уноси нијанса динамичности и доживљености. У вези с АД додајемо и да се запажа суженост синтаксичко-семантичког опсега, каква је мање-више регистрована у *Српској Александриди* (уп. КУРЕШЕВИЋ 2014: 54).

Осврнућемо се и на одређене морфосинтаксичке одлике партиципа у *Жиџију*. Констатујемо да се партиципи у морфолошком смислу употребљавају са веома високим степеном правилности – уопштени облици бележе се спорадично, а у само једном случају могло би се говорити о појави партиципа у номинативу (пример 59), а тиме и о интерференцији АД са апсолутним номинативом, која би представљала вид формалног понародњавања конструкције. Морфолошко одступање тек у траговима представља битну разлику у односу на *Српску Александриду*, где је забележен значајнији проценат детерминативних АД са поремећеном конгруенцијом, као и АД са партиципском компонентом у номинативу (КУРЕШЕВИЋ 2014: 35, 61). Ипак, скрећемо пажњу на четири партиципа у функцији предикативног герунда и три у функцији герунда, који се јављају у хетеросубјекатском контексту, што смо протумачили као утицај вернакуларног апсолутног номинатива.

Закључујемо да су оквири за употребу партиципа важећи у српскословенском језику, а задати првим словенским књижевним језиком, у *Жиџију* размакнути само у оној мери у којој то постаје специфичан квалитет текста, али без напуштања основног облика. То је остварено кроз формирање партиципског слоја тако да се приближи живој речи, али, у начелу, без кршења норме – уп. рецимо висок проценат појавности партиципа у сфери предикативности, као и максималну когнитивну поједностављеност АД као типичне књишке форме. Описани партиципски систем у *Жиџију*, претпостављамо, одраз је садржинске специфичности овог текста, која подразумева преплет писаног и усменог наслеђа. Да би ова претпоставка имала чвршће упориште, потребно је наставити испитивање језика патријарха Пајсија.

ИЗВОР

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БЕЛИЋ, Александар. *Опшћа линџвистиџка*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.
- БОГДАНОВИЋ, Димитрије. *Истџорија стџаре срџске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга, 1991.
- ГАВРАНЕК, Богуслав. Залог (genega verbi) в старославянском языке в сравнительном плане. *Исследования по синтаксису старословянского языка*. Прага: Издательство Чехословацкой академии наук, 1963, 15–100.
- ГРИЦКАТ, Ирена. *Стџудије из истџорије срџскохрватског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. *Језик „Псалтира” из штиамџарије Црнојевића*. Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, 1993.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. *Сџиси из истџоријске линџвистиџке*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. Ка реконструкцији прасловенске синтаксе. *Зборник Маџице срџске за славистиџку* LXXIII (2008): 71–83.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. *Истџоријска линџвистиџка: коџнџиџивно-џиџолоџке стџудије*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
- ДРАГИН, Наташа. *Језик Теодосијевог Житија свеџог Саве у џреџису монаха Марка из XIV века*. Нови Сад: Тиски цвет, 2007.
- ИВИЋ, Милка. Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику. *Годишњак Филозофског факултета* (1958): 139–152.
- ЈОВАНОВИЋ, Томислав. Патријарх Пајсије (предговор). У: *Патријарх Пајсије. Сабрани сџиси*. Стара српска књижевност у 24 књиге: књ. 16. Београд: Просвета – СКЗ, 1993, 9–30.
- ЈОВАНОВИЋ, Томислав. *Књижевно дело џпатријарха Пајсеја*. Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 2001.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Апсолутни датив у српској средњовековној писмености. *Зборник Маџице срџске за филологију и линџвистиџку* XLIX/1 (2006): 35–112.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Функционална раслојеност српскословенског језика посматрана кроз употребу апсолутног датива. *Зборник Маџице срџске за филологију и линџвистиџку* L (2007): 427–445.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. *Хиџоџакџиџке стџрукџуре у Срџској Александриди*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2014.
- РАНКОВИЋ, Зоран, Владимир Вукашиновић, Радоман Станковић. *Инвенџар рукоџиса Библиотеке Срџске џпатријаршије*. Београд: Библиотека Српске патријаршије – ЈП Службени гласник, 2012.
- РЕЂЕП, Јелка. *Грех и казна божџија: судбине, биџке и џредања срџског средњег века*. Нови Сад: Прометеј, 2013.
- РУВАРАЦ, Иларион. Патријарх Пајсије: Житије цара Уроша. *Гласник Срџског научног друштва. Књига V. Свеска XXII. стџарога реда* (1867): 209–239.
- ТРИФУНОВИЋ, Ђорђе. *Азбуџник срџских средњовековних књижевних џојмова*. Београд: „Вук Караџић”, 1974.
- УРОШЕВИЋ, Данка. Српскословенски језик између архаизације и понародњавања: партиципи у „Житију Георгија Кратовца” од попа Пеје. *Време и истџорија в славянскиџе езиџи, лиџератури и култури. Том I*. Софија: Универзитетско издатељство „Св. Климент Охридски” (2012): 474–480.
- ЦЕЈТЛИН, Р. М., Р. ВЕЧЕРКА, Э. БЛАГОВА (ред.) *Старославянский словарь по рукописям X-XI вв.* <<http://ksana-k.ru/?p=803>> 01.07.2014.
- ЦОЛИЋ, Александра. Апсолутни датив у „Житију краља Милутина” од архиепископа Данила П. *Прилози џроучавању језика* 46 (2015): 17–56.
- *
- БРОЗОВИЋ, Dalibor, Pavle Ivić. *Језик српскохрватски/hrvatskosrpski, hrvatski или srpski*. Zagreb: Jugoslavenski граџиџки завод „Miroslav Krleža”, 1988.
- COLLINS, Daniel E. Distance, Subjecthood, and the Early Slavic Dative Absolute. *Scando Slavica* 50 (2004): 165–181.
- COLLINS, Daniel E. The Pragmatics of „Unruly” Dative Absolutes in Early Slavic. <<https://www.journals.uio.no/index.php/osla/article/view/45/222>> 13.09.2014.

- CORIN, Andrew R. The Dative Absolute in Old Slavonic and Old East Slavonic. *Die Welt der Slaven* XL/2 (1995): 251–284.
- IVIĆ, Milka. *Lingvistički ogledi*. Drugo izdanje. Beograd: Slovoğraf (Biblioteka XX vek), 1995.
- LUNT, Horace G. *Old Church Slavonic Grammar*. Seventh Revised Edition. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2001.
- STANISLAV, Jan. Datív absolutný v starej cirkovnejslovančine. *Byzantinoslavica* V (1933–34): 1–112.
- VEČERKA, Radoslav. *Syntax aktivních participií v staroslověnině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961.

Aleksandra Colić

ACTIVE PARTICIPLES IN *ŽITIJE SVETOG CARA UROŠA* BY PATRIARCH PAJSIJE

Summary

The topic of this paper is a syntactic and semantic analysis of active participles in *Žitije Svetog cara Uroša* (The Vita of Holy Emperor Uroš) by Patriarch Pajsije. The sources were digital photographs of Pajsije's autograph from 1641. We started researching with a presupposition that the presence of the folk legend of the murder of Emperor Uroš in the content layer of *Žitija* could imply a certain approximation of the Serbian Church Slavonic linguistic basis to the spoken language.

The material is systematized in five segments: (1) substantivized participles; (2) determinative participles; (3) independent predicative participles; (4) participles functioning as gerunds; (5) participles in the construction of an dative absolute. A detailed qualitative and quantitative analysis was conducted and the results were compared with the data from the present research of participles in Serbian Church Slavonic texts of a higher and lower (middle) style.

The approximation of the Serbian Church Slavonic language to the vernacular patterns could be evidenced by: 1. the connection of the substantivized participle to the sacral context and a complete absence of the active past participle in the field of substantivity; 2. a high percentage of frequency of both participles in the sphere of predicativity; 3. the narrow syntactic and semantic range of participles functioning as gerunds and a considerable reduction to immanent meanings of an accompanying circumstance (for the active present participle) and anteriority (for the active past participle); 4. the domination of dative absolute in the function of an independent sentence, its formulaic structure and maximum cognitive simplification. With respect to the dative absolute, Patriarch Pajsije occasionally uses the version deduced only to the nominal component, which enables the focus on the new information contained therein. In *Žitije* there is also a structure of the type *i mnogu mētežu bystь i mlъvi*, which is somewhat concurrent to the dative absolute, the use of which introduces a nuance of dynamicity and vividness because of aorist.

We conclude that the frame for the use of the participles in the Serbian Church Slavonic language, established by the first Slavic literary language, was widened in *Žitije* only to the extent to which it became a special quality of the text without damaging the norm. The participle system in *Žitije* is a reflection of a content particularity of this text, which relies on the interlace of written and oral heritage.

Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
 Одсек за српски језик и лингвистику
 Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
 aleksandra.colic@ff.uns.ac.rs

Ирена Цветковић Теофиловић

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ КВАНТИТЕТА СЛОГОВА
У СЛАВЕНОСРПСКОЈ ЕПОСИ НА ПРИМЕРУ ДВЕ ПОСВЕТЕ ДРАМИ
МЛАДЕН И ДОБРОЉУБ КОНСТАНТИНА ПЕИЧИЋА*

У овом раду разматрано је означавање квантитета слогова уз помоћ удвојених вокала у штампаним радовима српских писаца славеносрпске епохе, што је редак ортографски поступак. Изузетак у том смислу представља драма „Младен и Доброљуб” Константина Пеичића из 1829. године, као и књига „Путешествије по Унгарији, Валахији, Молдавији, Бесарабији, Херсону и Криму” Јоакима Вујића, штампана у Београду 1845. године. Овим делима славеносрпског периода придружимо и две посвете драми „Младен и Доброљуб” Константина Пеичића, које су настале августа 1829. године. Спроведено истраживање има за циљ да укаже на важност проучавања дела славеносрпске епохе са аспекта значајног за историју акцентуације.

Кључне речи: ортографија, удвајање вокала, квантитет, славеносрпска епоха, историја акцентуације.

In this paper we deal with marking the quantity of syllables by using geminate vowels in printed works of Serbian writers of the Slavonic-Serbian epoch, which is a very rare orthographic manner. The exception in that case is the play “Mladen i Dobroljub” by Konstantin Pečić (1829) and the book “Putešestvije po Ungariji, Valahiji, Moldaviji, Besarabiji, Hersonu i Krimu” by Joakim Vujić. To the aforementioned works from the Slavonic-Serbian epoch we are also adding two inscriptions of the play “Mladen i Dobroljub” by Konstantin Pečić, written in August 1829. The research has the aim to indicate the importance of studying the works from the Slavonic-Serbian epoch from aspect which is very important for the history of accentuation.

Key words: orthography, geminate vowels, quantity, Slaveno-Serbian epoch, the history of accentuation.

1. Увод. Славеносрпска епоха једна је од „најзанимљивијих и непознатијих епоха у српској језичкој историји” (Суботић 2003: 113). Она обухвата средину и другу половину XVIII века и делимично почетак XIX века (Толстој 2004: 53), при чему треба имати у виду да временске границе славеносрпске епохе нису дефинитивно утврђене (Суботић 2003: 113, ф. 3). У овом периоду јављају се два књижевнојезичка идиома – идиом који је током XVIII века функционисао до појаве Доситеја Обрадовића у процесу вернакуларизације рускословенског језика, познат под именом славеносрпски језик, као и идиом који се данас дефинише као доситејевски језик, настао у последњим деценијама XVIII века и који је функционисао током скоро целог XIX века у делима војвођанских писаца невуковске оријентације (Суботић 2013: 781). На овај начин предстандардно доба у развоју српског књижевног језика

* Рад је настао као допуњена и проширена верзија излагања саопштеног на научном скупу са међународним учешћем *Наука и савремени универзитет* 5, одржаном у Нишу 13. и 14. новембра 2015. године. Истраживање је урађено у оквиру пројекта *Историја српског језика* (бр. 178001), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

обухвата, практично, готово цео XVIII век и првих шест деценија XIX века (Суботић 2013: 781).

1.1. Познато је да је славеносрпска епоха врло значајна са становишта европеизације српске културе, а то је пратио константан успон штампане продукције, нарочито повезан са појавом бечке Курцбекове типографије 1770. године (Толстој 2004: 86). Штампана продукција доживљава силовит скок између 1790. и 1800. године, а почетком XIX века потпуно нестаје пракса преписивања.¹ То, очигледно, не значи и потпуни раскид са ранијом, рукописном традицијом, бар када је реч о обележавању квантитета слогова уз помоћ удвојених вокала које се у српским рукописима јавља од XIII века (Даничић 1872: 238).

2. Удвајање вокала у функцији обележавања квантитета слогова у српској ћирилској рукописној традицији. У прилог наведеној Даничићевој констатацији да се најстарији траг забележене акцентуације у виду два једнака вокала налази у српским споменицима XIII века (Даничић 1872: 238), говори и спроведено истраживање Павла Ивића и Вере Јерковић о правопису српскохрватских ћирилских повеља и писама XII и XIII века (Ивић – Јерковић 1981: 187–188). Најбогатију грађу у овом смислу нуде нешто познији преписи двају рашких докумената, као и једна даровница из последње четвртине XIII века (Ивић – Јерковић 1981: 188). Удвајање вокалских слова у циљу обележавања дугих вокала јавља се и у све три верзије *Дечанских хрисовуља* из друге четвртине XIV века. Рукопис III *Дечанских хрисовуља* нуди у том погледу најпоузданију грађу, док се рукопис II издваја по честом бележењу *-ь* у генитиву множине именица (Ивић – Јерковић 1982: 118–119). Удвајање вокалских слова јавља се и у *Хиландарском медицинском кодексу* (бр. 517), познатом по једином препису из половине XVI века, уз напомену да на тај начин може бити означена дужина, али да такво писање није доследно (Јовић 2011: 104). Касније, почетком XVIII века, у рукописима Гаврила Стефановића Венцловића, среће се често удвајање вокала *a*, *o* и *e* ради означавања квантитета, што се сматра битном особином Венцловићевог језика (Јовановић 1911: 138–143).

3. Обележавање квантитета слогова уз помоћ удвојених вокалских слова у штампаним радовима писаца славеносрпске епохе. Прва испитивања у погледу обележавања квантитета удвајањем вокалских слова у штампаним радовима српских аутора у XVIII и почетком XIX века извршио је Александар Албијанић (2010: 86–90). Он истиче да се ова ортографска особина среће једино код Емануила Јанковића, Доситеја Обрадовића, Милована Видаковића и Јакова Игњатовића (Албијанић 2010: 86, ф. 21).²

3.1. У језику Е. Јанковића налазимо тако свега четири примера удвојених самогласника: *на ѿенаану*, *Теецко*, *у ѿраа*, *ѿолико сиромаа*, од којих су последња два несигурна (Херити 1983: 59).

¹ В. списак објављених књига у Новаковићевој *Српској библиографији за новију књижевност* од 1741. до 1867. године (Новаковић 1869).

² Наравно, треба имати у виду да су његова истраживања први пут публикована 1986. године, тако да се овај закључак односи на преглед литературе које му је тада била доступна и позната.

3.2. X. Куна истиче да квантитет Доситеј бележи релативно врло ретко и то удвајањем вокала и сматра да је реч о утицају „srpskoslavenske tradicije, jer Rajić nema ovakvog obilježavanja” (KUNA 1970: 50). Она наводи следеће примере из Доситејевих дела које сматра несумњивим: *йейѣ ѣаара, ѣааса, ѣаакаѣи, набоо, сѣаасѣи, хаалки, сѣааре, хуукомѣ, ѣоо* и сл. (KUNA 1970: 50).

3.3. Видаковић квантитет обележава удвајањем вокала у три случаја, као што су: *раана, врааѣа, наукее*. Кашић истиче да писање удвојених слова *a* и *e* у примерима *раана* и *наукее* има дистинктивну функцију према *ра̑на* и *науке* (ном. множине) (КАШИЋ 1968: 33).³ Са удвојеним *ee* неколико пута је написано и презиме *Немањић*, а дужина вокала *e* обележена је удвајањем ове графеме и у генитиву једине личне заменице трећег лица у женском роду: *њее* (КАШИЋ 1968: 33).

3.4. Интересантно је да је пример *раана* регистрован и у језику Ј. Стејића, без напомена да се можда ради о маниру означавања квантитета слогова (NUORLUOTO 1989: 74). Ј. Нуорлуото, међутим, ипак наглашава да је писање удвојених вокала код Стејића ретко и недоследно (NUORLUOTO 1989: 73).

3.5. У језику Ј. Игњатовића примере писања удвојених вокала налазимо у његовом историјском роману *Ђурађ Бранковић: боолу, боолѣ, Гаази Марко, раанимѣ, нааранесе*. Доследно писање удвојених вокала забележено је у истом делу у свим облицим глагола *йрѣмиѣи* (ЈЕРКОВИЋ 1972: 40–41).

3.6. Особина удвајања вокалских слова у функцији обележавања квантитета слогова не региструје се у језику Јована Хаѣића (СУБОТИЋ 1989), док А. Милановић, наводећи примере са удвојеним вокалима у језику Ј. Суботића, утврђује четири позиције у којима се они јављају, при чему ниједна не одговара дугим акцентованим или неакцентованим слоговима у шумадијско-војвођанском дијалекту (МИЛАНОВИЋ 2014: 77–78).

3.7. Међу досад проученим делима славеносрпске епохе изузетак у погледу недоследног, али честог бележења квантитета слогова уз помоћ удвојених вокала представља путопис Јоакима Вујића „Путешествије по Унгарији, Валахији, Молдавији, Бесарабији, Херсону и Криму” из 1845. године са 465 примера (АЛБИЛАНИЋ 2010: 86). У новије време, истраживање ове ортографске црте спроведено је у драми „Младен и Доброљуб. Примери пријатељства” Константина Пеичића из 1829. године, где је указано на још сложенији и прецизнији начин бележења квантитета слогова уз помоћ удвојених вокала како у унутрашњости тако и на крају речи, при чему се у једном облику региструју понекад све три дужине (*ждреебаацаа*) (ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ 2015: 105). У овом раду биће представљени примери са удвојеним вокалима у функцији означавања квантитета слогова у две посвете драми „Младен и Доброљуб” Константина Пеичића, које нису обухваћене претходним истраживањем, с циљем да се укаже на значај проучавања текстова славеносрпске епохе са становишта историје акцентуације.

³ Погрешно се наводи да је из дистинктивних разлога удвајање вокала заступљено и у примеру *врааѣа* (ген. мн. именице *враѣа*): *враѣа* (ген. јд. именице *враѣ*) јер би у том случају требало да стоји *врааѣаа*. Омашком, такође, стоји да се потврда *врааѣа* налази на 102. уместо 202. страни другог дела романа *Љубомир у Јелисцијуму* (уп. КАШИЋ 1968: 33).

4. Константин Пеичић. Већ је истакнуто да Константин Пеичић спада у ред „помало заборављених писаца прве половине XIX века, бар када је реч о језичким проучавањима” (Цветковић Теофиловић 2015: 96).

По професији лекар, рано је почео да се бави књижевним радом. Писао је поезију, огледао се као драмски писац, али и критичар тадашњег српског књижевног језика, при чему се испољава као присталица Вука Караџића (Томандл 1966: 30–32).⁴

Драму „Младен и Доброљуб” објавио је уз помоћ Јосифа Хаџића, трговца у Старој Паланци. У знак захвалности, Пеичић, по изричитој жељи свога добротвора, дело посвећује његовом оцу, „благочтенородном господару” Василију Хаџићу (П I).⁵

Са становишта историје књижевног језика, већи значај има друга посвета под насловом *Блаџонаклони чийџаџељу*.⁶ Обрађајући се обичном читаоцу, ма кавог порекла и професије он био, мушког или женског пола, писац се нада да ће његова књига барем једном од њих поклонити једно „шчастнотворно ока магновеније” (П II).⁷

5. Удвојени вокали као ознака дужине слога у две посвете драми „Младен и Доброљуб” Константина Пеичића. У две посвете драми „Младен и Доброљуб” Константина Пеичића удвајају се вокали *a, e, o* и *u*. Дуго *и* доследно се обележава диграфом <й>, те су из практичних разлога и ови примери уврштени у корпус. Грађа је разврстана према садашњој акцентуацији, тј. по истом принципу као у раду Цветковић Теофиловић 2015.

5.1. Дуги узлазни акценти. Овде долазе примери са удвојеним вокалима или диграфом <й>, на месту где данас у књижевном језику налазимо дуги узлазни акценат, као и примери са удвојеним вокалима или диграфом <й>, наместо којих у данашњем књижевном језику налазимо дуги узлазни акценат и неакцентоване дужине.

5.1.1. Примери са удвојеним вокалима или диграфом <й>, на чијем месту се данас у књижевном језику налазе дуги узлазни акценти:

принешен Вам *даарак* П I (*д́арак*);⁸ печатанџ *лйисџова* П I (*лйисџв́а*); искусног Читателя *џрааво* (*џр́аво*) П II; ни какове на *свеџу* П I (на *св́еџу*); у малом *сеелцу* каквом П II (*с́елцу*);

⁴ Окука истиче да је Пеичић први од крајишких писаца који је у књижевноуметничком стилу писао језиком народних песама и приповедака, тј. вуковским језиком и славеносрпским правописом (Окука 2014: 128).

⁵ Ова посвета је написана, по речима самог аутора, 15. 8. 1829. године у Пешти и објављена је на ненумерисаних 6 страна.

⁶ Посвета *Блаџонаклони чийџаџељу*, написана 16. 8. 1829. године у Пешти, налази се на пет страна означених нулом, непосредно пре текста драме.

⁷ Обе посвете прилажемо фототипски на крају рада.

⁸ Потврде су наведене у оригиналној графици, док је у заградама дат акценат и осавременење облика речи. Примери су класификовани по врстама речи и по азбучном реду, при чему је редослед падежа код именица имао предност над азбучним редом, као и редослед лица код глагола у презенту у случају да је потврђено више облика неке парадигме. И овом приликом захваљујем др Александри Лончар Раичевић, асистенту на Департману за српски језик

између *свійю* Читателя П II x2 (*свіју*);⁹ образе нѣгове *ѡледим* П I (*ѡлѣдѣм*), несовершенства пуно *ѡледим* П II (*ѡлѣдѣм*);¹⁰ *Прійми* дакле... оно, што ти у дѣлу принеети кадар нисам біо П II (*прійми*), *Пріймише* дакле овај мали... даарак П I (*Пріймише*); све навише *ѡледећим* орденима украшени Кавалер П II (*ѡлѣдѣћим*);¹¹ кои се мойом срећом *дѣйчѣи*... може П I (*дѣйчѣи*); *ѡказаѣи* може П I (*ѡказаѣи*); мѣсли *ѡреќѣдаѣи* П II (*ѡреќѣдаѣи*); награждение *ѡрѣймѣи* П I (*ѡрѣймѣи*); едно е жеља нѣгова *біѣла* П I (*біѣла*), Іосином имену соразмѣрена *біѣла* П I (*біѣла*); подпор себи *ѡдраанили* П I (*ѡдраанили*).

5.1.2. Примери са удвојеним вокалима или диграфом <ій>, на чијем месту данас у књижевном језику налазимо дуге узлазне акценате и неакцентоване дужине:

Колико цео род човечески овакови *дууѡаа*... показати може П I (*дуѡа*); из Моцартови *кооѣаа* свѣира П II (*ноѣа*);¹² у дѣвно срце нѣгово *ѡледећеи* П I (*ѡлѣдѣћеи*).

5.2. Дуги силазни акценти. Овде наводимо примере са удвојеним вокалима или диграфом <ій>, на чијем месту данас у књижевном језику налазимо дуги силазни акценат, као и примере са удвојеним вокалима или диграфом <ій>, наместо којих данас налазимо дуги силазни акценат као и неакцентоване дужине.

5.2.1. Примери са удвојеним вокалима или диграфом <ій>, на чијем месту данас у књижевном језику налазимо дуги силазни акценат:

времена недостатку, *дѣла* гомили... на рачун написати П II (*дѣла*);¹³ него за просвећене... *лоуде* П II (*људе*);¹⁴ *мѣсли* прекѣдати П II (*мѣсли*); колико Отаца оваковог сина *свеѣѣу* показати може П I (*свѣѣу*); слаби *сѣѣла* мои производ П II (*сѣла*); *сѣѣѣда* руменилом покривену П II (*сѣѣда*); у *дѣвно* срце нѣгово гледећеи П I (*дѣвно*); што сам *саам* сирома П II (*сѣм*); којом цело естество мое *дѣѣше* П II (*дѣѣше*); *Пѣѣѣѣѣѣ* ме П II (*пѣѣѣѣѣѣ*); не *ѣѣѣѣѣѣ* П II (*ѣѣѣѣѣѣ*); из Моцартови коотаа *свѣѣѣѣѣѣ* П II (*свѣѣѣѣѣѣ*).

5.2.2. Примери са удвојеним вокалима или диграфом <ій>, на чијем месту данас у књижевном језику налазимо и дуги силазни акценат и неакцентоване дужине, не налазе се у проучаваним текстовима.

5.3. Неакцентоване дужине. Овде долазе примери са удвојеним вокалима или диграфом <ій>, на местима где данас у књижевном језику налазимо

Филозофског факултета у Нишу, на помоћи приликом акцентовања одговарајућих примера (уп. Цветковић Теофиловић 2015: 99, ф. 8).

⁹ Ради се о облику генитива множине заменице *сав* који је врло раширен у дијалектима (Ивић и др. 1997: 134).

¹⁰ Уп. са одговарајућим потврдама у раду Николић 1964: 358.

¹¹ Уп. са констатацијом Б. Николића о честој употреби попридевлених форми глаголског прилога садашњег у Срему (Николић 1964: 353).

¹² Вероватно омашком *к* долази уместо *н* у речи *коѣа*.

¹³ Овај пример је узет у обзир јер је у њему два пута поновљено слово за *е* (*ѣ* и *е*). Уп. Ивић – Јерковић 1981: 188.

¹⁴ У групи *ју* поновљен је већ означени глас *у*, тако да је уврштен у корпус.

неакцентоване дужине којима претходе кратки или дуги акцентовани слогови, који нису обележени удвојеним вокалима или диграфом <ій>.

5.3.1. Примери са удвојеним вокалима или диграфом <ій>, на местима где данас у књижевном језику долазе неакцентоване дужине а претходе им кратки узлазни акценти:

из сплетеній ће сретнотворній *магновенійя* вечност за човечество родити се сретна П П (*магновѣнїя*);
 Заедно с' књигом *усїууїа* П П (*усїуїа*);
 из *сїлїенїї*¹⁵ ће сретнотворній магновенійя вечност за човечество родити се сретна П П (*сїлїенїї*);
 у дѣлу *їринеїи* П П (*їринїи*).

5.3.2. Примери са удвојеним вокалима или диграфом <ій>, на местима где данас у књижевном језику долазе неакцентоване дужине а претходе им кратки силазни акценти:

мойой жертвовао *корїйсїи* П I (*кѡрїсїи*); колико су ме *сїюшїйна* путїй П П (*сїюшїнїа*); колико *хїлядаа*¹⁶ путїй П П (*хїлїадїа*);
мїлїй Роде П П (*мїлї*);¹⁷ из сплетеній ће *среїноїтворнїй* магновенійя вечност за човечество родити се сретна П П (*среїноїворнїх*);
 нека *свакїй* П П (*свїкї*);
 безбрижном фрулом својом *їраїшеїїй* пастир П П (*їраїшеїї*);
 без сваког *нудееня* П I (*нудїења*);
 до данашнїг дана *доїраїїй* П П (*дѡїраїї*); трећи речма *обеїаа* П I (*дѡбеїа*), трешком своим издати *обеїаа* П I (*дѡбеїа*); други ме усердном родољубивом жельом *оїїравїй* П I (*дѡїравї*); но едан *їреїууїаа* П I (*їреїуїа*).¹⁸

5.3.3. Примери са удвојеним вокалима или диграфом <ій>, на местима где данас у књижевном језику долазе неакцентоване дужине а претходе им дуги узлазни акценти, чији квантитет није обележен:

Едном от первїй *блазодїїелєа* П П (*блазодїїѣлїа*);¹⁹ преко године *данаа* П I (*данїа*), пре године *данаа* П П (*данїа*), више от године *данаа* П П (*данїа*); Колико *Оїїацаа* оваковог сина свеету показати може П I (*оїїїаца*); колико су ме стотїйна *їуїїїй* П (*їуїїї*), колико хїлядаа *їуїїїй* (*їуїїї*), Но колико сам год *їуїїїй* П (*їуїїї*);
 На *їредлежеїем* сам дѣлцу... радїо П П (*їредлїежїем*).

¹⁵ Дуго *и* потиче у овом случају од *-их*. Уп. са потребом Стефана Живковића да свако дуго наставачко *-и* < *-их* у генитиву множине не само заменица и придева, већ, како његова пракса показује, и код именица, значи са <їи> (Младеновић 2008: 333–334).

¹⁶ У случају *ја* поновљен је већ означени глас *а*.

¹⁷ Треба, свакако, имати у виду да је и рускословенска норма прописивала, а касније славеносрпски и народни текстови прихватили, писање диграфа <ый>/<ій> у вредности дугога *и* у категоријама номинатива-вокатива (и акузатива за неживо) придевских заменица и придева мушког рода, наравно, у одређеном виду (Суботић 1989: 28).

¹⁸ Да се у примерима *обеїаа* и *оїїравїй* ради о облицима аориста а не презента, показују други глаголи који су недвосмислено употребљени у аористу у истој реченици: Гдикоме сам истом, или устмено или писмено, существо нїно у рукопису обявіо; но едан *їреїууїаа*, други ме усердном родољубивом жельом *оїїравїй*, трећи речма *обеїаа*, дѣлом *изосїїаде* П I.

¹⁹ Са групом *ја* у којој је поновљен већ означени глас *а* као у примеру *хїлядаа* у т. 5.3.2.

5.3.4. Примери са удвојеним вокалима или диграфом <й>, на местима где данас у књижевном језику долазе неакцентоване дужине а претходе им дуги силазни акценти, чији квантитет није обележен нису регистровани у корпусу.

6. ЗАКЉУЧАК. У две посвете драми „Младен и Доброљуб” Константина Пеичића из 1829. године пронађено је укупно шездесет примера²⁰ у којима је уз помоћ удвојених вокала *a*, *e*, *o* и *y* или диграфа <й> означен квантитет слогова, при чему треба имати у виду да се у једној речи може бележити више дугих слогова.²¹ Није пронађен ниједан пример удвајања вокала *u*, већ је квантитет вокала *u* означен искључиво уз помоћ диграфа <й>,²² а овај ортографски поступак ослања се на српскословенску традицију оличену, пре свега, у делима Гаврила Стефановића Венцловића (<и>) (Јовановић 1911: 138–140).²³

6.1. Што се тиче удвајања вокала, у највећем броју случајева удвојен је вокал *a* (четрнаест пута), затим долазе примери у којима је удвојен вокал *e* (тринаест пута), вокал *y* удвојен је три пута, а вокал *o* само једном.²⁴

6.2. Дуги узлазни акцентат означен је поменутиим ортографским поступцима у укупно деветнаест примера, а у три примера поред дугог узлазног акцента обележене су и постакценатске дужине. У дванаест примера налазимо удвојене вокале у функцији обележавања дугог силазног акцента, док потврде са удвојеним вокалима или диграфом <й> на месту дугосилазног акцента и одговарајућих постакценатских дужина изостају у проучаваној грађи. Када су у питању постакценатске дужине означене удвојеним вокалима или диграфом <й> у највећем броју случајева (тринаест) претходе им кратки силазни акценти, затим дуги узлазни акценти, чији квантитет није обележен (девет) и краткоузлазни акценти (четири). Примери са удвојеним вокалима или диграфом <й>, на местима где данас у књижевном језику долазе неакцентоване дужине, а претходе им дуги силазни акценти, чији квантитет није обележен, нису регистровани у корпусу.

6.3. Већ је истакнуто да пручавање текстова славеносрпске епохе може бити од важности за утврђивање, пре свега, статуса неакцентованих дужина у шумадијско-војвођанском дијалекту у првој половини XIX века, о чему је било речи у раду Цветковић Теофиловић 2015: 106–107. На ограниченом корпусу који је у овом раду презентован могуће је изнети следеће закључке:

²⁰ Овде су узете у обзир све потврде, без обзира на њихово понављање.

²¹ Јоаким Вујић у свом *Пушешесџвију* не бележи у једној речи више од једне дужине (Албиљанић 2010: 90). Уп. са ситуацијом у самој драми, која одговара оној у посветама, у раду Цветковић Теофиловић 2015: 105.

²² В. опширније о диграфу <й> са вредношћу [й] у одређеним категоријама именичких и придевских речи у језику Јована Хаџића (Суботић 1989: 28–29).

²³ Ј. Нуорлуото наводи „unusual examples” у језику Јована Стејића: *очійна, очійну, йрїйча* (Nuorluoto 1989: 55, f. 27).

²⁴ Слично је и у *Пушешесџвију* Јоакима Вујића. Удвајање вокала *a* пронађено је у преко 325 примера, затим следе примери са удвојеним *y* (44 примера), *o* (37 примера), *e* (27 примера) и *u* (само један пример) (Албиљанић 2010: 87).

6.3.1. У генитиву множине именица дужине на крајњем отвореном слогу добро се чувају када им претходи дугоузлазни акценат: *дууцаа* (*дѹцѹа*), *нооѣаа* (*нѹѣѹа*), *данаа* (*дѹнѹа*) (3 пута), *Оѣацаа* (*оѣѹѹа*), *ѣуѣѣѣ* (*ѣѹѣѣѣ*) (3 пута), а губе у ситуацији када им претходи дугосилазни акценат: *дѣла* (*дѣлѹа*), *сѣѣла* (*сѣлѹа*).²⁵ У примеру *хѣѣѣѣѣ* (*хѣлѣѣѣѣѣ*) означене су обе дужине после краткосилазног акцента,²⁶ док се са крајње ултима дужина губи у примеру *сѣѣѣѣѣѣѣ* (*сѣлѣѣѣѣѣѣѣ*).²⁷

6.3.2. Дуги силазни акценат условио је губљење дужина и у примерима: *дѣѣѣ* (*дѣѣѣ*), *Пѣѣѣѣѣ* (*пѣѣѣѣѣ*), не *ѣѣѣѣѣ* (не *ѣѣѣѣѣ*), *сѣѣѣѣѣ* (*сѣѣѣѣѣ*).²⁸

6.3.3. У примеру *ѣлѣѣѣѣѣ* (*ѣлѣѣѣѣѣ*), за разлику од случајева забележених у драми, удвојеним вокалима обележена је и дужина испред наставка *-ѣѣ* (Цветковић Теофиловић 2015: 107).²⁹

6.3.4. У 3. л. јд. аориста дужине на крајњој ултими добро се чувају: *доѣѣѣѣѣ* (*дѣѣѣѣѣ*), *оѣѣѣѣѣ* (*оѣѣѣѣѣ*) (2 пута), *ѣѣѣѣѣѣѣ* (*ѣѣѣѣѣѣѣ*), којима се ова граматичка категорија маркира у циљу истицања смисла изговореног текста.

6.3.5. Једини забележени пример глаголске именице такође сведочи о постојању дужине испред наставка *-ѣѣ*: *нѣѣѣѣѣ* (*нѣѣѣѣѣ*).³⁰

6.4. Отвореним остављамо питање разлога за ортографски поступак удвајања вокала, односно употребе диграфа <ѣѣ> у функцији обележавања дугих неакцентованих или акценатованих слогова. Тешко да би се овакав поступак честог, али недоследног бележења квантитета слогова у двома посветатама, могао објаснити наменом дела, као што би то донекле могло бити прихваћено при анализи материјала у самој драми „Младен и Доброљуб”, чији је превасходни циљ био извођење на позорници. Очигледно је настојање аутора да оваквим ознакама жели да избегне двосмисленост у тексту, као у примеру: што сам *саам* сирѣма.

С друге стране, јасно је угледање на књижевнојезичку традицију, оличену у делима Гаврила Стефановића Венцловића, а када је у питању означавање дужине вокала *ѣ* уз помоћ диграфа <ѣѣ>, пре свега код облика глагола *ѣѣѣѣѣѣѣ*, и на ортографски поступак познат и другим писцима славеносрпског периода (Ј. Хаѣићу, Ј. Стејићу, Ј. Игњатовићу).

6.5. Имајући у виду чињеницу да су досад истражена само дела најрепрезентативнијих писаца славеносрпске епохе, указујемо на значај проучавања

²⁵ Позната је чињеница да скраћивање продире снажније у словима којима не претходи непосредно узлазни акценат (Ивић и др. 1994: 95).

²⁶ Уп. са сличним примерима у раду Цветковић Теофиловић 2015: 102. Бројност случајева са сачуваним дужинама после краткосилазног акцента у генитиву множине именица сведочи о очуваности дужина на крајњем отвореном слогу.

²⁷ В. о губљењу дужина после краткосилазног акцента у последњем отвореном слогу и на истоку и на западу сремске територије у раду: Николић 1964: 228.

²⁸ В. Николић 1964: 228.

²⁹ Уп. са примерима у Срему (Николић 1964: 353).

³⁰ Николић наводи да се у слогу који није последњи дужина непосредно иза краткосилазног акцента доследно чува и на истоку и на западу сремске територије (Николић 1964: 228).

језика маргиналних писаца, који за собом нису оставили књижевна остварења велике уметничке вредности, као што је то случај и са Константином Пеичићем, али чија дела могу бити од велике користи када се има у виду проучавање акценатске ситуације у шумадијско-војвођанским говорима у прошлости у циљу бољег сагледавања процеса који те говоре захватају у наше време.

ИЗВОРИ

ПОСВЕТА I: Константин Пеичић. Благочтенородни Господару, мени много почитаеми. *Младен и Доброљуб. Примљри њријѣљьсѣва*. У Будиму, 1829.

ПОСВЕТА II: Константин Пеичић. Благонаклонни читателю. *Младен и Доброљуб. Примљри њријѣљьсѣва*. У Будиму, 1829.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Албијанић, Александар. *Прилози о српском ѡредуковском књижевном језику*. Студије о Србима, књ. 21. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина – Нови Сад: Матица српска, 2010, 84–90.

Данићвић, Ђуро. *Српски акценѣи*. Посебна издања, књ. LVIII. Филозофски и филолошки списи, књ. 16. Београд: Српска краљевска академија, 1925.

Ивић, Павле, Вера Јерковић. *Правојис српскохрватских ћирилских ѡвельа и ѡисама XII и XIII века*. Нови Сад: Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике, 1981.

Ивић, Павле, Вера Јерковић. *Палеографски ојис и ѡравојис Дечанских хрисовуља*. Нови Сад: Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике, 1982.

Ивић Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: увод и фонетизам. *Српски дијалектолошки зборник XL (1994): 1–419*.

Ивић Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови. *Српски дијалектолошки зборник XLIII (1997): 1–586*.

Јерковић, Јован. *Језик Јакова Иђњајовића*. Нови Сад: Матица српска, 1972.

Јовановић, Владан. Гаврило Стефановић Венцловић. *Српски дијалектолошки зборник II (1911): 105–306*.

Јовић, Надежда. *Језик Хиландарског медицинског кодекса*. Ниш: Филозофски факултет, 2011.

Кашић, Јован. *Језик Милована Видаковића*. Нови Сад: Филозофски факултет, 1968.

Милановић, Александар. *Језик Јована Субојића*. Београд: Чигоја штампа, 2014.

Младеновић, Александар. Два савременика и претходника Вука Караѣића: Стефан Живковић и Димитрије Исајловић. Посвета Стефана Живковића у књизи „Прикљученија Телемака” (1814). Текст и филолошки коментар. *Историја српског језика. Одабрани радови*. Београд: Чигоја штампа, 2008, 316–360.

Николић, Берислав. Сремски говор. *Српски дијалектолошки зборник XIV (1964): 201–412*.

Николић, Берислав. *Основи млађе новошћокавске акценѣуације*. Библиотека Јужнословенског филолога. Нова серија, књ. 1. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1970.

Новаковић 1869: *Српска библиографска за новију књижевност* од 1741. до 1867. године. <<https://archive.org/details/srpskabibliogra00novagoog>> 10.11.2015.

Оука, Милош. *У врѣлоу мајице. Дојриноси крајшћких ѡисаца развоју српског књижевног језика у ѡрвој ѡловини 19. сѣљећа*. Загреб: СКД Просвјета, 2014.

Суботић, Љљана. *Језик Јована Хаѣића*. Нови Сад: Матица српска, 1989.

Суботић, Љљана. Проблеми проучавања историје (српског) књижевног језика. *Probleme de filologie slavă*. Timișoara: Universitatea de vest din Timișoara. Facultatea de litere, filosofie și istorie. XI (2003): 109–116.

- Суботић, Љильана. Речник славеносрпског језика (ретроспектива пројекта). *Зборник Матице српске за књижевност и језик* LXI/3 (2013): 781–786.
- Толстој, Никита. *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина – Нови Сад: Матица српска, 2004.
- Томандл, Миховил. *Живот и рад Констјантинина Пеичића: ѝрилог кулѝурно-ѝолиитичкој истѝорији Војводине*. Нови Сад: Матица српска, 1966.
- Херити, Питер. *Књижевни језик Емануила Јанковића*. Нови Сад: Матица српска, 1983.
- Цветковић Теофиловић, Ирена. Обележавање квантитета слогова у драми „Младен и Доброљуб” Константина Пеичића. Јасмина Грковић-Мејѝор, Владислава Ружић (ур.). *Српски језик и његове нормe. Синхроно-дијахрони асѝектѝи*. Лингвистичке свеске 10. Нови Сад: Филозофски факултет, 2015, 96–109.

*

- DANIĆIĆ, GJURO. Prilog za istoriju akcentuacije hrvatske ili srpske. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 20 (1872): 150–233.
- KUNA, Herta. *Jezičke karakteristike književnih djela Dositeja Obradovića*. Djela knj. XXXVI. Odjeljenje društvenih nauka knj. 21. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1970.
- NUORLUOTO, Juhani. *Jovan Stejić's Language (A Contribution to the History of the Serbo-Croatian Standard Language)*. Helsinki: Department of Slavonic Languages, University of Helsinki, 1989.

Ирена Цветкович Теофилович

ОБОЗНАЧЕНИЕ КОЛИЧЕСТВА СЛОГОВ В СЛАВЯНОСЕРБСКОЙ ЭПОХЕ
НА ПРИМЕРЕ ДВУХ ПОСВЯЩЕНИЙ В ПЬЕСЕ
МЛАДЕН И ДОБРОЛЮБ КОНСТАНТИНА ПЕИЧИЧА

Резюме

Обозначение количества слогов с помощью удвоенных гласных является известным орфографическим приемом сербскославянской средневековой письменности. Древнейший след таким образом записанной акцентуации сохраняется в сербских памятниках XIII века. В более поздний период, в начале XVIII века, удвоение гласных в целях обозначения количества становится важной особенностью языка Венцловича. В печатных работах сербских писателей в течении XVIII и в начале XIX века обозначение количества с помощью удвоенных гласных появляется редко. В частности, эта орфографическая характеристика встречается в небольшом количестве примеров у Емануила Янковича, Досифея Обрадовича, Милована Видаковича и Якова Игњатовича. Исключением в этом смысле является пьеса „Младен и Доброљуб” Константина Пеичича 1829 года, в которой обнаружено примерно 200 лексем с удвоенными гласными для обозначения количества слогов, а также и книга „Путешествие по Унгрии, Валахии, Молдавии, Бесарабии, Херсони и Крыму” Йоакима Вуича, напечатанная в Белграде в 1845 году с 465 примерами двойных гласных в функции обозначения долготы слога. Этим упомянутым произведениям славяносербской эпохи, в которых отмечен прием удвоения гласных в целях обозначения количества слогов, мы присоединяем и два посвящения в пьесе „Младен и Доброљуб” Константина Пеичича, появившихся в августе 1829 года, с целью разъяснения статуса и судьбы неакцентированных долгот в шумадийско-воеводинском диалекте, то есть, с целью обращения внимания на некоторые особенности акцентуации и обозначения количества, имеющих значение для истории акцентуации.

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Депаргман за српски језик
Ђирила и Методија 2, 18000 Ниш
irena.cvetkovic.teofilovic@filfak.ni.ac.rs

БЛАГОПОЧТЕНОРОДНОМ
ГОСПОДАРУ
ВАСІЛІЮ ХАДЖИЋ
Жипелю и Купцу Спаро - Паланач-
кому, Иждивипеля Родипелю,

усердно посвећено.

X *

Благочашенородни Господару,

мени многочашаеми!

Књижница е моя преко године данаа у шами лежала. Сам к' печашаню новца не имаюћи, никоме досадѣваши, никога молиши усудио се нисам. Гдикоме сам испом, или успмено или писмено, существо нѣно у рукопису обявю; но едан преѣуушаа, други ме усердном родолюбивом жельом ошправѣи, шрећи речма обећаа, дѣлом изоспаде. — Она е на благородно

но доброг Сина Вашег Іосифа
сердце чекала. У нѣму пражи-
ше удивленія Вашег разрѣше-
ніе: што ю я непознаш Вама
непознашом посвећуем; она
нѣговим родолюбивим персима
благодариши има, што е свеш
угледала, без кои би вечишим,
може биши, мраком погребена
испрунула.

Редак е заиста Списашель,
кои се мойом срећом дѣйчиши,
редак Сербљин, кои се с' до-
брим Іосом, без да порумени,
сравниши може. Тек што из-
рядни Син Ваш ош Господина
Іоана Младеновића, ревност-
ног Дѣшонасшавника Сербског
у Пешши, любезног Пріяшеля
мог, обшояшелсшва дѣлца
МОГ

МОГ И МОЯ ЧУ, ШАКИ ГА, БЕЗ СВАКОГ НУДЕЕНЯ, БЕЗ СВАКЕ МОЛБЕ, ПРОШКОМ СВОИМ ИЗДАПИ ОБЕЋАА, И МЕНЕ, КОИ О ШОМ НИ МИСЛЮ НИСАМ, ДОБРОПОМ СВОЙОМ И ДРАГОЦЋНИМ ПРИЈШЕЛЬСПВОМ СВОИМ ВНЕЗАПУ ОБРАДОВА. НЋГОВО СЕ ПРЕКРАСНО СРЦЕ ПРИЛИКУ ОВУ ЕДВА ДОЧЕКАЛО ВИДИ, ДА ЦЕЛОМ СВЕПУ ПОКАЖЕ, КОЛИКО СЛАДКОГ РОДИШЕЛЯ СВОГ, КОЛИКО МИЛИ РОД СВОЙ, КОЛИКО СВАКОГ СОБРАША СВОГА ЛОБИ. ОН Е ЦЕЛУ ЗНАШНУ СУММУ, КОЈО Е ПЕЧАШАНЋ ЛЙСПОВА ОВИ ИЗИСКИВАЛО, СОБСПВЕННИМ ОПВАЖЕНІЕМ, ДРАГОВОЛЬНО МОЈОЈ ЖЕРПВОАО КОРІЙСПИ; ОН НИ КАКОВЕ НА СВЕПУ, НИ НАЙМАНЋ, НАГРАДЕ ЗА СЕБЕ НЕ ПРАЖИ. ЕДНА Е — И САД МУ РАДОСП-

доспног чувства пуне речи нѣгове слушам; и сад му ош восхищенія синовног пламшеће образе нѣгове гледим — една е желя нѣгова бйла: премилог Родипшеля свог изненада обрадоваши, видећи кнѣжицу ову не свом, него родипшельском, него Вашем Имену посвећену; и из пресладки усша опечески ово небесно за добро срце дѣшинѣ награжденіе пріймиши: хвала ши добри сине мой, кад шеби спарог Родипшеля швог задовольшво шoliko на срцу лежи! — Оно е желя найкрасніег срца синовлѣвог найдоспойнїя; ово награда найкрасніем срцу синовлѣвом найумилнїя, найсладѣа. — Колико
цео

цео род човечески овакови дуу-шаа, колико Ошпацаа оваковог сина свешу показати може? Я би желіо, да Іліаду издаем; ер Іліада би само Іосином имену соразмѣрна бійла.

Благо Вама, кад спше овакови слабе спаросши Ваше подпор себи подраанили. Да га е Сокраш или Досіѳей родіо, лако би у сину ошца познаши мого. Он е и мени и целом роду Сербском емац и сведок Ваше презрядности. Нека гледи на сина, шко не познае ошца.— Ваша се седина, у дійвно срце нѣгово гледееѣи, помладиши мора. И кад Вам се шлѣна часш Ваша у земљу поврати, и онда ѣеше, и после гроба

ба Ћеће у нѣму живити: ер не
умире онай, кои опечешву,
кои роду, кои пріяшельма ша-
ковог по себи осшавля сина!

Пріймише дакле овай мали
опш предоброг сина Вашег и
опш мене принешен Вам даарак
с' Вашим природним благово-
леніем, уверени, да Вас у пре-
изрядном срцу Іосином опш све
дууше свое почиуе и любви

Благопочшенородія Вашег

Писано у Пешти 15-ог Августа п. н.
1829.

покорни слуга
Коншт. Пенчиѣ.

ВЛА

ВЛАГОНАКЛОНИ ЧИТАТЕЛЮ!

Књижницу ову, незорео слаби сїла
мои производ, као невесну, спїда ру-
менилом покривену преда ше изводим;
недоумишелан ю на увеселенїе, недоуми-
шелни на образованїе, најнедоумишелни
на разсужденїе швое у руке ши предаем.
Оно се обое опї писанїа вїскуе; ово е
разумног и искусног Чїпашеля право,
кое му се заедно с' књижгом усшууца.

Речи су ікона ума човеческог; књиж-
га е опшїв срца и ума сочиншелївог. Я
знам исшина, а и сваки, искусшївом об-
учени, Чїпашель мой знаде, да е ікона
она често преварна, да е опшїв оваї че-
сто неясан, да се у обонма не редко
всма преваршїи можемо; *) по да ли ми
е ово дерзновенїе мое подкрешїи вред-
но? Нишїна манї. — Оћели сваки Чїпаш-
пель, оћели сваки разумни (не гледиши
на оне, кои и о оної шварї, у којой
се манї, него и у езку Хїнезком, раз-
умеваю, разсуждавали слободу и дерзно-
венїе

*) Я бї и осим Сенске дошїи кост имско-
ваши экао; абер *Esht den Paris*.

— 0 —

веле себи даю, мислећи, да другогаче
 вје, него што он мисли — како би оно
 лепо биши могло, што се њму не до-
 пада — Вјиландове Сумнавіе ни за гуске
 нису — наравно ни за гуске, ни за ћур-
 ке, него за просвећене, или оне, кои се
 просвећени желе, люде —) оћели ве-
 лим сваки разумни Чипашель поне, ако
 што у дјелу овом изрдије надје, по
 срцу и уму привисаши моме? Нећели
 рећи коп, да глупи музиканш из Мозар-
 шови кооплаа свјира? Нећели видити кои
 прослог ждрала науновим перџм иски-
 шљена? — Оћели сваки Чипашель, оће-
 ли сваки разумни Чипашель поне, кад
 што негодно, што неуредно, што
 свакодашњ и просно, или што неспо-
 собно у дјелу овом, као што га и сам
 несовершенства пуно гледим, надје,
 по времена недоспашку, дјела гомилн,
 право позиваија моег первенству и ше-
 рету, дух зло располагајуће и угниџпа-
 вајуће ницете, која ме ош колевке вер-
 но до данашњг дана допрашій, шесноћи,
 или великом жару моме, или садашњим,
 шаково што, може биши, изискивајућим,
 или некима особитима обспошлелства-
 ма на рачун написати? — Кад ово раз-
 судим, кад на књижице мое зеленосп
 по-

— 0 —

погледим, кад на Виргилија, кон е дражестну Енеиду, што данас с' удивленіем читамо, у песшаменину спалиши заповедіо, помислим, — о! онда ми дух клоше, и слабо ми перце невкусна рука моя испушпа.

Зашипо дакле издаеш пивою књигау, кад се колико бовш? Пійшаш ме благонаклонни Читашелю? — Желим себе, ако ниси, срећним, акољ еси, желим пе йоши срећним учиниши. Или ће светна желя ова, коном цело еспешиво мое дійше, у швовма очима погрешка биши, ако ю я онако, као што би шео, и као што би други мого, у дѣло привести не узмогу? И ако слабо дѣлце ово по правилном образцу успроено не надѣш, и што медьу классическа спављно биши не заслуже: оћеш га зашо едино неполезним назвати? Немой шако неправдан биши. Я безмершну славу великим Умовма и Духовма оспавлям; мени е довольно, да ме књижица моя шом пресладком пиша надежом, да ће она поне едном взмедьу свійю Читашеля мой — овде ми е сведно, біо он све на витне гледедим орденима украшени Кавалер, или овце безбрижном фрулом својом прашеій паспир, била благородног пле-

— 0 —

племена Господична, или најпросија, у малом сеелцу каковом над сшаром и немоћном майком својом лебдећа, дѣвица Ружица — да ће она, велим, поне едном између свјію Чипапеля моя барем едно поклонити щасшноповрно ока магновеніе. — Нека сваки, кои год међу людма живи, к' благополучію човеческом само по едно, кад год узможе, ока магновеніе дода, из сплешеній ће срешноповрній магновенійя вечности за човечество родити се срепина, пакла ће, и у главама и срдцама човеческими неспати, и земля ће давно изгубљни рай свой оцеш получити, или сама райем постати.

Овде ми се доспа удобно види место, да едном ош первій Благодѣшеля моя учпиво на вопрос нѣгов: *зашто не пѣшем realis quid?* опговорим. Я сам йоши пре две године у Лѣшопису Сербском Сербсшву обявіо, да *Свемірку I-сторію* преведелу с' Немецког, и *Свемірно Землеописаніе* сосшављно, обе науке крашко за юности нашу успроене, у рукопису имаю. — Я сам пре године дана многиама Сербљима желю опкрио: на машернѣм езьку *Анѣропологию* (науку о човеку) издаши, коя би и *Анѣропологию* (науку о сасшаву шѣла човече-

— 0 —

ческог), и *Физиологию* (науку о здравом животу нашем и о силама његовима) содржала. — Есаман и крив, што сам сам сиром, и што ми нишко к' печатњи руку помоћи пружио не? — Антропологија се сад баш у Влашкоме езика печата, а Србљи е пошти немаю! —

На предлежесѣм сам дѣлацу више ош години данаа радио. Ово не на важност њгову, но зато говорим, да би благонаклонни Чиншешель опшуд увидю, колико су ме спашива пушиј ош њга уснавши, колико хиљадаа пушиј мисли прекидати обштовителства моя принуђавала, и колика су препятствивја совершенству њговом на путу лежала. Но колико сам год пушиј за њга седао, свагда е сердце мое ош желѣ, *Теби милиј Роде* ползовани, пламшило.

Прійми дакле у усердној желји оно, што ми у дѣлу принесеши кадар писамбию, скупа са свешним обећанѣм, да ће са силама и ревности к' добру Твоме, а с' овом и на ползу *Твою* клонећа се радити дѣла

Писано у Пешши 16-ог Августа п. и.
1829.

Твога
шебе жарко любећег сина
Констанција Пенчић.

Владимир Остојић

ВУКОВА КОНЦЕПЦИЈА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА У СРБСКОЈ ГРАМАТИЦИ ДИМИТРИЈА МИЛАКОВИЋА

У овом раду аутор разматра зависност Милаковићеве *Грамаџике* од Вукове, колико се у њој одсликавају новија струјања имплицирана Вуковом језичком реформом, како је Милаковић у свој приручник уградио Вуков концепт књижевнојезичке структуре народног језика, као темељног у српском књижевном језику и колико је везан за Вука интересовањем за дијалекатске сличности и разлике у неким штокавским говорима. Посебну пажњу посветио је односу Димитрија Милаковића према народним говорима који су у основи ондашње усмене и писане књижевности у Црној Гори, књижевнојезичкој традицији у књижевном језику – „језику континуитета у писаности”, према Вуковом правопису и концепту језичке структуре у књижевном и народном језику.

Кључне ријечи: Димитрије Милаковић, Вук Караџић, Србска граматика, књижевни језик, народни језик, правопис, језичка структура.

In this paper the author discusses the dependence of Milaković's *Gramatika* on Vuk's grammar simultaneously describing the following: to which extent the newer trends implied by Vuk's language reform were reflected in it; how Milaković built Vuk's concept of literary language structure of vernacular language as the basic one in Serbian literary language into his own manual; to which extent Milaković was fond of Vuk with his interest in dialectal similarities and differences in some Štokavian speeches. The author pays special attention to Dimitrije Milaković's attitude towards vernaculars that were the basis of oral and written literature of those times in Montenegro, towards the literary language tradition in literary language – in the “language of continuity in writing activities”, applied after Vuk's orthography and his concept of language structure in literary and vernacular language.

Key Words: Dimitrije Milaković, Vuk Karadžić, *Srbska gramatika*, literary language, vernacular language, orthography, language structure.

1. Културни подухват тридесетих и четрдесетих година 19. вијека у Црној Гори обиљежило је оснивање културних установа које је по Његошевој иницијативи морао у већини случајева да организује и води Димитрије Милаковић, посредник између Његоша и Вука. Био је тумач Његошевих идеја и извршилац наредби у односу на Вука. Стајао је између њих и повезивао их пуне двије деценије. Његош му је, поред осталог, повјерио бригу око вођења штампарије (1834) и публикаовања календара Грлица (1835–1839) (Шуковић 1972: 109). Посебну улогу Милаковић је имао у издавању и уређивању црногорских књижевнојезичких и просветних публикација, у отварању основних школа, публикавању књижевних дјела, школских уџбеника и приручника и сл. Дуго и интензивно се бавио питањима језика. Бавио се језиком такоређи цијелог живота. Написао је прве школске приручнике *Србски буквар ради учења младежи црковному и грађданскому чииању. У Црној Гори, у митропољској књигојечайњи* (1836) и *Србску грамаџику састављену за црногорску младеж. Часиј прва. У Црној Гори, у књигојечайњи Правишеља црногорскога* (1838).

Србска ѓрамајџика Д. Милаковића појављује се у времену када се спроводи Његошев програм културно-просветног развитака Црне Горе. Први је црногорски језички приручник који је припремљен по Његошовом налогу. Био је то период бурних превирања у српском књижевном језику, период када наступа завршна фаза Вукове борбе за реформу књижевног језика, и „дефинитивно афирмисање Вукових језичких принципа”.

Својом *Грамајџиком* „ауторитативно се прикључио оним нашим списатељима и научницима прве половине 19. вијека који су допринијели стварању књижевног језика на темељу народних говора источнохерцеговачког типа” (Остојић 2003: 29–30). Ово дјело региструје књижевнојезичке односе у Црној Гори тридесетих и четрдесетих година 19. вијека. И значајно је, не само за праћење развоја књижевног језика у Црној Гори, већ и по томе што чува ставове Петра Другога Петровића Његоша и његовог ужег круга према Вуковој језичкој реформи.

2. О Милаковићевом филолошком раду, његовим погледима на књижевни језик и о односу према Вуковој концепцији књижевног језика суди се углавном на основу *Србског буквара* и *Србске ѓрамајџике*.

У *Србском буквару*, више као значајном културно-просветном документу неголи као релевантном филолошком дјелу о ондашњем књижевнојезичком стању у Црној Гори, једва је примјетна епоха која га везује за Вука и вуковски период. Милаковић је ту одсликао „предвуковску епоху у књижевном језику” и различита књижевнојезичка струјања која су се у то вријеме у Црној Гори у доброј мјери преплитала и гдје се „спајају старе и нове тенденције у књижевном језику” (Гутков 1974–1975: 56).

У *Србској ѓрамајџици* видљиви су „ближи контакти са Вуком и његовим дјелом”. Ти контакти Милаковићевог и Вуковог дјела и зависност Милаковићеве *Грамајџике* од Вукове долази очито до изражаја при прелазу са општејезичких констатација на „конкретно тло матерњег језика” (Окука 1989: 209). У *Србској ѓрамајџици* се управо одсликавају нова струјања иницирана Вуковом језичком реформом. Милаковић је везан за Вука и интересовањем за дијалекатске сличности и разлике у неким штокавским говорима. Он иде за Вуком и при биљежењу дијалекатског материјала. Уградио је Милаковић у свој језички приручник „Вуков концепт књижевнојезичке структуре народног језика” као темељног у српском књижевном језику (Окука 1989: 2009).

3.1. Да би се извршио потпун увид мјеста Вукове концепције књижевног језика и правописа у Милаковићевој *Србској ѓрамајџици*, потребно је утврдити колико се у њој одсликавају новија струјања иницирана Вуковом реформом, како је Милаковић у својем приручнику уградио Вуков концепт књижевнојезичке структуре народног језика као темељног у српском књижевном језику, његов однос према народним говорима који су у основици ондашње усмене и писане књижевности у Црној Гори, према књижевнојезичкој традицији у књижевном језику, према Вуковом правопису и концепту језичке структуре у књижевном и народном језику.

Одговор на наведена и друга значајна питања, прије свега, може да пружи поредба Милаковићеве *Србске ѓрамајџике* и Вукове *Српске ѓрамајџике*.

Милаковић је штампао старом графицијом и ортографијом оба своја приручника (*Србски буквар* и *Србску граматику*), иако су се појавили из штампе у завршној фази Вукове реформе, када Вук на Цетињу штампа своје *Пословице*, а Милаковић му свеусрдно помаже. Милаковић не прихвата Вукову графију и ортографију, слиједи традицију у правопису и не упушта се у расправу о тој проблематици. Без посебних објашњења, црквену и „гражданску” азбуку, коју је објавио у *Србском буквару*, објављује и у *Србској граматици* додајући Вукове графеме *ћ*, *ђ* и *џ* уз напомену да српски језик „има тридесет и девет писмена”.

Иако је *Србска грамика* написана архаичним језиком, мјешавином црквене и „гражданске” графиције, штампана старим правописом са широком употребом партиципа, којих нема у говорном језику, то не умањује њен значај у историји српског књижевног језика. Пошто је у међувремену остварио ближе контакте са руском лингвистичком школом и са Вуком и његовим дјелом, Милаковић је у својој *Граматици* отишао знатно даље од онога што даје у *Србском буквару*. Ослонио се на ондашње граматичаре руског језика Н. Греча и А. Востокова. Узимао је општејезичке дефиниције из њихових граматика. Како закључује В. Гутков, неки се пасуси из тих граматика у Милаковићевој *Граматици* у потпуности поклапају, поједини параграфи су дословно преписани, други су опет скраћени, а у изузетним случајевима понешто је и додавано (Гутков 1974–1975: 57). Разлика између Вука и Милаковића у одређивању мјеста и улоге народног језика у склопу књижевног и поимању књижевног језика као феномена проузроковала је велику дистанцу према Вуковом фонетском правопису.

Вуков морфолошки систем не познаје употребу партиципа и архаичног суперлатива за које не зна ни говорни језик, по чему се Милаковић битно разликује од Вука. У складу са својим поимањем књижевног језика „који се разликује од простонародног говора и који треба да сачува континуитет у својем књижевном облику”, и под утицајем руских граматичара онога доба, Милаковић је увео у морфолошки систем обје форме (*долазивши иријатељ*, *дошавши човјек*, *радећа жена*, *иричеће дијете*; *сирожашији*, *дражашији*, *љубезњејији*), али без инсистирања на овим и сличним књишким облицима. Ништа не говори о њиховој употреби. Циљ му је био да само укаже на традиционалне изражајне форме у књижевном језику. Њихову кристализацију, стабилизацију и нормализовање у развоју књижевног језика, „препушта времену и писцима” односно, како Милутиновић рече, „нашим одабраним списатељима”. Није инсистирао ни на наслеђу из славеносрпског језика које је било присутно, посебно у првој трећини 19. вијека у српском књижевном језику. Уз систем новоштокавског говорног језика и фонетско-морфолошког варирања у оквирима „опште правилности језика” допушта инфилтрацију у систем говорног језика и покојег словенизма, чиме потврђује своју склоност одржавању континуитета у развоју књижевног језика.

Узроци овако суштинских разлика између Милаковића и Вука су у Његошевом другачијем погледу од Вука на природу књижевног језика и књижевнојезичког наслеђа, па затим и у Његошевом односу према Српској цркви, са којом „није хтио да заоштрава односе”. Усмјерили су они Милаковића да усвоји Његошево поимање књижевног језика као феномена и да слиједи

традицију у правопису – да се дистанцира од Вуковог фонетског правописа, у чему је остао доследан и у каснијим својим дјелима штампаним у цетињској штампарији. Ту је и Његош био доследан. И он је испољавао уздржан став према наглom раскиду са традицијом књижевног језика, посебно правописа (ОКУКА 1989: 210–211).

Прихватајући формулацију о књижевном језику руских граматичара, Милаковић у књижевни језик допушта облике непознате говорном језику. За њега је, насупрот Вуку, књижевни језик идиом који се не подудара са говорним језиком, што се подудара са схватањима руских граматичара онога времена. За њега је књижевни језик – језик континуитета у писмености са средњовјековним (народним) типом језика. То је, управо, идиом који изграђују и усавршавају „одабрани списатељи и вријеме као неминовни пресудитељ свега постојећег” (ОКУКА 1989: 211).

3.2. Из овога би се могло схватити да се Димитрије Милаковић удаљава од Вука, а приближава Вуковим противницима. Међутим, треба ипак схватити да он не пренаглашава у свом схватању књижевнојезичког континуитета улогу традиције ни славеносрпског наслеђа. Традиција није посебно наглашена. Он, напротив, у темеље књижевног језика ставља народни говор у писмености који је у црногорским пословним документима и разним списима био присутан много раније у 17. и 18. вијеку и ту је Милаковић склон „одржавању континуитета у развоју књижевног језика”, што је карактерисало и завршну фазу Вукове језичке реформе. Милаковић је узгред унио неке црногорске локалне језичке црте опредјеливши се ипак за „опште” (књижевне) облике у вуковском правцу изградње заједничког књижевног језика (ИВИЋ 1998: 206). Тих година Димитрије Милаковић је стајао између Вука и његових противника, али се све више приближава Вуку не подржавајући „искључивост и тоталан раскид са старијим књижевнојезичким наслеђем”, о чему је итекако водио рачуна. Кодификовао је управо ријечи са руским фонетизмом (*ошечество, јестество*), рускословенске облике (*хошјеји, вијориј*), ријечи са славеносрпским фонетизмом (*ловлење, хвалење*); славеносрпска традиција се огледа и у присуству глаголских именица с нејотованим л – (*објавленије, ујојребленије*), партиципске форме и архаичне суперлативе (ОКУКА 1989: 211; МЛАДЕНОВИЋ 1980: 46).

4.1. Примјере за потврду дефиниција и теоријских констатација апсорбовао је из Вукове *Српске грамаџике* из 1818. године од које је, као што су утврдили Р. Шуковић и В. Гутков, његова зависност посебно изражена кад прелази „на конкретну тло матерњег језика”, гдје се и огледа Милаковићева вуковска оријентација (1972: 110; 1974–1975: 58).

4.2. Милаковић слиједи Вука и у биљежењу дијалекатског материјала у штокавским говорима. Његово интересовање за дијалекатска варирања у неким штокавским говорима и за њихову разведеност везано је такође за Вука. Добро је обавијештен на основу Вукових података о језичком, прије свега, морфолошком варирању у тим говорима. Ослањајући се на Вука и сам биљежи та варирања, али не преноси буквално само Вуков материјал него даје и нове податке о алтернирању у роду, броју и врсти промјене, као и о

неким другим детаљима, што донекле употпуњава наша сазнања о штокавским говорима прве половине 19. вијека. Врло су занимљива запажања о њиховој унутрашњој разведености. Податке које је дао из дијалектолошког материјала квалификују га као самосталног и сигурног истраживача и као доброг znalца „источнохерцеговачких, сремских и црногорских говора”. Доста пажње је посветио диференцијацији источнохерцеговачких и црногорских говора и сигурно уклапа у књижевни језик најраспрострањеније форме са простора источнохерцеговачких говора. Не занимају га поједини дијалекти и дијалектолошке класификације народних говора, али је први, поред Вука Караџића, дао општу представу о штокавском дијалекту и његовој унутрашњој разведености и себе укључио међу научнике – дијалектологе почетне фазе развоја српске дијалектологије (Гутков 1974–1975: 63).¹

4.3. Његову приврженост Вуку потврђује презентовање језичког и дијалекатског материјала у *Србској грамаици* гдје је толико слиједио Вука да бисмо га морали прогласити вуковцем. Морфолошки систем језика, као и код Вука, заснован је на морфолошком систему источнохерцеговачких говора. У неким случајевима морфолошки систем Д. Милаковића ближи је савременом систему него Вуков онога доба. Неки његови системи посвједочили су се у савременом српском језичком стандарду док исти ти Вукови иду у историју српског књижевног језика. Тако, на примјер, умјесто Вукове тврде замјеничко-придјевске промјене – *нашијех, добријех*, Милаковић има меку – *наших, добрих* (Остојић 29–30). И Вук и Милаковић биљеже за датив синг. личних замјеница обје варијанте: *мене, њебе, себе / мени, њеби, себи*. Док се пак Вук задовољава само констатацијом „народ понајвише говори *мене, њебе, себе*, а списатељи *мени, њеби, себи*”, Милаковић се ставља у позицију кодификатора тврдећи да ће облици датива *мене, њебе, себе* теже продријети у књижевни језик (Окука 1989: 211).

4.4. Фонетика је у овој *Грамаици* слабо заступљена. Нешто података има о судбини гласа *х* и о његовом начину писања у неким облицима ријечи. Милаковић најчешће пише етимолошки. Указао је и на изговорну вриједност овога гласа у Црној Гори и Дубровнику. Има у тој *Грамаици* и нешто мало других података који употпуњавају представе о дијалекатском систему у неким штокавским говорима. Па ипак, сагласност међу њима је општа при обради фонолошког система, мада је Милаковић у понечему и овдје претекао Вука кодификујући, на примјер, „неке језичке особености које је овај касније прихватио и издигао на ниво нормативности”. Ријеч је о ликвидацији тзв. најновијег јотовања *иј, дј – ијераиши, дјевојка* (Остојић 1985: 30). Вук је тек касније у зрелијим годинама као педесетогодишњак уклонио рефлексе најновијег јотовања. Руске граматике и руски граматички радови нијесу могли бити ослонац при опису акценатског система. Поједини текстови из Вукове и Милаковићеве *Грамаишке*, како је показао Гутков, показују доста сличности (1974–1975: 59–60). Милаковић је, дакле, слиједио Вука Караџића и при опису акцента српскога језика и у презентовању дијалектолошког материјала.

¹ О дијалектолошким запажањима Д. Милаковића посебно је вриједан пажње текст Д. Петровића (1972:11). Исп. о томе код В. Гуткова (1974–1975: 63).

5. На основу реченог може се закључити да је Д. Милаковић, познати филолог 19. в. на српском језичком подручју, својим филолошким радом „оставио дубоке трагове у српском књижевном језику у Црној Гори”. Он се у првој половини 19. вијека „прикључио оним нашим списатељима и научницима” који су имали знатног утицаја у стварању књижевног језика на основу народних говора источнохерцеговачког дијалекта (Окука 1989: 213).

Милаковићево поимање књижевног језика као језичког континуитета у писмености са средњовјековним (народним) типом језика, дистанцира га, али не удаљава од Вуковог. Тридесетих година 19. вијека „стајао је између Вука и његових противника”. Његову умјереност према Вуку потврђују распоред језичког и дијалекатског материјала у *Српској граматици*. У њој је морфолошки систем попут Вуковог засниван на морфолошком систему источнохерцеговачког дијалекта, иако је у тај систем увео особине као што су партиципи (*долазивци иријашељ, ирчеће дијеше*) и архаични суперлатив (*стирожајциј*).

Милаковићев морфолошки систем језика углавном је сагласан са Вуковим. У неким случајевима ближи је од Вуковог савременом српском језику онога доба. У нашем књижевном језику неки његови системи су се потврдили, а исти ти код Вука иду у историју српског језика. Тако, на примјер, умјесто Вукове тврде замјеничко-придјевске промјене (*нашијех, добријех*), Милаковић има меку (*наших, добрих*). Друге пак особине које је Вук касније прихватио уздигао је на ниво нормативности. Ријеч је, на примјер, о употреби ликов *иј, дј (ијерати, дјевојка)*.

Слиједећи Вука у биљежењу дијалекатског варирања у штокавским говорима, дао је врло занимљива запажања о њиховој унутрашњој разведности у првој половини 19. вијека. У почетној етапи српске дијалектологије први је поред Вука дао општу представу о штокавском наречју.

Ако се пође од чињеница: да је Милаковић уградио Вукову концепцију језичке структуре народног језика у књижевни језик, да је био толико зависан од Вукове *Граматице*, да је преузимао не само Вукова објашњења језичких феномена него и његов материјал као потврду објашњењима, да је у проучавању неких штокавских говора слиједио Вука и по њиховом познавању стајао поред њега, онда се с правом може закључити – да је ипак више стајао уз Вука без обзира на његова неслагања са Вуковом графијом и ортографијом и на приличну разлику између њих двојице што се тиче погледа на књижевни језик и правопис и на народни језик и фонетски правопис.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бошкових, Радосав. *Одабрани чланци и расправе*. Титоград: ЦАНУ, 1978.
- Гутков, Владимир. „Србска грамика” Димитрија Милаковића и њен значај за науку о српско-хрватском језику. *Јужнословенски филолоџ* XXXI (1974–1975): 55–66.
- Ивић, Павле. *Преглед историје српског језика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998.
- Младеновић, Александар. Неке славеносрпске особине предвиђене у „Српској граматици” Димитрија Милаковића. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 10/1 (1989): 41–47.
- Окука, Милош. Димитрије Милаковић – умјерени вуковац. *Књижевни језик* 19/1 (1989): 207–213.

- Остојић, Бранислав. *О неким особинама дејтерминације злагола у Србском буквару од 1836. године (О црногорском књижевнојезичком изразу)*. Титоград: НИО Универзитетска рибеч, 1985, 48–54.
- Петровић, Драгољуб. Неки записи Димитрија Милаковића и Милорада Медаковића о говорима Црне Горе и Дубровника. *Просвјетни рад* XII, бр. 11. и 12 (1972): 11.
- Поповић, Петар. Вук Караџић и Димитрије Милаковић. *Вуков зборник*. Београд: САНУ 1966, 493–525.
- Шуковић, Радивоје. Србска граматика Димитрија Милаковића. *Зборник за језик и књижевност* I (1972): 109–116.

Vladimir Ostojić

VUK'S CONCEPT OF LITERARY LANGUAGE AND ORTHOGRAPHY
IN *SRBSKA GRAMATIKA* BY DIMITRIJE MILANKOVIĆ

S u m m a r y

In this paper, the author states that D. Milaković, a well-known philologist in the field of the Serbian language from the 19th century, “left deep traces in Serbian literary language in Montenegro” because of his philological work. In the first half of the 19th century, he joined those writers and scientists who had an important influence on the creation of the literary language based on vernacular speeches of the East-Herzegovinian dialect.

Milaković's concept of literary language as a language continuity in literacy with a medieval (vernacular) type of language distanced him, but did not alienate him from Vuk Karadžić's concept. In the 1830's he stood between Vuk and his opponents. His temperance toward Vuk was confirmed by the disposition of language and dialectal material in his *Srbska gramatika* (“Serbian Grammar”). In the grammar, the morphological system, similar to Vuk's, was based on the morphological system of the East-Herzegovinian dialect despite the fact that he introduced features such as like participles (*dolazivši prijatelj, trčeće dijete*) and archaic superlative forms (*strožajšij*) into this system.

Milaković's morphological system was generally compatible with Vuk's. In some cases, it was nearer to contemporary language of that time than Vuk's system. In our literary language, some of his systems were confirmed, while the same ones used by Vuk now belong to the history of the Serbian language. Thus, for instance, instead of Vuk's hard pronouns-adjectival declension (*našijeh, dobrijeh*), Milaković had soft declensions (*naših, dobrih*). Some other features, accepted by Vuk in a later period, were elevated to the standardized language level, e.g. the usage of forms *tj, dj (tjerati, djevojka)*.

Following Vuk in noticing the dialectal variations in the Štokavian speeches, Milaković formulated very interesting observations about their inner diversity in the first half of the 19th century. In the initial phase of Serbian dialectology, he was the first one besides Vuk who formulated the general notion of the Štokavian dialect.

If one starts from the facts that Milaković imbedded Vuk's concept of language structure of the vernacular language into the literary language, that he was so much dependent on Vuk's *Gramatika* (“Grammar”), that he not only borrowed Vuk's explanations of language phenomena, but also his material as a confirmation of these explanations, that in researching some Štokavian speeches he followed Vuk and, when it came to knowing them, stood side by side to Vuk, then one may rightfully conclude that he stood at Vuk's side regardless his misapprehension concerning old graphics and orthography, as well as regardless a considerable difference between them with respect to their views of literary language and orthography and of vernacular language and phonetic orthography.

Универзитет Црне Горе
Филолошки факултет Никшић
Катедра за српски језик
Данила Бојовића б.б. 81400 Никшић, Црна Гора
vladimiro@t-com.me

Дејан Средојевић
Наташа Спасић

ФОНЕТСКО-ФОНОЛОШКИ ОПИС АКЦЕНАТСКОГ СИСТЕМА СТАНДАРДНОГ СРПСКОГ КАО Л2 КОД ГОВОРНИКА КОЈИМА ЈЕ МАЂАРСКИ ЈЕЗИК МАТЕРЊИ*

У раду је анализиран акценатски систем стандардног српског као Л2 код говорника којима је мађарски језик матерњи. Аудитивном анализом и визуелним прегледом спектрограма утврђено је да говорници користе свих шест прозодема стандардног језика, а присуство двеју кратких наглашених прозодема потврђено је статистичком анализом измерених акустичких параметара. Резултати су поређени са резултатима до којих се дошло у претходним испитивањима српских акцената. Иако је дистрибуција прозодема често у складу с прозодијским правилима, постоје бројне грешке. Оне најчешће настају под утицајем правила матерњег језика, али и извесних хиперкорекција, насталих уопштавањем новоусвојених правила.

Кључне речи: прозодија, српски језик, мађарски језик, грешке.

The accentual system of standard Serbian as L2 in speakers whose mother tongue is Hungarian was analysed in this paper. By means of an auditory analysis and visual reading of spectrographs, it was concluded that speakers used all six prosodemes of the standard language and the presence of two short accented prosodemes was confirmed by a statistical analysis of the measured acoustic data. The results were compared to the results obtained in previous analyses of Serbian accents. Although the distribution of prosodemes is often in compliance with the prosodic rules, there are numerous mistakes. They usually emerge under the influence of the rules of one's mother tongue but also due to some hypercorrections which result from the generalisation of some newly acquired rules.

Key words: prosody, Serbian language, Hungarian language, mistakes.

1. Увод. Прозодијске појаве – интонација и нагласак – јесу међу првим језичким феноменима на које новорођенчад обраћа пажњу, на које реагује и које реализује (ЛИБЕРМАН 1986: 239 према СХУН 2002: XIII).

У раном узрасту, деца лако, готово аутоматски усвајају правилан изговор и интонацију и у *мајтерњем језику* (Л1) и у *дружном језику*¹ (Л2). Међутим, говорници који други језик почну да усвајају након детињства тај језик, у

* Рад је урађен у оквиру пројеката *Дигиталне медијске технологије и друштвено-образовне промене* (ИИИ 47040) и *Динамика сѝрукѝура савременог срѝског језика* (ОИ 178014), које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ За разлику од *сѝраног језика* (енг. *foreign language*), нематерњег језика који се учи у школи, али у датој земљи нема статус уобичајеног медијума комуникације, *дрући језик* (енг. *second language*) јесте нематерњи језик који се широко употребљава у комуникацији као језик образовања, државне администрације и сл. (CRYSTAL 1997: 266). Обично се наводи да се он „усваја искључиво у природној средини међу изворним говорницима, без обзира на то да ли се он и систематски родушава или не родушава”, а особа га прихвата заједно с културом, обичајима и понашањем језичке групе с којом живи (РЕТРОВИЋ 1988: 17).

највећем броју случајева, говоре са „страним нагласком”² (HAWKINS – LOZANO 2006: 67).³ Такви говорници често теже долазе до посла у срединама у којима је језик који је њима други, заправо, једини језик у званичној употреби. Страни нагласак, чија се поједина својства могу значајно истицати у говору, чак и када не утиче на разумљивост текста – слушаоци негативно оцењују и строжи су при његовој оцени него при оцени укупне разумљивости таквог говора (на коју утичу грешке на осталим језичким нивоима) (DERWING – MUNRO 1997: 11).

Ипак, без обзира на значај наведених феномена супрасегментног нивоа, у досадашњим истраживањима која су се бавила усвајањем фонолошког система другог језика, пажња је, најчешће, била посвећена сегментном нивоу. У ретким истраживањима која су се тицала усвајања нагласка у Л2, до сада су, углавном, посматране ситуације у којима су и Л1 и Л2 ударни језици или је Л1 тонски језик, а Л2 ударни (ARCHIBALD 1993; 1997; OU – ОТА 2004). Специфичне ситуације у којима веома сложен прозодијски систем тонског језика (попут стандардног српског) усвајају говорници једноставнијег прозодијског система ударног језика (попут мађарског) – у научној литератури нису детаљно описане. С циљем да испитамо ову појаву – предузели смо ово истраживање.

Прецизније, занимало нас је да ли су млади и образовани говорници којима је матерњи језик мађарски усвојили правилан изговор свих прозодема стандардног српског језика и да ли је дистрибуција тих прозодема у складу са нормом српског језика. Такође, желели смо и да анализирамо грешке наших испитаника. Узимајући у обзир број и старосну доб одабраних говорника, напомињемо да ће у овом раду бити представљени прелиминарни резултати истраживања наведених појава. Резултати овог истраживања могу бити искоришћени при прављењу програма за савладавање акценатског система српског као нематерњег језика.

Резултате истраживања представимо на следећи начин. Након увода, у другој целини, укратко ћемо изложити фонетски и фонолошки опис акценатских система стандардног српског и стандардног мађарског језика. Резултате сличних истраживања, с којима ћемо поредити наше резултате – представимо у трећој целини. Подаци о говорницима, посматраним параметрима, методама и техникама истраживања биће представљени у четвртој целини. Представљањем резултата мерења, статистичком анализом тих података, њиховим тумачењем и поређењем са резултатима других истраживача, у петој целини описаћемо фонетске карактеристике акценатског система посматраних говорника. Ту ћемо представити и фонолошке карактеристике система,

² На слабије или јаче изражен „страни нагласак” (енг. *foreign accent*) у Л2 утичу различити параметри: матерњи језик, способност за оралну мимикрију, дужина боравка у Л2 окружењу и степен бриге за тачност изговора (SUTER 1976 и PURCELL – SUTER 1980 према DERWING – MUNRO 1997: 3). На степен усвојености другог језика, између осталог, утичу и ови фактори: мотивација, друштвена прихватљивост, психолошке карактеристике, пол, говорни и слушни „капацитет” (LEATHER – JAMES 1996).

³ Иако има истраживача који сматрају да се поједине фонетске карактеристике Л2 никад не савладају правилно (CHUN 2002: XIII; NYLTENSTAM – АБРАХАМССОН 2003: 578), већина сматра да је успех могућ уколико се са усвајањем другог језика почне пре завршетка *критичног периода* (енг. *critical period*), што по неким ауторима наступа већ у првој години живота, а по неким у пубертету (SINGLETON 2005: 273).

описом дистрибуције прозодема, класификацијом грешака и њиховом анализом. На крају, у шестој целини издвојићемо најважније закључке истраживања.

2. Акценатски системи стандардног српског и стандардног мађарског језика. Стандардни српски језик, који припада западнојужнословенској грани словенских језика, спада у групу тонских језика и има (релативно) покретан нагласак. Прозодијски систем стандардног српског језика има шест јединица: четири наглашене прозодеме, које се разликују по квалитету и квантитету, и две ненаглашене прозодеме, које се разликују само по квантитету (Subotić i dr. 2012: 97–99). Акценат носе ортотоничне, акцентогене речи, у које спадају, најчешће, пунозначне речи. Атоне речи, у које, углавном, спадају помоћне, функционалне речи, најчешће не носе акценат (Subotić i dr. 2012: 105). Ипак, у одређеним контекстима акцентогене речи остају без нагласка, а проклитике, атоне речи које у говорном низу долазе испред акцентогених речи, добијају акценат (Ивић 1998: 482–483). У стандардном језику, дистрибуција прозодема јасно је одређена: силазни акценти могу се наћи само на једносложним речима или на првом слогу вишесложних речи, а узлазни акценти могу се наћи на првом или било ком нефиналном слогу вишесложних речи; неакцентована дужина може доћи само иза акцента, док дистрибуција неакцентоване краткоће није ограничена. Изузев појединих врста сложеница (нарочито оних новијег порекла), ортотоничне речи – по правилу – имају један акценат, а могу имати и једну неакцентовану дужину или више њих.

Што се фонетске реализације акцената тиче, како је утврђено у најпознатијем истраживању акцената и интонације у српско-хрватском језику, спроведеном од стране Павла Ивића и Илсе Лехисте, подручје остварења акцената јесте двосложна секвенца коју чине наглашени и наредни вокал, док се дистинкције између узлазних и силазних акцената заснивају на тонском односу између ових вокала и то тако што је код силазних акцената однос између њих – силазан, а код узлазних – узлазан (Ивић – Лехисте 2002: 153–159; 1996: 193).⁴ Поред тога, утврђено је да код дугих акцената разликовање омогућава и тонско кретање унутар самог акцентованог вокала (Ивић – Лехисте 2002: 155; 1996: 58).⁵ Иако је интензитетски однос између акцентованог и наредног вокала силазнији код силазних акцената него код узлазних, код којих се може јавити и узлазни интензитетски однос – сматра се да интензитет не игра систематску улогу у разликовању акцената по квалитету (Ивић – Лехисте 2002: 45, 78, 115; 1996: 70).⁶

Стандардни мађарски језик, који припада угро-финској грани уралске језичке породице (Kiss 2006: 429), спада у групу ударних језика и има непокретан (везан) нагласак. Изузев функционалних речи, у цитирајућем (наводећем) облику – речи (без обзира на то да ли су просте, изведене или сложене) имају један примарни нагласак, који је позициониран на првом слогу (Siptar – Törkenczy 2007: 21–22). Од овог правила постоје одређени изузеци који се

⁴ До истог се закључка дошло и приликом испитивања акцената и интонације у новосадском говору (Средојевић 2011б: 177–178).

⁵ Исти закључак у својој студији наводе Петровић и Гудурић (Петровић – Гудурић 2010: 118).

⁶ На тај закључак упућују и резултати истраживања новосадског говора (Средојевић 2011б: 76).

тичу појединих узвика и појединих врста сложеница. Ипак, када се речи нађу унутар исказа, уколико представљају контрастни фокус исказа – нагласак могу да понесу на последњем слогу. Речи уклопљене у исказ, под утицајем одређених синтаксичких правила (у зависности од положаја контрастног фокуса), могу да буду реализоване и без нагласка (SÍPTAR – TÖRKENCZY 2007: 23). Гледиште о једном (примарном) нагласку, које се често среће при опису мађарског језика (SZENDE 2007: 106), није општеприхваћено међу фонетичарима и предмет је спорења (VAGO 2006: 439). Наиме, неки фонетичари говоре и о секундарном нагласку, чији распоред одговара правилном трохејском ритму (SÍPTAR – TÖRKENCZY 2007: 22).

Фонетским описима нагласка у мађарском истраживачи поклањају мало пажње. У Фонађевим истраживањима, вршеним пре скоро шездесет година, утврђено је да је повећана респираторна мишићна активност поузданији показатељ нагласка од промена интензитета, f_0 и трајања (FÓNAGY 1958 према ОНАЛА 1997: 147). У касније вршеним истраживањима, Фонађ је установио да су испитаници у паровима исказа који су се састојали од истих гласова, а разликовали су се једино у положају нагласка, и при изговору шапатом – када није било активности гласних жица, па, самим тим, ни тона – и даље јасно могли да опазе разлику међу исказима (FÓNAGY 1969 према FÓNAGY 1998: 332), што упућује на закључак да промене тона нису дистинктивне када је реализација нагласка у питању. С друге стране, Варга говори о три нивоа нагласка (VARGA 2002: 33). И слог под примарним и слог под секундарним нагласком имају већи интензитет од слога који није наглашен. Слог под примарним нагласком од осталих се разликује и вишим тоном, који на наредном слогу нагло опада. Како ова три нивоа нагласка уносе промену на нивоу значења, Варга сматра да у мађарском постоје три прозодеме (VARGA 2002: 128–129).

3. УСВАЈАЊЕ ДРУГОГ ЈЕЗИКА. У досадашњим испитивањима усвајања фонолошког система другог језика утврђено је да одрасли говорници тешко усвајају оне фонолошке контрасте који нису присутни у њиховом матерњем језику (IOUP 2008: 44; РЕПЕРКАМП et al. 2010: 422).⁷ Када је сегментни ниво у питању, често се наводи да се у Л2 теже усвајају она обележја, тј. фонеме које нису део фонолошког система Л1 (BROWN 2000).⁸ Исти образац важи и на супрасегментном нивоу, и кад су у питању тонске карактеристике нагласка (GOTTFRIED – SUITER 1997) и место нагласка (DUPOUX et al. 1997: 410).

Што се тиче опажања карактеристика нагласка тонског језика од стране говорника ударног језика, при испитивању перцепције нагласака (мандаринског) кинеског од стране изворних говорника француског језика, утврђено је да они

⁷ Говорници у Л2 неке елементе фонолошког система не реализују правилно јер их и не перципирају на начин како то чине изворни говорници, другим речима, перцепција језичких феномена у Л2 условљена је перцепцијом језичких феномена у Л1 (STRANGE 1995: 22; ESCUDERO: 2005).

⁸ Ипак, постоје и сасвим супротна гледишта, попут оног које заступа Емил Флеги, који је на основу истраживања у којем је посматрао одрасле изворне говорнике француског и енглеског језика установио да су у обе групе говорници теже усвајали оне гласове који су слични гласовима њиховог матерњег језика, док су гласове које су перципирани као различите – раније усвојили (FLEGE 1987: 62).

јасно чују тонске контрасте⁹, али их не доживљавају као фонолошке јединице, већ пре као екстралингвистичке мелодијске варијације (HALLÉ et al. 2004: 416).

Када је у питању усвајање места нагласка, утврђено је да на ту појаву утиче да ли су посматрани језици типолошки исти или не (и по питању реализације акцената и по питању распореда акцената). Другим речима, у различитим експериментима утврђено је да су говорници у енглеском као Л2 могли тачно да усвоје нагласак, али су то чинили на различите начине у зависности од тога да ли њихов матерњи језик припада групи ударних језика, попут енглеског, или групи тонских језика. Наиме, говорници којима је Л1 мађарски, пољски или шпански при одређивању нагласка у речима састављеним од бесмислених слогова, уклопљених у реченице на енглеском (Л2), водили су рачуна о томе да ли измишљена реч припада групи именица или глагола и у складу с тим – попут изворних говорника – одредили су нагласак (ARCHIBALD 1993). С друге стране, изворни говорници кинеског и јапанског, у којима нагласак има примарно тонске карактеристике, у истим задацима нису водили рачуна о врсти речи, нити о структури слога, већ су нагласак доживели као искључиво лексички феномен, односно као нешто што се мора напамет усвојити као део фонолошке репрезентације речи (ARCHIBALD 1997: 175, 179). За одређене карактеристике, битне за правилну дистрибуцију нагласка у енглеском, ови су говорници показали мању осетљивост, будући да их немају у свом матерњем језику (ARCHIBALD 1997: 177).

Од наведених истраживања сложеније је истраживање које су спровели Пеперкамп и сарадници, који су дошли и до нешто другачијих закључака. Наиме, они су испитивали како говорници стандардног француског, југоисточног варијетета француског, финског, мађарског, пољског и шпанског опажају промену места нагласка у речима састављеним од бесмислених слогова (PEPERKAMP et al. 2010). Испитивани језици међусобно се разликују по неколико прозодијских критеријума, а у свима, изузев шпанског, нагласак је везан, тј. његово место је предвидиво. Истраживање је показало да говорници језика с предвидивим местом нагласка показују неосетљивост за место нагласка у анализираним примерима (аутори користе енг. израз *stress “deafness”* („глувоћа за нагласак”)) (PEPERKAMP et al. 2010: 428). Ова неосетљивост за место нагласка најизраженија је била код говорника стандардног француског и мађарског језика. Аутори су установили: што је у језику мање примера у којима нагласак одступа од свог предвидивог места – говорници тог језика имаће јаче изражену неосетљивост за место нагласка.¹⁰

4. МЕТОДЕ И ТЕХНИКЕ ИСТРАЖИВАЊА

4.1. Говорници. У овом раду биће представљени резултати анализе снимака тринаесторо студената четврте године журналистике са Филозофског факултета у Новом Саду којима је мађарски језик матерњи (табела 1). Наши говорници (у даљем раду означени као Г1, Г2... Г13) рођени су и одрасли су

⁹ Овај се закључак битно разликује од закључка до ког су у сличном истраживању дошли Готфрид и Сјутер (GOTTFRIED – SUITER 1997).

¹⁰ Сматра се да се ова неосетљивост („глувоћа”) јавља изузетно рано при усвајању језика, већ код деце од девет месеци (SKORUPPA et al. 2009).

у Србији, а у току основног и средњег образовања наставу су слушали на мађарском језику, док су српски језик слушали као нематерњи, два, односно три пута недељно.¹¹ Током студија, они су наставу углавном пратили на српском језику. Матерњи мађарски језик слушали су у оквиру четири једносеместрална предмета, а пратили су и наставу из два страна језика, у трајању од четири, односно два семестра. С акценатским системом стандардног српског језика детаљно су се упознали у оквиру предмета Дикција, на четвртој години студија. На крају семестра студенти су интерпретирали задате радијске вести које су сами припремили (акцентовали и дикцијски обрадили), а снимци тих интерпретација послужили су као основа овог истраживања.¹²

Табела 1: Подаци о говорницима

Иницијали	Ознака	Место	Годиште	Пол	Укупно акц. грешака [%] ¹³
А. С.	Г1	Суботица	1988.	Ж	33
Ц. Л.	Г2	Бачка Топола	1991.	Ж	42
Ч. Ч.	Г3	Суботица	1985.	Ж	10
Ч. А.	Г4	Нови Сад	1987.	Ж	25
Е. З.	Г5	Суботица	1988.	Ж	17
Г. С.	Г6	Сента	1988.	Ж	31
И. Ф.	Г7	Нови Сад	1987.	Ж	19
К. Т.	Г8	Бачка Топола	1987.	М	38
Л. Х.	Г9	Нови Сад	1987.	Ж	20
Н. К.	Г10	Нови Сад	1990.	М	5
Н. Ш.	Г11	Мали Иђош	1985.	М	14
Ш. В.	Г12	Сента	1988.	Ж	15
З. К.	Г13	Нови Сад	1988.	М	23

¹¹ У првом, другом и осмом разреду основне школе наставу из српског као нематерњег ученици похађају два пута недељно, а три пута недељно од трећег до седмог разреда (Звекић-Душановић – Добрић 2007: 91). У средњој школи градиво предвиђено за српски као нематерњи језик обрађује се два пута недељно (<<http://www.zuov.gov.rs/poslovi/nastavni-planovi/nastavni-planovi-os-i-ss/>> 26. 8. 2015.)

¹² Прикупљање основних података о (дијалекатском/говорном) пореклу говорника вршено је искључиво за потребе наставног процеса. То се показало као донекле ограничавајућа околност приликом самог истраживања, будући да ауторима нису били доступни поједини подаци о говорницима који су могли допринети бољем сагледавању неких од уочених појава. Тако, на пример, није нам био познат податак колико су често и у којим ситуацијама говорници користили матерњи мађарски језик. Овај би податак можда помогао да разумемо зашто су се говорници међусобно разликовали по броју акценатских грешака које су направили, будући да чешћа или ређа употреба Л1 може значајно да утиче на тачност изговора, односно, на присуство „страног нагласка” у Л2 (FLEGE et al. 1997: 183).

¹³ Збирно узете грешке представљене су у односу на све акценатогене речи у тексту и изражене су у процентима. Примери који су широко распрострањени у колоквијалном језику, који имају акценат који не предвиђа норма, али су и даље у складу са правилима о акценатској дистрибуцији, као и примери који имају исправан акценат, али су реализовани без неакцентованих дужина – нису посматрани као погрешни.

Снимање је извршено у Фонетском студију Филозофског факултета у Новом Саду, уз стручну помоћ професионалног сниматеља. Време реверберације у студију износи 0,3 s, што омогућава верност сниманог говора. Материјал је дигитално снимљен (фреквенција семпловања: 44,1 kHz, резолуција: 16 бита, софтвер: Sound Forge 8,0, микрофон: Neumann U-67). За аудиограме коришћен је софтвер Audioringvin, а анализа спектрограма извршена је уз помоћ програма PRAAT верзија 4.6.06 (Paul Boersma and David Weenink, 2007).

При статистичкој обради података коришћен је програмски пакет Statistical Package for Social Sciences – SPSS 21. За поређење вредности нумеричких обележја између две групе коришћен је непараметријски Mann-Whitney U test. Статистички се значајним сматрају вредности нивоа значајности $p < 0,05$.

4.2. Корпус. Укупно трајање снимака тринаесторо говорника износи 23 минута и 15 секунди. Корпус је садржао 1910 акцентогених речи. Фонолошки опис акцентског система заснован је на анализи целокупног корпуса.

Сви снимци су више пута пажљиво послушани и детаљно су прегледани спектрограма целокупног материјала. Приликом слушања материјала и при прегледу спектрограма јасно смо уочили да су сви испитаници усвојили све прозодеме стандардног српског језика, иако сама дистрибуција тих прозодема често није била у складу с нормом. И поред праксе у србистици да се опиши фонолошких система специфичних говора углавном заснивају на резултатима аудитивне анализе, желели смо да пружимо одређене „доказе” да су прозодеме чију дистрибуцију описујемо заиста и изговорене. Ипак, како нам обим овог рада не дозвољава да детаљно описујемо фонетске карактеристике свих прозодема, одлучили смо да у прецизној акустичкој анализи представимо само кратке наглашене прозодеме. Наиме, разлика између краткосилазног и краткоузлазног акцента „најтананија” је разлика у нашем фонолошком систему, она постоји само у најпрогресивнијим штокавским дијалектима, а у одређеним фонетским позицијама тешко је препознају и усвајају и говорници из ових дијалеката који живе у великим градовима (Јокановић-Михаллов 2006: 81; Петровић – Гудурић 2010: 374). Према томе, како се ове прозодеме могу јавити само у оним екавским говорима који су четвороакцентски, можемо рећи да ћемо потврдом њиховог присуства у испитиваном корпусу, посредно показати да су испитивани говорници усвојили четвороакцентски систем. Међутим, како ове две прозодеме у нашем корпусу нису увек распоређене у складу с нормом, прво ћемо испитати да ли између речи које су – како аудитивно региструјемо – изговорене с краткосилазним акцентом који је распоређен у складу с нормом („стандардним краткосилазним” (КСс)) и речи које су изговорене с овим акцентом, али у којима он није распоређен у складу с нормом („нестандардни краткосилазни” (КСн)) има разлике по питању оних параметара који се сматрају релевантним за реализацију акцента у српском. Затим ћемо испитати да ли такве разлике постоје између речи са краткоузлазним акцентом распоређеним у складу с нормом („стандардним краткоузлазним” (КУс)) и речи у којима овај акцент није распоређен у складу с нормом („нестандардни краткоузлазни” (КУн)). Уколико утврдимо да између КСс и КСн нема статистички значајних разлика, као ни између КУс и КУн, упоредићемо све речи са краткосилазним акцентом и све речи са краткоузла-

зним акцентом. Тако ћемо установити да ли су наши испитаници усвојили ова два акцента, или, можда, у свим ситуацијама изговарају један, експираторни акценат, под утицајем матерњег мађарског језика.

Ову методологију применили смо за фонетски опис акценатског система, а прецизним мерењима параметара обухваћено је 106 одабраних примера¹⁴:

– речи са краткосилазним акцентом распоређеним у складу са прозодијском нормом (*КСс*): *бдлесїан* (Г10), *дйнара* [Гмн.] (Г9), *здсноване* [Гјд. ж. р.] (Г10), *Ивица* (Г10), *їзменама* (Г13), *лєгндарноз* (Г7; Г10), *нєколіко* (Г7), *нїйосредно* (Г1), *їдзнаїїм* (Г10), *їдсеїе* [Гјд.] (Г7), *рўшење* (Г12), *срўшила* (Г12), *їррџови* (Г11), *їррџало би* (Г13), *їррџовори* (Г12), *їррџисак* (Г10), *Шџксіирове* (Г7);

– речи са краткосилазним акцентом који није распоређен у складу са прозодијском нормом (*КСн*): *америчким* (Г2), *америчких* (Г8), *ддкментї* (Г8), *џкиїе* (Г4), *їзбором* (Г8), *їмовину* (Г4), *нєсрећа* (Г1), *нєсреће* (Г4), *нєсрећи* (Г1), *Дсїружнице* (Г3), *їдџино је* (Г1), *їдџинуо* (Г1), *їдїравїїш* (Г8), *їдїшїїсале* (Г8), *їдїшїїсан* (Г8), *їдїшїїсївања* (Г8), *їрївела* (Г3), *їрогласења* (Г6), *рўдаско* [рударско] (Г4 х 2), *Славица* (Г12), *їдїлесне* [Амн.] (Г1), *їррџоворену* (Г4), *їдарио* (Г1, Г12), *хдливудски* (Г7);

– речи са краткоузлазним акцентом распоређеним у складу са прозодијском нормом (*КУс*): *брїїїанскоз* (Г7, Г10), *вєлики* (Г6), *вдзила* [Гмн.] (Г12), *ддвесїи* (Г6), *їдўће* (Г7, Г10), *Јуџослвїје* (Г1), *лєїшощње* (Г7, Г10), *лдкџиџа* [Гмн.] (Г7), *мїнисїтарка* (Г9), *навела* (Г12), *недеља* [Гмн.] (Г7, Г10), *нєсрећи* (Г12), *нє сїїшџне* (Г9), *дсїавило је* (Г7, Г10), *їланїрано* (Г9), *їдџинуо* (Г12), *їдџинуо је* (Г12), *їдслџдњих* (Г2), *їдслова* (Г7), *їдчињу* (Г10), *рџдїшїељ* (Г7), *їррџџџије* [Гјд.] (Г7), *їдарио* (Г1, Г12), *їмєїшїником* (Г7);¹⁵

– речи са краткоузлазним акцентом који није распоређен у складу са прозодијском нормом (*КУн*): *влдснїшїїву* (Г7), *врєменима* (Г2), *врєменом* (Г4), *џддїни* (Г9), *дандшїшїце* [Гјд.] (Г2), *двдџодїшїшї* (Г12), *дџкорушїван* (Г9), *ддџовор* (Г5), *ддџодїла* (Г1), *дднели* (Г7), *ддїриноса* [Гмн.] (Г9 х 2), *зддовољне* (Г13), *зандео* (Г12), *здсноване* (Г7), *мєсечно* (Г9), *нєзавршен* (Г4), *їдбуњеничком* (Г5), *їдвєћане* (Г13), *їдзвала је* (Г9), *їдзнаїїш* (Г7), *їррвдсудних* (Г13), *їррнео је* (Г13), *їррїрреме* [Нмн.] (Г7), *скўїшїшїшїни* (Г13), *смдњєћња* (Г9), *срўшила* (Г4), *сїддїшїне је* (Г4), *їїлаїша* (Г9), *фрїзуре* [Нмн.] (Г2), *Шџксіїррове* (Г10);

4.3. ФРЕКВЕНЦИЈА ОСНОВНОГ ТОНА. На основу анализе спектрограма, у свакој речи, измерене су вредности фреквенције основног тона (f_0): на почетку и крају акценатованог вокала (f_{0Ip} , f_{0Ik}) и на почетку и на крају првог постацкентнатског вокала (f_{02p} , f_{02k}), као и максималне f_0 ових двају вокала (f_{0Imax} , f_{02max}). Ове су вредности изражене у херцима [Hz]. На основу тих података израчу-

¹⁴ Биране су речи које су изговорене у медијалном положају изјавних реченица које нису садржале афективну лексику и које су изговорене, углавном, без нарочитог истицања, будући да су, како су истраживања показала (Ивић – Лехисте 1996: 50, Јокановић-Михаллов 1983: 302; Средојевић 2011б), у овом положају речи најмање подложне утицају реченичне интонације.

¹⁵ Три примера сврстана су у ову групу иако прозодијска норма налаже њихов изговор са краткосилазним акцентом. Наиме, придев *велик* у колоквијалном језику најчешће се среће са краткоузлазним акцентом, док код именица *возило* и *недеља*, у генитиву множине, урбани представници новосадског говора најчешће задржавају краткоузлазни акценат основног облика.

нат је распон између почетне и крајње вредности f_0 акцентованог вокала ($f_{0_{1p}} - f_{0_{1k}}$), распон између тонских врхунаца акцентованог и наредног вокала ($f_{0_{1max}} - f_{0_{2max}}$), као и распон између краја акцентованог и почетка наредног вокала ($f_{0_{1k}} - f_{0_{2p}}$). Вредности распона изражене су у *йолусийейенима* ($R = (12 \log_{10}(f_{0_{max}}/f_{0_{min}}))/\log_{10}2$ (BAKEN – ORLIKOFF 2000: 148)), што је омогућило поуздано поређење резултата добијених од различитих говорника (т HART et al. 2006: 24).

4.4. ИНТЕНЗИТЕТ. Измерене су вредности средњег интензитета на акцентованом и првом поста акценатском вокалу (I_1, I_2), а на основу њих је израчуната вредност разлике интензитета ових двају вокала ($I_1 - I_2$). Све вредности изражене су у децибелима [dB].

4.5. ТРАЈАЊЕ. Анализом спектрограма утврђено је трајање акцентованог и првог поста акценатског вокала ($t1, t2$), као и трајање од почетка акцентованог вокала до тонског врхунца тог вокала ($t1max$), а вредности су изражене у милсекундама [ms]. Како бисмо могли међусобно поредити положај тонског врхунца у различитим речима, овај је податак представљен преко укупног трајања акцентованог вокала ($t1_{max\%}$) и изражен је у процентима. Исто тако, трајање првог поста акценатског вокала изражено је преко укупног трајања акцентованог вокала ($t2_{\%t1}$) и изражено је у процентима.

5. РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

5.1. ФОНЕТСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ АКЦЕНАТСКОГ СИСТЕМА

Табела 2: Поређење карактеристика f_0 у речима са стандардним и нестандартним краткосилазним акценатом¹⁶

Параметар	КСс		КСн		U	sig.
	\bar{X}	SD	\bar{X}	SD		
$f_{0_{1p}} - f_{0_{1k}}$	0,98	1,35	0,80	1,85	233	p = 0,550
$f_{0_{1max}} - f_{0_{2max}}$	-1,71	0,79	-1,52	1,03	197	p = 0,163
$f_{0_{1k}} - f_{0_{2p}}$	-1,35	0,74	-1,02	0,89	198	p = 0,169

Табела 3: Поређење карактеристика f_0 у речима са стандардним и нестандартним краткосилазним акценатом

Параметар	КУс		КУн		U	sig.
	\bar{X}	SD	\bar{X}	SD		
$f_{0_{1p}} - f_{0_{1k}}$	-0,28	1,23	-0,74	1,11	372	p = 0,180
$f_{0_{1max}} - f_{0_{2max}}$	2,43	1,53	2,07	1,04	403	p = 0,371
$f_{0_{1k}} - f_{0_{2p}}$	2,56	1,59	2,66	1,23	443	p = 0,751

¹⁶ У табелама 2, 3, 4 и 5 за дати параметар представљени су подаци: средња вредност (\bar{X}) и стандардна девијација (SD), резултат Mann-Whitney U testa (U) и p ниво значајности (sig.). Вредност теста која је статистички значајна (за $p < 0,05$) у табелама је означена масним фонтом.

Табела 4: Поређење карактеристика f_0 у свим речима са краткосилазним и краткоузлазним акцентом

Параметар	КС		КУ		U	sig.
	\bar{X}	SD	\bar{X}	SD		
$f_{01p} - f_{01k}$	0,88	1,64	-0,52	1,18	701	p = 0,000
$f_{01max} - f_{02max}$	-1,60	0,93	2,25	1,30	1	p = 0,000
$f_{01k} - f_{02p}$	-1,16	0,83	2,61	1,41	7	p = 0,000

Табела 5: Поређење карактеристика интензитета и трајања у свим речима са краткосилазним и краткоузлазним акцентом

Параметар	КС		КУ		U	sig.
	\bar{X}	SD	\bar{X}	SD		
$I_1 - I_2$	2,40	2,35	-1,07	2,54	430,5	p = 0,000
$t_{1max\%}$	64,59	41,64	31,08	40,41	815,5	p = 0,000
$t_{2(\%t1)}^{17}$	72,69	35,74	68,34	21,97	1110,5	p = 0,772

Две групе речи са акцентом који по звучном утиску одговара краткосилазном акценту и које се разликују по томе да ли имају стандардну или нестандардну дистрибуцију овог акцента – имају исто тонско кретање. У две трећине свих примера наглашени вокал има узлазно тонско кретање и тонски врхунац близу самог краја вокала. У свим примерима, између наглашеног и наредног вокала постоји силазни тонски однос, што се очитује преко разлике вредности f_0 на крају наглашеног и на почетку наредног вокала, као и преко разлике максималних вредности f_0 ових двају вокала. Први поста акценатски вокал у свим примерима има силазно тонско кретање. Између двеју група речи не постоји статистички значајна разлика ни по једном од посматраних параметара који се тичу тонског кретања (табела 2, сви параметри). Дакле, примери из обе групе одговарају фонетској реализацији истог акцента.¹⁸ У питању је краткосилазни акценат и изнети опис у потпуности одговара опису овог акцента у новосадском говору (СРЕДОЈЕВИЋ 2011б: 42–43), а у главним цртама и опису Ивића и Лехисте (2002: 18–21; 90–104).

Две групе речи са акцентом који по звучном утиску одговара краткоузлазном акценту и које се разликују по томе да ли имају стандардну или нестандардну дистрибуцију овог акцента – одликује истоветно тонско кретање, а тонски је врхунац у готово свим тим примерима на самом почетку вокала. У свим примерима, између наглашеног и наредног вокала постоји узлазни тонски однос: то показује разлика вредности f_0 на крају наглашеног и на почетку наредног вокала, као и разлика максималних вредности f_0 ових двају вокала. Први поста акценатски вокал нешто чешће има узлазно тонско кретање. Између двеју група речи не постоји статистички значајна разлика

¹⁷ Поређења су вршена само за примере изговорене без поста акценатских дужина.

¹⁸ Упоредити примере на сликама 1 и 2.

ни по једном од посматраних параметара који се тичу тонског кретања (табела 3, сви параметри). Другим речима, примери из обе групе одговарају фонетској реализацији истог акцента.¹⁹ У питању је краткоузлазни акценат, који истоветну реализацију има и у новосадском говору (СРЕДОЈЕВИЋ 2009б: 163–170; СРЕДОЈЕВИЋ 2011б: 32–33), а најважније карактеристике овог акцента у својим истраживањима регистровани су и Ивић и Лехисте (2002: 25–29; 110–112).

Група коју сачињавају све речи са краткосилазним акцентом (независно од његове дистрибуције) и група речи коју сачињавају све речи са краткоузлазним акцентом (такође, независно од његове дистрибуције) – статистички се веома значајно разликују по свим посматраним параметрима (табела 4, параметри: $f01p - f01k$; $f01max - f02max$; $f01k - f02p$). У питању су, дакле, две групе речи са акцентима различитог квалитета.²⁰ Тонски однос између наглашеног и наредног вокала и до сада је описиван као битан елеменат за разликовање наших кратких акцената (Ивић – ЛЕХИСТЕ 2002: 153–159; СРЕДОЈЕВИЋ 2011б: 177–178). Поред тога, ово је истраживање показало да између двају кратких акцената постоје статистички значајне разлике које се тичу тонског кретања на самом наглашеном вокалу, али и статистички значајне разлике које се тичу положаја тонског врхунца (табела 5, параметар $t1_{max\%}$), који се у речима са краткосилазним акцентом чешће налази у другој половини вокала, а у речима са краткоузлазним акцентом чешће у првој половини. Међутим, како два последња параметра не одликују на специфичан начин само један акценатски тип – можемо закључити да се ради о пратећој особини акценатског квалитета.

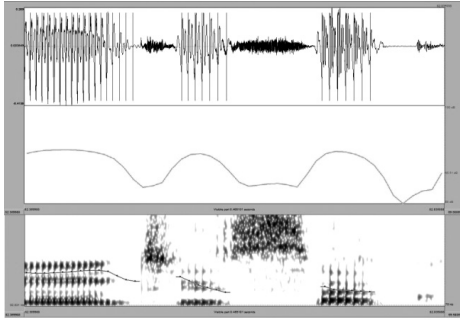
Између свих речи са краткосилазним акцентом и свих речи са краткоузлазним акцентом, независно од њихове дистрибуције, постоје статистички веома значајне разлике по питању параметра $I_1 - I_2$ (табела 5). Пажљивим прегледом свих измерених података запажамо да је у групи речи са краткосилазним акцентом акценатовани вокал интензитетски доминантнији од постаценатског код 70% примера, док је у највећем броју преосталих примера разлика интензитета између ових двају вокала мања од 1 dB, те их слушаоци перципирају као вокале једнаке гласности.²¹ У групи речи са краткоузлазним акцентом код половине примера интензитетски је доминантнији постаценатски вокал, обрнуту ситуацију налазимо у четвртини примера, док је у четвртини примера разлика интензитета између ових вокала мања од 1 dB и, самим тим, ти вокали се опајају као подједнако гласни. Међутим, иако се у нашем истраживању група речи са краткосилазним и група речи са краткоузлазним акцентом статистички значајно разликују по интензитетским односима, морамо напоменути да већи интензитет на акценатованом вокалу није фонолошки релевантан показатељ акценатског квалитета, будући да се таква реализација среће код оба кратка акцента. Сличне су реализације бележили и други истраживачи и наш је закључак сагласан њиховом (Ивић – ЛЕХИСТЕ 2002: 41–46; СРЕДОЈЕВИЋ 2011б: 72–74).

¹⁹ Упоредити примере на сликама 3 и 4.

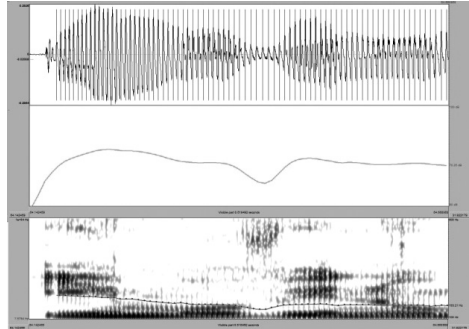
²⁰ Примере на сликама 1 и 2 упоредити са примерима на сликама 3 и 4.

²¹ Вредност од 1 dB јесте најмања промена интензитета коју можемо да опазимо као промену гласности (EVEREST 2001: 70).

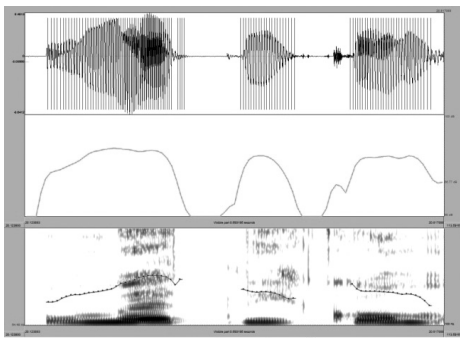
Између двеју група речи са акцентима различитог квалитета не постоје статистички значајне разлике засноване на трајању првог постакцентског вокала (табела 5, параметар: $t2_{(\% t1)}$).

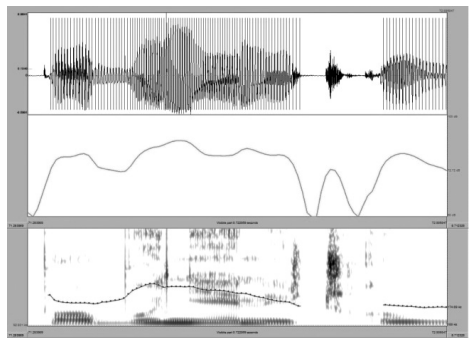
Слика 1: *у̀тисак* (Г10)⁵³

Слика 2: *ѝмовину* (Г4)

Слика 3: *у̀мејником* (Г7)

Слика 4: *ѝдбуњеничком* (Г5)

5.1. ФОНОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ АКЦЕНАТСКОГ СИСТЕМА

5.1.1. Сматра се да када говорници једног језика говоре Л2, њихов говор, заправо, представља комбинацију правилно усвојених карактеристика тог језика, неправилно усвојених карактеристика (насталих под утицајем Л1) и извесних уопштавања новоусвојених правила (CRYSTAL 1997: 249).

Када су у питању правилно усвојене карактеристике Л2, треба да напоменемо да је у говору сваког нашег испитаника број правилно акцентованих примера већи од оних погрешних. У њиховом се говору јављају све прозодеме стандардног српског језика и код свих постоје примери у којима су ове прозодеме распоређене у складу са прозодијском нормом:

⁵³ Сlike приказане у раду садрже осцилограм (у горњем делу) и спектрограм (приказан у доњем делу). На средишњем делу слике представљено је кретање интензитета. При транскрипцији примера коришћени су симболи Међународног фонетског алфавета (НРА 2007).

- дугосилазни акценат: *влáсѝи* (Г2), *дáни* (Г7), *јáвних* (Г9), *кáжу* (Г4), *нáда се* (Г5), *нáда* (Г8), *йеѝи* (Г1, Г13), *йѝри* (Г3), *щѝром* (Г6), *щкóла* [Гмн.] (Г10) и др.;
- дугоузлазни акценат: *Влáде* (Г3), *дéловима* (Г5), *дрóџа* (Г10), *инвестѝицију* (Г7), *исѝлáишли* (Г4), *колéџама* (Г13), *крѝзу* (Г2), *љúди* (Г8), *минúиша* [Гмн.] (Г1), *оѝáсносѝи* (Г12), *йредузéћа* (Г9), *рéду* (Г6) и др.;
- краткосилазни акценат: *дóбила* (Г2), *јáнуару* (Г7), *клицáла* (Г6), *нѝйо-средно* (Г1), *нóвом* (Г13), *нóву* (Г12), *йдóљу* (Г8), *йдóчели* (Г3), *сáрадника* (Г9), *сѝдрáзумá* (Г5) и др.;
- краткоузлазни акценат: *Бeдóџрадó* (Г13), *јeдном* (Г5), *кòјем је* (Г1), *кòначно* (Г3), *нeсрећи* (Г12), *дóбкeѝиe* (Г7), *дóснову* (Г4), *йдóвищѝце* (Г9), *йдóдсећају* (Г2), *рeдѝищeљ* (Г10), *сòйсѝвeну* (Г8), *Србѝја* (Г6) и др.;
- неакцентована дужина – изузев неколико крајње необичних примера²³, у нашем се корпусу неакцентована дужина јавља само на слогу који следи краткоузлазни акценат: *држáвни* (Г3), *Јуџдóслáвије* (Г1), *лòкáиција* (Г7), *милѝјáрдѝ* (Г9), *йдóслeдњих* (Г2), *секрeѝйáр* (Г10), *сјeдѝињeних* (Г5), *сѝрáищeщѝки* (Г4) и др.²⁴

5.1.2. Када су у питању грешке настале под утицајем матерњег језика, најбројније су оне које се тичу померања нагласка на први слог (фонетске) речи, као што је он позициониран и у мађарском (SÍPTAR – TÖRKENCZY 2007: 21–22). У највећем броју ових примера речи добијају силазни акценат: *Áвџáнисѝáн* (Г2), *áуѝомобил* (Г1), *Бeдóџрáђанин* (Г1), *дóкументѝ* (Г8), *зáдóбијeним* (Г1), *кáмион* (Г1), *кóмeнѝйáрисао* (Г8), *кóмѝилицѝи* (Г8), *кóридóр* (Г9), *йдлѝцијске* (Г1), *йдѝиисивáња* (Г8), *йрeмѝијeр* (Г3), *йрeдóглáщeња* (Г6), *йџлáвном* (Г11) и др.

Иако тонско кретање на нивоу речи у мађарском језику није дистинктивно, фонетски гледано, наглашени се слог од наредног разликује вишим тоном (VARGA 2002: 128–129), што по звучном утиску подсећа на наше силазне акценте. Веома честа грешка, највероватније настала под утицајем матерњег језика, јесте она у којој говорници нагласе тачан слог, али уместо узлазног акцента – реализују силазни. Ова се грешка најчешће среће код речи које имају нагласак на првом слогу: *дáла* (Г3), *ћáке* (Г4), *зáкона* (Г13), *йзбором* (Г8), *ймовину* (Г4), *кáзао* (Г4), *нeмају* (Г9), *нeсрећа* (Г1), *нeсреће* (Г12), *нeсрећи* (Г4), *нѝсу* (Г13), *дóмиљeна* (Г7), *йлáнирeне* (Г13), *йлáиша* [Гмн.] (Г9), *йдѝомак* (Г5), *йрѝликом* (Г5), *йрѝродноџ* (Г5), *йрeдфeсорe* (Г11), *рeклá је* (Г1), *рeдѝищeље* (Г11), *Слáвищá* (Г12), *смáњeње* (Г9), *(војводе) Сѝѝeѝе* (Г3), *йѝлáиши* (Г9), *хвáла* (Г6), *хдѝливудски* (Г7), *щѝѝeдње* (Г9) и др.

Некад су узлазни акценти замењени силазним и ван иницијалног слога: *Амeрике* (Г5), *eдукáцију* (Г11), *йензионeри* (Г9), *йеѝѝлáсѝиe* (Г2), *йредузeћа* (Г9) и др.

Поједине сложенице имају акценат на свакој саставници: *злóнамeрни* (Г2), *йдóљуѝрѝколицe* (Г1), *йрѝдeсeѝдвeдóдищѝњи* (Г1), *щѝдóубѝзнису* (Г5). Могуће

²³ Ради се о примерима: *Бeдóџрáд* (Г6), *џрадóнáчeљник* (Г9), *Лѝйовáџ* (Г1), *Мáкедонáџ* (Г1), *Србѝјá* (Г10), *улáзу* (Г1).

²⁴ До сличних се резултата дошло и при испитивању говора млађих генерација образованих Новосађана, као и говора у електронским медијима са новосадског подручја (СРЕДОЈЕВИЋ 2011б: 42–43; СРЕДОЈЕВИЋ 2013: 221–223; МАРКОВИЋ – БЕЛАКОВИЋ 2009: 142).

је да испитивани говорници ове речи доживљавају као недовољно срасле, па због тога задржавају два акцента, а могуће је да се у овоме огледа и извештан утицај матерњег језика у ком поједине сложенице, нарочито бројеви, задржавају примарни акценат на свакој саставници (SÍPTAR – TÖRKENCZY 2007: 21–22). Ова се појава среће и код дужих речи, као у примеру – *рѣйубликанскоѣ* (Г2).²⁵

Префиксирани глаголи некад имају нагласак на префиксу и у оним облицима у којима то прозодијска норма не прописује. Код неких је говорника ово доследно спроведено: *дододила* (Г1), *дбјавила* (Г8), *идтврдила* (Г1), *идиши-сале* (Г8), док други код глагола овог типа поред погрешних употребљавају и правилне облике: *изгледао* (Г2), *дседео* (Г2), *дседи* (Г2), *уйушио* (Г2), али и *збелео* (Г2), *обећавао је* (Г2).

5.1.3. Извесна правила прозодијског система српског језика испитивани говорници нису још увек добро усвојили, па се напоре до јављају исправни и погрешни примери.

Прозодијском нормом стандардног српског језика дефинисан је сложен систем акценатских алтернација у именичкој и заменичко-придевској деклинацији и у конјугацији. Иако корпус није био довољно богат да бисмо могли да установимо да ли један говорник правилно акцентује различите облике исте речи, у овој, прелиминарној фази истраживања, ипак се могу уочити извесне тенденције. Веома честа алтернација која се јавља код именица мушког рода типа *сѣља̀к ~ сѣља́ка*, *йо̀моћни́к ~ йо̀моћни́ка*, *исѣ̀одсунча̀ник ~ исѣ̀одсунча̀ника* (Даничић 1925: 35, 47, 56) – не среће се доследно у свим примерима из нашег корпуса. Дугоузлазни акценат који се јавља у зависним падежима једине бележимо у свим примерима именица овог типа: *ау̀шомобѣла* (Г1), *ка̀мио̀на* (Г1, Г12), *ка̀мио̀ном* (Г1, Г12), *су̀воза́ча* (Г1, Г12), међутим, прозодијски оптерећенији лик који се јавља у Нјд. исти говорници не користе увек доследно, па бележимо: *во̀зач* (Г1, Г12) и *су̀во̀зач* (Г12), али и облике: *а̀у̀шомобѣл* (Г1), *а̀у̀шомобѣл* (Г12), *ка̀мио̀н* (Г1), *су̀во̀зач* (Г1).

Сличну недоследност срећемо и кад су у питању клитике, чији је нагласак, у највећем броју примера, у складу са прозодијском нормом, али забележено је и неколико примера у којима су оне – супротно правилима – постале наглашене (грешке су подвучене): *на сцѣ̀ни ко̀јом сѣ̀ вѝјори́ла срѣ̀ска за̀сѣ̀ава* (Г6); *еду̀ка̀цију крѣ̀з ко̀ју је ѿ̀рѣ̀шло* (Г11); *ѿ̀дѣ̀шко је ѿ̀двре́жен*, *а̀ мѣ̀наѣ̀рка Љи́љана Пѐтрово́вић* (Г12); *дсво́јила јѐ убѣ̀дљиво ѿ̀р̀во мѣ̀стио [...] њѣ̀на мо̀лишва услѣ̀шена јѐ [...]* *Украјина дсво́јила јѐ двѣ̀сѣ̀а* (Г6); *бра̀доначѣ̀лник Бѐдгра̀да ѿ̀рѣ̀знао јѐ* (Г9).

5.1.4. Грешке које су настале уопштавањем новоусвојених правила најизразитије се очитују у појави узлазних акцената супротно правилима прозодијске норме.

У једном броју оваквих примера говорници нагласак погрешно померају на први слог: *вре́менима* (Г2), *не́завр̀шен* (Г4), *дсво́јила* (Г6), *ѿ̀дбѣ̀дила* (Г6), *ѿ̀добуњени́чком* (Г5), *смáњѣ̀ња* (Г9), *фри́зуре* (Г2), *Ха̀иши́ја* (Г4) и др. Колико је јака тенденција повлачења нагласка на први слог фонетске речи сведочи

²⁵ Слична одступања од прозодијске норме забележена су и код оних говорника којима је српски матерњи језик (Средојевић 2009а: 224).

и пример *ù veћи* (Г4) (*брôј сѣрадалих ù veћи*), крајње необичан за стандардни српски језик.

Подједнако су чести и примери у којима говорници наглашавају исправан слог, али уместо силазног – реализују узлазни акценат: *власнишћиву* (Г7), *враћени* (Г3), *врѣном* (Г4), *дòнели* (Г7), *зàдовољне* (Г13), *зàменик* (Г7), *зàтврѣла* (Г4), *зàсноване* (Г7), *òдлука* (Г7), *òдузетá* (Г3), *йòзнайтим* (Г7), *йрèнео је* (Г13), *йрѣйреме* (Г7), *рáди* [през.] (Г7), *скуйшћини* (Г13), *сцéна* [Гмн.] (Г7).²⁶

Највероватније као последица уопштавања усвојених правила јављају се грешке у којима се узлазни акценти реализују на слоговима који по прозодијској норми не треба да буду наглашени: *Ваџинџѣòну* (Г2), *врѣмèну* (Г7), *данáшњице* (Г2), *захвалívци* (Г7), *обухвáйало* (Г11), *йодсèйтимо* (Г13), *йосèдоваће* (Г4), *соџјáлисѣйчкa* (Г5), *сѣасѣлaчке* (Г4), *урушѣла се* (Г4), *усѣáновити* (Г13), *учèсѣвују* (Г4). У неким је примерима уочљива аналогија са акцентом основног облика глагола, односно именице: *анализíране* (< *анализíраити*) (Г11), *задòбила* (< *задòбити*) (Г12), *инвесѣйциòноò* (< *инвесѣйција*) (Г9), *йѣáлијанских* (< *Йѣáлија*) (Г1), *наџраћívани* (< *наџраћívаити*) (Г7), *најáвјено је* (< *најáвѣити*) (Г3), *йòтврдѣла* (< *йòтврда*) (Г1), *йрѣмѣйтѣје* (< *йрѣмѣитан* и *йрѣмѣитан*) (Г2), *раскídани* (< *раскídаити*) (Г4), *рèкордер* (< *рèкорд*) (Г2), *смáњèња* (< *смáњѣити*) (Г9), *й̀òворену* (< *й̀òвòр*) (Г4).

5.1.5. Сасвим ретко, највероватније као последица случајних грешака и бржег говорног темпа, јављају се примери у којима су исправни место нагласка и квалитет, али не и квантитет, па су реализовани кратки акценти уместо дугих: *бѣвѣце* (Г1), *бòдлице* (Г11), *џлумаџ* (Г7), *нѣз* (Г5), *òн* (Г2), *òсми* (Г3), *слѣйшòм* (Г2); односно дуги уместо кратких: *демаџòџија* (Г9), *минисѣáрсѣвом* (Г7), *уáзу* (Г12), *џкòрѣйѣја* (Г6) и др.

Подједнако су ретки и примери у којима су силазни акценти распорèђени супротно прозодијским правилима, на неком од унутрашњих слогова: *минѣсѣру* (Г7), *не рèѣци* (Г3), *ок̀ушaо* (Г5), *йосáвске* (Г12), *револ̀уџиòнарних* (Г5); односно на последљем слогу: *возáч* (Г1) и *међушѣйм* (Г2). У ову групу грешака – само формално – спадају и примери: *докумèнѣй* (Г5), *међуврèмену* (Г2), *йаѣѣјèнѣй* (Г7, Г10), *йрòдуцèнѣйтима* (Г7). Наиме, ради се о речима које се и у колоквијалном језику, али, нажалост, и у језику медија најчешће срећу овако акцентоване (Ивић и др. 2007: 86–87; Петровић 1998: 5–7; Јокановић-Михаллов 2006: 176–187; Средојевић 2009а: 224–225).

5.1.6. Овладавање акценатским системом стандардног српског језика као Л2 подразумева усвајање правилне реализације прозодема, усвајање места нагласка, његових квалитетских и квантитетских карактеристика, као и специфичних акценатских алтернација у деклинацији и конјугацији. Највећи број грешака тиче се места нагласка. Испитаници су, вероватно под утицајем матерњег језика, чешће него што треба нагласак померали на први слог (фонетске) речи. Могуће је да они као говорници језика са сталним местом нагласка показују извесну неосетљивост за место нагласка у језику са покретним нагласком (као што је описано у истраживању Пеперкампа и

²⁶ Могуће је да се овакве хиперкорекције јављају услед жеље говорника да изгубе препознатљив „мађарски нагласак”.

сарадника (PEPERKAMP et al. 2010)) – и због тога речи наглашавају не онако како се оне изговарају, него онако како би их нагласили и у матерњем језику. Наши су испитаници – мање или више успешно – усвојили тонске контрасте који постоје на нивоу речи у стандардном српском језику. Како је правилно усвајање одређених феномена у говору условљено њиховом правилном перцепцијом, условно говорећи, можемо рећи да су наши резултати сагласни са тезом Халеа и сарадника о томе да контрасте тонског језика говорници ударног језика могу успешно да опазе (HALLÉ et al. 2004). Грешке које се тичу акценатског квантитета сасвим су ретке, док се грешке које се тичу акценатских алтернација, највероватније, јављају и као последица недовољно добро усвојених прозодијских правила.

6. ЗАКЉУЧАК. Наше је истраживање показало да се акценатски систем стандардног српског као Л2 код младих и образованих говорника којима је мађарски језик матерњи састоји од шест прозодема. Оне су регистроване при аудитивној анализи, а њихово је присуство потврђено и визуелним прегледом спектрограма снимљеног корпуса. Како нам обим рада није дозвољавао да дистинктивне акустичке карактеристике свих прозодема потврдимо и фонетским мерењима, одлучили смо да докажемо присуство двеју кратких наглашених прозодема, будући да се оне, због суптилних разлика у тонским (и донекле интензитетским) односима на којима почивају, могу јавити само у оним екавским говорима који су четвороакценатски. Код испитиваних говорника ове су прозодеме распоређене у складу с прозодијском нормом, али и мимо ње. Анализом измерених података утврдили смо да речи са акцентом који по звучном утиску одговара краткосилазном акценту (без обзира на то како је он распоређен) имају тонске карактеристике које су и у другим истраживањима навођене као типичне за овај акценат. Такође, речи са акцентом који по звучном утиску одговара краткоузлазном акценту (без обзира на његову дистрибуцију) имају тонске карактеристике које су и до сада навођене као прототипичне за овај акценат. Групе речи са два кратка акцента статистички се значајно разликују на основу тонског односа између наглашеног и наредног вокала, који је у овом истраживању посматран и преко тонског односа између краја једног и почетка другог вокала и преко разлике максималних тонских висина ових вокала. Такође, нађене су и статистички значајне разлике које се тичу тонског кретања на самом наглашеном вокалу, али и статистички значајне разлике које се тичу положаја тонског врхунца. Ипак, пажљивим прегледом анализираног материјала утврђено је да се ради о пратећим особинама акценатског квалитета. Истраживање је показало да између речи са кратким акцентима постоје и статистички веома значајне разлике које се тичу разлике интензитета између наглашеног и наредног вокала. Међутим, и овај се параметар може сматрати само пратећом карактеристиком акценатског квалитета. Наши налази у потпуности одговарају описима кратких акцената у новосадском говору (СРЕДОЈЕВИЋ 2011б: 42–43), односно у главним цртама одговарају опису ових акцената у српско-хрватском датом од стране Ивића и Лехисте (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 2002).

У говору сваког од посматраних испитаника јављају се све прозодеме стандардног српског језика и код свих постоје примери у којима су оне рас-

поређене у складу са прозодијском нормом. Најчешћа грешка у анализираном говору огледа се у померању нагласка на први слог. Овакви примери, најчешће, добијају силазни акценат. Такође, веома често узлазни акценти на почетним слоговима замењени су силазним. Поједине сложенице и дуже речи јављају се са два акцента. За разлику од ових грешака, које се јављају под утицајем матерњег, мађарског језика, у корпусу су честе и грешке настале услед хиперкорекције, које се огледају у јављању узлазних акцената супротно прозодијским правилима. Они се најчешће јављају на првом слогу, било да су ту погрешно померени или се налазе на месту силазних акцената, али јављају се и на унутрашњим слоговима који по прозодијској норми не треба да буду наглашени. У неким је примерима уочљива аналогија са акцентом основног облика глагола, односно именице. У ретким примерима говорници су погрешно наглашавали клитике, а специфичне акценатске алтернације – како се да закључити на основу овог ограниченог корпуса – нису у потпуности усвојили.

Будућим истраживањима треба обухватити и говорнике различитих старосних доби и различитих нивоа образовања. Увођење тестова перцепције и богатији корпус прецизније би расветлили у ком степену говорници којима је мађарски језик матерњи показују неосетљивост за место нагласка у српском као Л2 и колико успешно опажају/усвајају тонске контрасте карактеристичне за српски језик.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Даничић, Ђуро. *Српски акценџи*. Београд: Српска краљевска академија, 1925.
- Звекић-Душановић, Душанка, Наташа Добрић. *Српски као немајтерњи језик*. Нови Сад: Педагошки завод Војводина, 2007.
- Ивић, Павле. *Расправе, сјудије, чланци. I. О фонолозији*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998.
- Ивић, Павле, Илсе Лехисте. *Прозодија речи и реченице у српскохрватском језику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1996.
- Ивић, Павле, Илсе Лехисте. *О српскохрватским акценџима*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2002.
- Ивић, Павле, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић. *Српски језички љруручник*. Београд: Београдска књига, 2007.
- Јокановић-Михаллов, Јелица. *Акценат и џионација зовора на радију и џелевизији*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2007.
- Марковић, Маја, Исидора Бјелаковић. Квантитет дугих посттоничних вокала у говору Новог Сада. Жарко Бошњаковић (ур.). *Говор Новоџ Сада. Св. I, Фонетске особине*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2009, 141–147.
- Петровић, Драгољуб. Куда су се запутили српски акценџи? *Језик данас* 6 (1998): 4–8.
- Петровић, Драгољуб, Снежана Гудурић. *Фонолозија српскоџа језика*. Београд – Нови Сад: САНУ, Институт за српски језик – Београдска књига – Матица српска, 2010.
- Средојевић, Дејан. Акценат именица у језику водитеља-спикера новосадских телевизијских станица. Жарко Бошњаковић (ур.). *Говор Новоџ Сада. Св. I, Фонетске особине*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2009а, 215–234.
- Средојевић, Дејан. Експериментално-фонетско испитивање краткоузлазног акценџа у новосадском говору – тонска компонента. Жарко Бошњаковић (ур.). *Говор Новоџ Сада. Св. I, Фонетске особине*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2009б, 159–191.

СРЕДОЈЕВИЋ, Дејан. *Експериментално-фонетско испитивање њрозођијских карактеристика новосадског зговора*. Нови Сад, 2011б. Докторска дисертација. Библиотека Филозофског факултета у Новом Саду.

*

- ARCHIBALD, John. *Language Learnability and L2 Phonology: the Acquisition of Metrical Parameters*. Dordrecht: Kluwer, 1993.
- ARCHIBALD, John. The Acquisition of English Stress by Speakers of Non-accentual Languages: Lexical Storage versus Computation of Stress. *Linguistics* 35/1 (1997): 167–181.
- BAKEN, Ronald J., Robert F. ORLIKOFF. *Clinical Measurement of Speech and Voice* (2nd Edition). San Diego: Singular Thomson Learning, 2000.
- BROWN, Cynthia. The Interrelation between Speech Perception and Phonological Acquisition from Infant to Adult. Archibald J. (ed.). *Second Language Acquisition and Linguistic Theory*. Oxford: Blackwell, 2000, 4–63.
- CHUN, Dorothy M. *Discourse Intonation in L2: From Theory and Research to Practice*. Language Learning & Language Teaching, 2002.
- CRYSTAL, David. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* [6th edition]. Oxford: Blackweel Publishing, 2008.
- DERWING, Tracey M., Murray J. MUNRO. Accent, Intelligibility, and Comprehensibility. *Cambridge University Press* 20 (1997): 1–16.
- DUPOUX, Emmanuel, Christophe PALLIER, Nuria SEBASTIAN, Jacques MEHLER. A Destressing “Deafness” in French?. *Journal of Memory and Language* 36/3 (1997): 406–421.
- ESCUADERO, Paola. *Linguistic Perception and Second Language Acquisition. Explaining the attainment of optimal phonological categorization*. Utrecht: Netherlands Graduate School of Linguistics, 2005.
- EVEREST, F. Alton. *Master Handbook of Acoustics*. New York: McGraw-Hill, 2001⁴.
- FLEGE, James Emil. The Production of “New” and “Similar” Phones in a Foreign Language: Evidence for the Effect of Equivalence Classification. *Journal of Phonetics* 15 (1987): 47–65.
- FLEGE, James Emil, Elaine M. FRIEDA, Takeshi NOZAWA. Amount of Native-Language (L1) Use Affects the Pronunciation of an L2. *Journal of Phonetics* 25/2 (1997): 169–186.
- FÓNAGY, I. Elektrophysiologische Beiträge zur Akzentfrage. *Phonetica* 2 (1958): 12–58.
- FÓNAGY, I. Accent et intonation dans la parole chuchotée. *Phonetica* 20 (1969): 177–192.
- FÓNAGY, Ivan. Intonation in Hungarian. Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge University Press, 1998, 331–347.
- GOTTFRIED, Terry L., Traci L. SUITER. Effect of Linguistic Experience on the Identification of Mandarin Chinese Vowels and Tones. *Journal of Phonetics* 25/2 (1997): 207–231.
- HALLÉ, Pierre A., Yueh-Chin CHANG, Catherine T. BEST. Identification and Discrimination of Mandarin Chinese Tones by Mandarin Chinese vs. French Listeners. *Journal of Phonetics* 32/3 (2004): 395–421.
- HAWKINS, R., C. LOZANO. Second Language Acquisition of Phonology, Morphology, and Syntax. Keith Brown (ed.). *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd Ed. Oxford: Elsevier, 2006, Volume 11, 67–74.
- HIPA – *Handbook of the International Phonetic Association: A Guide to the Use of the International Phonetic Alphabet*. International Phonetic Association (ed.). Cambridge University Press, 2007.
- HYLTENSTAM, Kenneth, Niclas ABRAHAMSSON. Maturation Constraints in SLA. Catherine Doughty, Michael H. Long (eds.). *The Handbook of Second Language Acquisition*. Malden, MA: Blackwell, 2003, 539–588.
- IOUP, Georgette. Exploring the Role of Age in the Acquisition of a Second Language Phonology. Jette G. Hansen Edwards, Mary L. Zampini (eds.). *Phonology and Second Language Acquisition*. Vol. 36. John Benjamins Publishing, 2008, 41–62.
- LEATHER, Jonathan, Allan JAMES. Second Language Speech. William C. Ritchie, Tej K. Bhatia (eds.). *Handbook of Second Language Acquisition*. Academic Press, INC, 1996, 269–316.
- LIEBERMAN, P. The Acquisition of Intonation by Infants: Physiology and Neural Control. C. Johns-Lewis (ed.). *Intonation in Discourse*. London: Croom Helm, 1986, 239–257.
- KISS, K. É. Hungarian. Keith Brown (ed.). *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd Ed. Oxford: Elsevier, 2006, Volume 5, 429–431.
- OHALA, John J. The Physiology of Stress. Larry M. Hyman (ed.). *Studies in Stress and Accent*. Los Angeles: The Department of Linguistics University of Southern California, April 1997, 145–168.

- OU, Shu-chen, Mitsuhiro ОТА. Metrical Computation In L2 Stress Acquisition: Evidence from Chinese–English Interlanguage. *Laboratory Phonology 9*. Urbana-Champaign: University of Illinois at, 24–26 June, 2004.
- PEPERKAMP, Sharon, Inga VENDELIN, Emmanuel DUPOUX. Perception of Predictable Stress: A Cross-linguistic Investigation. *Journal of Phonetics* 38/3 (2010): 422–430.
- PETROVIĆ, Elvira. *Teorija nastave stranih jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1988.
- PURCELL, E., R. SUTER. Predictors of Pronunciation Accuracy: A Reexamination. *Language Learning* 30 (1980): 271–287.
- SIPTAR, Péter, Miklós TÖRKENCZY. *The Phonology of Hungarian*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- SINGLETON, David. The Critical Period Hypothesis: A Coat of Many Colours. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching* 43/4 (2005): 269–285.
- SKORUPPA, Katrin, Ferran PONS, Anne CHRISTOPHE, Laura BOSCH, Emmanuel DUPOUX, Núria SEBASTIÁN-GALLÉS, Rita Alves LIMISSURI, Sharon PEPERKAMP. Language-specific Stress Perception of Stress by 9-month-old French and Spanish Infants. *Developmental Science* 12/6 (2009): 914–919.
- SREDOJEVIĆ, Dejan. Neakcentovane dužine i jezik medija. Vesna Krčmar (ur.). *Zbornik radova Akademije umetnosti*. Novi Sad: Akademija umetnosti, 2013, 205–224.
- STRANGE, Winifred. Cross-language Study of Speech Perception: A Historical Review. Winifred Strange (ed.). *Speech Perception and Linguistic Experience: Issues in Cross-Language Research*. Timonium, MD: York Press, 1995, 3–45.
- SUBOTIĆ, Ljiljana, Dejan SREDOJEVIĆ, Isidora BJELAKOVIĆ. *Fonetika i fonologija: ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika* [Elektronski izvor]. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2012.
- SUTER, R. Predictors of Pronunciation Accuracy in Second Language Learning. *Language Learning* 26 (1976): 233–253.
- SZENDE, Tamás. Hungarian. International Phonetic Association (ed.). *Handbook of the International Phonetic Association: A Guide to the Use of the International Phonetic Alphabet*. Cambridge University Press, 2007, 104–107.
- VAGO, R. M. Hungarian Phonology. Keith Brown (ed.). *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd Ed. Oxford: Elsevier, 2006, Volume 5, 433–440.
- VARGA, László. *Intonation and Stress Evidence from Hungarian*. Palgrave Macmillan, 2002.

Dejan Sredojević
Nataša Spasić

PHONETIC AND PHONOLOGICAL DESCRIPTION OF THE ACCENTUAL SYSTEM
OF THE STANDARD SERBIAN LANGUAGE AS L2 IN SPEAKERS
WHOSE MOTHER TONGUE IS HUNGARIAN

S u m m a r y

In this research, we wanted to examine how young and educated speakers of a simpler accentual system of a stress language (Hungarian language) acquire a very complex prosodic system of a pitch accent language (standard Serbian language). For this purpose, we analysed recordings of radio news presentations of 13 speakers. By means of an auditory analysis and visual reading of spectrograms, it was concluded that the speakers used all six prosodemes of a standard language and the presence of two short accented prosodemes was confirmed by a statistical analysis of the measured acoustic data. The results were compared to the results obtained in previous analyses of Serbian accents. Although the distribution of prosodemes is often in compliance with the prosodic rules, there are numerous mistakes. The most common mistake made under the influence of one's mother tongue is the stress shift to the first syllable where it is most often realized as a falling accent. The falling accents occur on the site of rising accents in all positions in a word. There are also numerous hypercorrections which are reflected in the occurrence of rising accents on the site of the falling ones but in other positions of the word. In rare cases, speakers were incorrectly stressing the clitics and it seems that they have not fully acquired specific accent alternations.

Дејан Средојевић

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

Академија уметности

Департман драмских уметности

Ђуре Јакшића 7, 21000 Нови Сад, Србија

dsredojevic@yahoo.com

Наташа Спасић

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет (докторанд)

Одсек за српски језик и књижевност

Јована Цвијића бб, 34000 Крагујевац, Србија

natally.spasic@gmail.com

Душанка Звекић-Душановић

МОДАЛНИ ГЛАГОЛИ И АДВЕРЗАТИВНОСТ*

У раду се истражује могућност постављања модалних глагола у супротни однос. Иако се полази од чињенице да су модални глаголи семантички непотпуни, показује се да, упркос томе, имају довољно семантичког садржаја за успостављање супротних односа међу неким од њих. Овакве синтаксичко-семантичке односе, по правилу, омогућава њихово својство обележавања различитих модалних типова и нивоа, те је рад истовремено и провера адекватности одабране типологије модалних значења.

Кључне речи: српски језик, модалност, модални глаголи, супротне реченице, синтакса, семантика, негација.

The paper investigates the possibility of positioning modal verbs in an opposite relation. Although the starting point is the fact that modal verbs are semantically incomplete, the paper illustrates that, despite this fact, they have enough semantic content to establish the opposite relations among some of them. As a rule these syntactic-semantic relations are allowed by their feature of marking different modal types and levels so the paper is simultaneously a test of the adequacy of the selected typology of modal meanings.

Key words: Serbian language, modality, modal verbs, opposite sentences, syntax, semantics, negation.

1. Увод. У раду се анализирају реченичне структуре типа:

Требало би, али не могу.
Не морам, али хоћу.

Њих карактерише појављивање два модална глагола повезана адверзативним везником *али*, идентичност њихових допуна,¹ заједнички субјекат и негација једног модалног глагола. Овакви примери показују да је могуће успоставити однос супротности међу реченицама чији су сви елементи, осим модалних глагола, подударни, што упућује на то да семантика неких модалних глагола допушта овакав тип синтаксичких односа.

У раду се настоји одговорити на питање који основни семантички критеријуми² регулишу могућност повезивања два модална глагола супротним односом. Очекује се да на то утиче њихова карактеристика да означавају различита модална значења и различите модалне нивое. Зато ће се најпре

* Рад је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (бр. 178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ У централном делу рада, у анализи, по потреби ће се наводити неопходан контекст за разумевање типова модалних значења.

² Рад не претендује да обухвати све чиниоце који утичу на успостављање супротних односа међу модалним глаголима. Уз карактеристичне примере, у оквиру анализе, указиваће се на утицај глаголских облика и могућност концесивне интерпретације. Потпун и систематичан преглед свих параметара (редослед клауза, фактивно/контрафактивно значење при употреби модалних глагола у перфекту и др.) тек предстоји.

дати кратак приказ неких од критеријума за издвајање модалних глагола и одабраних типологија модалних значења.³

2. Модални глаголи и модална значења. Постојање модалних глагола у српском језику не доводи се у питање, али у литератури не постоји сагласност у вези с критеријумима за њихово издвајање од глагола који имају модално значење, али нису модални у ужем смислу. Уврштавање једних, а искључивање других са списка модалних глагола зависи од одабраних критеријума. Будући да овај рад не претендује да разреши ово питање, у наставку ће бити приказани само приступи неопходни за образложење одабира глагола који су овом приликом узети као типични представници.

Опште је прихваћено мишљење да модални глаголи, према семантичком потенцијалу, припадају глаголима непотпуног значења. С друге стране, јасно је и да они нису семантички празни.

У *Граматици српског језика за сѝранце* (MRAZOVIĆ 2009: 177–178) као основне карактеристике модалних глагола издвајају се: идентичност вршиоца радње модалних глагола са вршиоцем радње самосталног глагола, јављање самосталног глагола у облику инфинитива или као конструкција *да* + презент у функцији допуне уз модални глагол, немогућност супституисања инфинитива или конструкције *да* + презент неком именичком или предложном фразом, немогућност замене презента неким другим глаголским обликом. Списак модалних глагола утврђен је на основу испуњености ових услова и чине га: *хѝеѝи*, *имаѝи*, *моћи*, *мораѝи*, *смеѝи*, *ѝребаѝи*, *умеѝи*, *знаѝи*, *(за)желеѝи*.⁴ Глаголи *хѝеѝи*, *моћи*, *мораѝи*, *смеѝи*, *ѝребаѝи* и *умеѝи* сматрају се модалним глаголима у ужем смислу, а њима су придружени *имаѝи* (у значењу *ѝребаѝи*, *мораѝи*), *знаѝи* (у значењу *умеѝи*⁵) и *(за)желеѝи*, будући да испуњавају све наведене критеријуме. Треба напоменути да се и глагол *ваљаѝи* у неким граматицама убраја у модалне, али се он искључиво употребљава у неличном/имперсоналном облику, не испуњава критеријум о идентичности субјеката.

Констатацију да се модални глаголи међусобно разликују по степену десемантизованости налазимо у *Нормативној граматици*: „Модални глаголи у ужем смислу (*моћи*, *ѝребаѝи*, *мораѝи*, *смеѝи*, *хѝеѝи* и др.) изразитије су десемантизовани, односно више су граматикизовани, а модални глаголи у ширем смислу (*желеѝи*, *жудеѝи*, *мариѝи*, *наложѝи*, *доѝусѝѝи* и др.) мање су десемантизовани, а више лексикализовани” (Пипер – Клалн 2014: 284). Напомиње се да граница међу првима и другима није оштра а, као што се може приметити, списак није коначан.

³ Феномен модалности у језику предмет је бројних истраживања. Теоријски оквири од којих се полази веома су различити, континуирано се трага за што адекватнијим критеријумима описа, долази се до нових сазнања, а нека ранија коригују се и редефинишу. Релативно детаљан преглед различитих приступа може се наћи код И. Трбојевић-Милошевић (Трбојевић-Милошевић 2004), Д. Звекић-Душановић (ЗВЕКИЋ-ДУШАНОВИЋ 2011) и Ј. Пртљага (ПРТЉАГА 2014).

⁴ У овој граматици може се наћи и детаљнији опис значења и употребе наведених модалних глагола.

⁵ За глагол *умеѝи*, као и за глагол *знаѝи*, важи услов да буде употребљен у значењу ‘имати способност’.

Степен граматикализације, морфо-синтаксичке карактеристике, али и полифункционалност, критеријуми су на основу којих Б. Хансен разликује модалне глаголе од лексичких јединица с модалним значењем. Према његовом мишљењу, само четири глагола у српском језику (*моћи, морати, требати и ваљати*) испуњавају семантичке и синтаксичке услове за сврставање у „потпуне” (*fully-fledged*) модалне глаголе (HANSEN 2007: 36–37). Сматра да глагол *хћеи* треба да има статус полупомоћног глагола (*semi-auxiliary*), будући да је, с једне стране, полифункционалан (може изражавати вољу, будуће време и епистемичку модалност), али, с друге стране, волитивно *хћеи* синтаксички се понаша као пунозначни глагол (*lexical verb*). Глаголе *смеи* и *имаи* убраја у полумодале (*semi-modals*). Они не испуњавају услов полифункционалности (ограничени су на деонтичку модалност), али имају синтаксичке карактеристике помоћних глагола. Полифункционалност модалних глагола објашњава на следећи начин: „Typical modals are polyfunctional in the sense that they express no less than two types of modality. We usually distinguish dynamic, deontic and epistemic modality. Modals are polyfunctional, while so called modal content words, i.e. words with modal meaning which are not subject to an auxiliarisation process, have only one modal meaning” (HANSEN 2005: 220).

Издавање динамичке, деонтичке и епистемичке модалности једна је од честих, али не и једина типологија модалних значења. Потиче од Ф. Р. Палмера (PALMER 1990) који ју је касније модификовао у двочлани систем тако што је динамичку и деонтичку модалност сврстао у један надређени тип и означио га термином ‘модалност догађаја’ (*event modality*) (PALMER 2001). Основну разлику између деонтичке и динамичке модалности види у следећем: „with deontic modality the conditioning factors are external to the relevant individual, whereas with dynamic modality they are internal” (PALMER 2001: 9). Тако деонтичку модалност карактеришу ‘дозвола’ (*permissive*) и ‘обавеза’ (*obligative*), а динамичку ‘способност’ (*abilitive*) и ‘воља’ (*volitive*) (стр. 9–10).

Списак типова модалних значења у Палмеровој ‘модалности догађаја’ у многеме се подудара са збиром значења три домена модалности која разликују Ван дер Аувера и Плангиан (VAN DER AUWERA – PLUNGIAN 1998): ‘модалност унутар учесника’ (*participant-internal modality*) – способност и унутрашња потреба, ‘модалност изван учесника’ (*participant-external modality*) – спољашње околности чине стање ствари могућим или нужним, деонтичка модалност (*deontic modality*) – такође спољашње околности које омогућавају или приморавају учесника тако што нека особа, најчешће говорник, или неке социјалне или етичке норме дозвољавају или обавезују учесника да се ангажује у стању ствари. Од ова три домена, сматрају аутори, могуће је формирати један надређен уколико се деонтичка модалност посматра као субдомен ‘модалности изван учесника’, а интерна и екстерна модалност чине неепистемичку модалност. Као четврти, независан домен, остаје епистемичка модалност. У сваком од ових домена ‘могућност’ се контрастира ‘неопходности’, односно ‘могућност’ и ‘нужност’ представљају парадигматске варијанте.

Све ово заправо је повезано с проблематиком неепистемичке модалности, у вези с којом постоје многе концептуалне и термилошке недоумице и расправе.

За формирање списка модалних глагола који ће се у овом раду посматрати потребно је рећи нешто и о статусу ‘волитива’, односно о модалном значењу којим се исказује ‘спремност’, ‘воља’, ‘жеља’ за остваривањем неке ситуације. Ф. Р. Палмер (PALMER 2001), термин ‘volitive’ везује за ‘спремност’ (*willingness*), која се у енглеском исказује глаголом *will*, али констатује да у другим европским језицима глаголи који одговарају овом енглеском имају шире значење, могу изражавати и ‘жељу’ (*wishing*) и ‘хтење’ (*wanting*) (PALMER 2001: 78). Сматра да је значење жеље (као и бојазни) мање јасно, иако исказује став према пропозицијама чији је фактуални статус непознат или према пропозицијама које се односе на нереализоване догађаје (стр. 13). Разлику између ‘жеље’ и ‘хтења’ пак види у усмерености ‘хтења’ ка акцији која при исказивању ‘жеље’ није толико очигледна, као и у томе да се ‘жеља’ може односити и на прошлост, док ‘хтење’ не може. Мислим да Палмерова констатација како није увек лако разликовати ‘хтење’ од ‘жеље’ (стр. 134–135) свакако важи за српски језик. Лингвисти који у оквиру модалности сврставају значење унутрашње потребе признају, иако не увек и експлицитно, постојање модалног значења које се од спољашње потребе/нужности/неопходности (обично деонтичког или ситуационог типа) суштински разликује само у смештању извора потребе унутар вршиоца именоване ситуације. У литератури се наилази и на опредељење да се ‘волитивима’ додели статус равноправан ‘когнитивима’ (који се везују за епистемичку). У том случају ‘волитиви’ су надређени деонтици, подразумевају различите видове мотивације који укључују и оптативна и императивна значења (уп. Сильницкий 1990: 90).

Појам мотивације у основи је и термина ‘мотивациона модалност’ (Звекић-Душановић 2011), којим је означен један сложени тип модалности и који такође тежи да обухвати неепистемичку страну модалности. Она је дводимензионална, једну димензију представља разликовање спољашњег и унутрашњег типа мотивације, а другу разликовање модалних нивоа – подстицаја и могућности. Семантичка структура мотивационе модалности обухвата четири подтипа:

	подстицај	могућност
спољашњи	деонтички и ситуациони	деонтичка и ситуациона
унутрашњи	потреба и жеља	способност

3. Модални глаголи и ‘динамика силе’. Смернице за објашњење постављања модалних глагола у адверзативни однос можемо пронаћи у Талмијевој теорији ‘динамике силе’⁶ (*force dynamics*). Л. Талми (TALMY 2000: 409) ДС посматра као семантичку категорију која показује на који начин ентитети утичу једни на друге с обзиром на силу. У основи комплексних модела постоје два ентитета који испољавају силу. Један ентитет се издваја у фокус, то је истакнут појам способан да манифестује своју тенденцију силе или бива надвладан. Други ентитет се посматра у односу на ефекат који има на први, савлађује га или га не савлађује. Први ентитет назива Агонист, а други Антагонист (стр. 413). Резултат деловања ових супротстављених сила зависи од

⁶ У даљем тексту скраћено: ДС.

односа њихових снага. Јачи ентитет надвладава слабији и успева да испољи своју тенденцију на штету њему супротстављеног ентитета (стр. 414).

Приказујући модалне глаголе из перспективе ДС Талми првенствено анализира њихову деонтичку употребу. Она подразумева дистинкцију на ‘могућност’ и ‘принуду’ која потиче од неког спољашњег извора и утиче на вршиоца именоване радње. ‘Могућност’ је у том модалном типу ‘дозвола’, а ‘принуда’ је ‘наредба’. Субјекту модалног глагола припада улога Агониста. Када је реч о ‘дозволи’, Антагонист је ‘изван пута’ Агониста. Антагонист представља јачи ентитет, али не омета Агониста који има тенденцију ка акцији. Л. Талми ово илуструје примером *You may go to the playground* (стр. 445) = *Можеш да идеш на игралиште*.⁷ Значења ‘забране’ и ‘наредбе’ настају када је Антагонист на путу Агониста. И ово су модели с јачим Антагонистом, али у њима Антагонист ‘удара’ у Агонист, ‘угрожава’ га. У случају ‘забране’ допуном модалног глагола именована је тенденција Агониста: *You may not leave the house* (стр. 447) = *Не можеш/не смеш да напустиш кућу*, а када је реч о ‘наредби’ допуном је означен очекивани резултат: *You have to stay in the house* (стр. 447) = *Мораш да останеш у кући*.

Л. Талми детаљније анализира глаголе *should* (*шребаиш*) и *must*, односно *have to* (*морайш*)⁸ који је, како каже, регуларна замена за *must*. Везано за тему овога рада занимљива су његова запажања о реченицама с глаголом *should* за које каже да имплицирају жељу Агониста да не оствари ситуацију означену допуном. Такве исказе Агонист доживљава као директан притисак од стране Антагониста. Жеље Антагониста су, дакле, супротстављене жељама Агониста. Ополитне силе, међутим, могу постојати и у једној особи. Личност је у том случају схваћена као подељена, њен централни део репрезентује унутрашњу жељу, а периферни сопствени осећај одговорности. Талми (стр. 449) ову ситуацију показује на примеру (*I think*) *I should leave* = *Мислим да би шребало да одем*, *He thinks he should leave* = *Мисли да би шребало да оде*.

И. Свитсер (Е. SWEETSER 1990: 52) прихвата Талмијеву базичну идеју о гледању на модалност у терминима сила и препрека. Значење дозволе јесте „одсуство потенцијалне баријере, одсуство препреке да се нешто изврши”, док је принуда „јака неодољива сила усмерена на субјекат да изврши акцију”. Она скреће пажњу на разлику између енглеских модалних глагола *can* (*моћи*) и *may* (*моћи*).⁹ Према њеном виђењу глагол *can* означава позитивну способност вршиоца, док *may* означава непостојање рестрикције од стране неког другог. Способност, везана за људску физичку или социјалну модалност, аналогна је потенцијалној сили или енергији у физици. Е. Свитсер је концепт силе и препреке проширила и на епистемику (уп. о овоме и код I. ТРВОЈЕВИЋ-МИЛОШЕВИЋ 2004: 45–50).

⁷ Преводи су аутора овог рада.

⁸ Ј. Пртљага констатује да се глагол *should* најчешће преводи глаголом *шребаиш*. Њега по учесталости прати глагол *морайш* који је у већини примера употребљен у потенцијалу (PRTLJAGA 2014: 192–193). Глагол *must* у највећем броју случајева преводи се глаголом *морайш* (стр. 151) као и *have to*, упркос његовом формалном еквиваленту – глаголу *имайш* с модалним значењем, који се у њеном корпусу не јавља ни у једном примеру (стр. 166–167).

⁹ Глагол *моћи* најфреквентнији је преводни еквивалент и глагола *can* и глагола *may* (PRTLJAGA 2014: 222, 241).

Иако наведени аутори у овим разматрањима не истражују могућност успостављања супротних односа међу модалним глаголима, већ сâм концепт сила и препрека, могућност постојања опозитних сила не само између два ентитета већ и унутар једног ентитета, схватање способности као потенцијалне силе, наводе на то да је приликом анализе реченичних структура с модалним глаголима у супротним односима потребно узети у обзир и ове моменте.

4. Модални глаголи и негација. Релације између модалних појмова могућности и нужности и њихових негација изучавају Ван дер Аувера (VAN DER AUWERA 1996; 2001) и Фердинанд де Хан (DE HAAN 1997) ослањајући се на логичке односе описане још у Аристотеловим списима. Они ове односе сагледавају из лингвистичког угла, развијају их и допуњују на основу сазнања добијених увидом у карактеристике модалних елемената већег броја језика.

Фан дер Аувера (1996) узима у обзир различита виђења и различите моделе приказивања ових односа (Аристотелов логички квадрат, Лебнеров дуални квадрат, Хинтикину трипартитну поделу поља модалности и Хорнов скалиран¹⁰ приступ природи модалних концепата), усклађује их и долази до модела који назива ‘тростројни скалиран квадрат’ (*three-layered scalar square*). Овај модел примењује у раду у којем се бави типологијом негативних модалних глагола (VAN DER AUWERA 2001) с циљем да расветли семантичке и лексичке аспекте комбинација маркера негације и модалности. Истраживање ограничава на исказивање могућности и нужности, концентрише се управо на њихову негацију, те на узорку од 29 језика проучава постојање модала специјализованих за појављивање с негацијом. Његова анализа обухвата и екстерну негацију, чији је опсег изван модалности, и интерну негацију – негацију унутар опсега модалности, али различите димензије модалних значења, у смислу разликовања динамичке, деонтичке и епистемичке модалности, остају ван оквира овог његовог рада (VAN DER AUWERA 2001: 31).

Полазећи од тога да су модалност и негација две категорије, тј. два оператора која мењају базично значење реченице, Де Хан настоји да опише и објасни интеракцију између модалних елемената и негације. Студија је типолошки оријентисана, базирана на подацима из великог броја језика, с фокусом на стратегије које одређују релативни опсег ове две категорије и на начине којима се ове стратегије изражавају лингвистички (DE HAAN 1997: 11–12). Опсег (*scope*) дефинише као онај део пропозиције који улази у домен одређеног оператора. Разликује ‘уски опсег негације’ (*narrow scope of the negation*), под којим подразумева ситуацију у којој је негација у опсегу модалног елемента, и ‘широки опсег негације’ (*wide scope of the negation*), под којим подразумева ситуацију у којој је негација изван опсега модалног елемента (стр. 12, 14). Констатује да језици примењују две основне стратегије да би се разрешила двосмисленост исказа, односно да би се показала разлика у опсегу између модалног елемента и негације. То су ‘стратегија модалног суплетивизма’ (*the modal suppletion strategy – MSS*) и ‘стратегија позиције негације’

¹⁰ Термин ‘скалиран’ везујем за значење „по обрасцу ‘скале’”. Уп. о терминима ‘скаларан’ и ‘скалиран’ код М. Радовановића (2015: 59–60).

(*the negation placement strategy* – NPS). Прву карактерише употреба различитих модалних елемената за разликовање уског и широког опсега негације,¹¹ а у другој опсег зависи од позиције негације.¹² Де Хан у својој студији разликује епистемичку и деонтичку модалност,¹³ али сматра да су и епистемички и деонтички модални елементи у стању да на једнак начин ступају у интеракцију с негацијом, тј. и једни и други могу да имају опсег изван негације и у оквиру негације (стр. 14–15). Дакле, и он се усредсређује на модалне нивое, не на модална значења. Међутим, будући да разликовање само два нивоа интензитета модалних елемената не задовољава потребе његове анализе, Де Хан уводи и трећи. Тако, поред ‘јаке модалности’ (означене појмом MUST) и ‘слабе модалности’ (означене појмом MAY), установљава и ону која се налази на континууму (елемент који се смешта између ‘јаке модалности’ и ‘слабе модалности’ означава појмом SHOULD). Овим је у извесној мери уважио чињеницу да међу модалним елементима нема оштрих граница, односно да у модалном систему постоје фазична подручја (стр. 48).¹⁴

4.1. У односу на логичке односе и релације модалности и негације које су наведени аутори приказали, овај рад се унеколико разликује:

Супротне реченице у овом раду не подударају се са супротним судовима у Аристотеловом квадрату.¹⁵ Наиме, у логичком квадрату, будући да се у обзир узимају само појмови нужности и могућности и њихове негације, у супротном односу (*contrariness*) налазе се само оне две тврдње од којих једна исказује нужност да се оствари нека ситуација ($\square p$), а друга нужност да се она не оствари ($\square \neg p$) или немогућност да се она оствари ($\diamond \neg p$). Овакав однос међу логичким судовима карактерише да у исто време не могу оба бити истинита, али могу оба бити неистинита. С друге стране, афирмативна нужност повлачи афирмативну могућност (однос који се у логичком квадрату означава термином *entailment*). Другим речима, према логичким односима, ако нешто мора да се догоди онда може да се догоди. Ова два логичка односа у

¹¹ У енглеском је, на пример, интеракција јаке деонтичке модалности и негације контролисана средствима MSS – употребљавају се два различита елемента да би се разрешила недоумица између уског и широког опсега интерпретације негације. Глагол *must* употребљава се када негација има уски опсег (*John must not go to school* (MOD (NEG (p))) – негирана је пропозиција, али не и модални глагол). Глагол *need* употребљава се када негација има широки опсег (*John need not go to school* (NEG (MOD (p))) – негација обухвата целу реченицу, и пропозицију и модални елемент) (DE HAAN 1997: 59–61).

¹² Италијански, на пример, припада језицима који користе стратегију NPS. Модални глагол *dovere* исказује јаку модалност, а опсег негације одређен је позицијом морфеме *non*: *Gianni non deve andare a Roma* (NEG (MOD (p))) – негација има широки опсег; *Gianni deve non andare a Roma* (MOD (NEG (p))) – негација има уски опсег (DE HAAN 1997: 93).

¹³ Деонтичку модалност у својој студији употребљава у ужем смислу, она се овде односи само на директиве, исказе у којима је субјекту дозвољено да испуни акцију која је исказана у реченици или је субјекат обавезан да то учини (стр. 6).

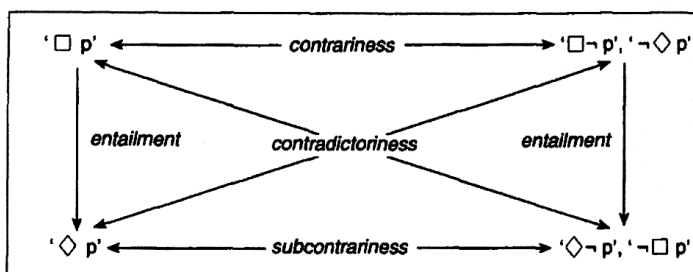
¹⁴ „Фазично је и сâмо подручје модалности у језику (као и његов третман у лингвистици и логци)” налазимо код М. Радовановића (2015: 80). Подручје модалности „по природи ствари спада у фази појаве *par excellence*” (Радовановић 2015: 80) – карактеришу га континууми у исказивању модалних значења, континууми међу типовима и средствима за изражавање модалности, а фазична је и сама граница модалног и немодалног у језику.

¹⁵ Ван дер Аувера (VAN DER AUWERA 1996: 181–182) приказује Хорнову верзију Аристотеловог квадрата, с додатим симболима ‘ \square ’ за ‘нужно’ и ‘ \diamond ’ за ‘могуће’:

извесној мери објашњавају зашто не очекујемо супротан однос типа *Морам*, али не *могу*.¹⁶ Затим, две тврдње од којих једна исказује афирмативну могућност ($\diamond p$), а друга негирану нужност ($\neg \square p$) или могућност да се не оствари нека ситуација ($\diamond \neg p$), према логичком квадрату припадају субсупротностима (*subcontrariness*). Пример који илуструје овај тип односа *Могу, али не морам* у овом раду ће се третирати као пример у којем је успостављен супротан однос. Даље, међу примерима који се у овом раду анализирају налази се и онај који у Аристотеловом квадрату припада контрадикторним судовима (*contradictoriness*): *Знам да не морам* ($\neg \square p$), али *морам* ($\square p$). За овакве логичке судове важи да не могу оба бити истинита и не могу оба бити неистинита. Међутим, будући да су обе тврдње у овој реченици истините¹⁷ (уколико се појам истинитости уопште може применити на категорију модалности), ово је још једна потврда да се логичке релације не могу у потпуности применити приликом анализе модалности у природним људским језицима.¹⁸

У овом раду, као што је речено на почетку, анализирају се реченице у којима се јавља један афирмативан и један негирани модални глагол, што значи да су, формално гледано, искључене реченице с негираним пропозицијама типа *Морам да не...* и *Могу да не...* Глаголи *морати* и *моћи* типични су представници помова нужности и могућности у српском језику. Негацијом глагола *морати* добија се негација нужности ($\neg \square p$), а негацијом глагола *моћи*

(r) Aristotelian square for modality

Према Ј. Хорну (HORN 2001: 10–12) квадрат модалних опозиција – *square of modal opposition* (с појмовима ‘нужно’ и ‘могуће’), као и традиционални Аристотелов, тј. логички квадрат – *square of opposition* (с универзалним и партикуларним судовима, тј. судовима с квантификаторима ‘сви’ и ‘неки’), резултат су виђења Аристотелових средњевековних коментатора. Квадрат модалних опозиција надоградња је стандардног логичког квадрата и с њим се поклапа. Де Хан (DE HAAN 1997: 24) показује да су у оба квадрата релације међу паровима исказа истоветне. Стога, у наставку рада користим устаљене термине ‘Аристотелов квадрат’ и ‘логички квадрат’, и примењујем их на модалне исказе.

¹⁶ О овоме ће се више рећи у тачки 6.2.1. овога рада.

¹⁷ Уп. детаљније о овом примеру у тачки 6.1.2.2. овога рада.

¹⁸ Базирајући, додуше, свој став на другачијим примерима одступања лингвистичких репрезентација од логичких (између осталих и на примеру SHOULD), Де Хан закључује да „it seems futile (...) to insist on a treatment of modality and negation that is based on relations that stem from logic” (DE HAAN 1997: 58). Он не пориче чињеницу да логика игра одређену улогу у тој интеракцији, али сматра да је та улога далеко мања него што се раније мислило. На ово се враћа и у закључку своје студије: „I hope to have shown that the interaction of modality and negation is more complicated than just a slavish following of logical relations. Instead, it is a complex interaction of a number of factors which are only partly governed by logic” (DE HAAN 1997: 234).

добија се негација могућности ($\neg \diamond p$). У оба случаја негација има широки опсег интерпретације. Ово јесте правилност, али постоје примери у којима негација глагола *морати* може имати и другачију интерпретацију. Наиме, у исказу *Не мораш бац свако вече да зледаш шћанске серије* (ЗДД 2011: 160) негирани глагол *морати* интерпретирамо као иницијативу да се именована радња не врши. Интензитет те иницијативе није нивоа јаке модалности, тј. нужности, те се не може означити као нужност неизвршавања дате ситуације ($\square \neg p$) у правом смислу, евентуално као њен слабији интензитет. Такав слабији интензитет негације типа ($\square \neg p$) најчешће има негирани глагол *шребати*, на пример *Не шреба ноћу сам да идеш* (ЋД).¹⁹ Међутим, и овај глагол с негацијом може имати другачију интерпретацију. Пример *Не шреба бићи видовић ња знаћи како ће која земља да зласа* (ПОЛ 14.05.2007) показује да овде негирани глагол *шребати* има значење које најчешће има негирани глагол *морати* ($\neg \square p$). Негација глагола *морати* и *шребати* може, дакле, имати и широки и уски опсег,²⁰ с тим што с глаголом *морати* негација чешће има широки, а с глаголом *шребати* чешће има уски опсег.²¹

Одступање у односу на приказано у овом одељку огледа се и у разликовању не само нивоа, већ и типова моданости, што подразумева да анализа укључује и поделу на ‘унутрашњи’ и ‘спољашњи’ тип. Осим тога, анализом су обухваћени и ‘волитиви’, који немају своје место у истраживањима модалности заснованим на логичким судовима.

5. СУПРОТНЕ РЕЧЕНИЦЕ. Супротни односи припадају напоредним односима и могу бити успостављени међу члановима просте реченице који имају исту функцију или међу реченицама. Повезивањем двеју реченица таквим односом настаје један од основних типова напоредносложених реченица – супротне реченице. Значење супротности, односно супротних реченица, објашњава се на следећи начин: „реченице међу којима постоји неподударност или супротност” (СТАНОЈЧИЋ 2002: 355), „elementi među kojima postoji neki kontrast, nesaglasnost, protivurečnost i sl.” (MRAZOVIĆ 2009: 417), „реченице, којима се изражавају контрастни или неподударни паралелни садржаји” (КОВАЧЕВИЋ: 1998: 13). Иако је назив супротне (или адверзативне) реченице широко прихваћен, у литератури се указује на то да „опште значење

¹⁹ Пример је наведен код Звекић-Душановић (2011: 159). Њиме се показује да модална конструкција с негираним глаголом *шребати* може имати вредност негираног императива који има значење савета, препоруке.

²⁰ Појмови ‘уски опсег’ и ‘широки опсег’ могу се повезати и с појавом подизања негације – појавом смештања негације у главну клаузу, иако она логички припада зависној. Ова се појава углавном везује за сложена реченица (ПИПЕР 2005: 967), али важи и за неке конструкције с модалним глаголом и допуном. Листу глагола и копулативно-предикативних (придевских) конструкција уз које је у савременом српском језику подизање негације могуће, даје Ј. Московљевић (1996). Уочено се њихова семантика може повезати с неким од модалних значења (Звекић-Душановић 2011: 222). Глагол *шребати* један је од глагола код којег је подизање негације правило (*Не шреба да идеш = Треба да не идеш*), а то правило важи и за ‘волитиве’ који се у овом раду анализирају (*Не желим/нећу да идем = Желим/хоћу да не идем*).

²¹ Ово мишљење за сада није статистички потврђено, заснива се на мојој језичкој компетенцији и искуству стеченом током истраживања модалности у српском језику. На интерпретацију свакако утиче контекст, и тај би утицај требало детаљније проучити.

тих реченица није увек значење супротности као максималне разлике и потпуне супротстављености (нпр. *Пада, али усџаје*), него је то чешће значење (и з р а з и т е) р а з л и к е (нпр. *Он је докџор, а она учџиџеџица; Није се излечио, неџо се залечио*)” (Пипер – Клајн 2014: 483).

Супротне реченице по правилу су двочлане (Пипер – Клајн 2014: 482), припадају напоредносложеним реченицама затворене структуре (Пипер – Клајн 2014: 470), односно представљају затворени низ, ограничен на два елемента (Мразовић 2009: 783).

Најчешћи везници супротних реченица су *а* и *али*. Они могу изражавати различита спецификована значења. Према П. Пиперу (2014: 484–486) значење разлике могу исказивати оба ова везника. Ипак, за везник *али* констатује да „истиче супротстављеност између садржаја предикацијских делова сложене реченице” (Пипер 2014: 486). П. Мразовић (Мразовић 2009: 421) разлику види у „јачој супротности”, коју изражава везник *али*, и слабијој супротности, која се изражава везником *а*. Ж. Станојчић (2002: 356) везник *али* узима као најтипичнији супротни везник и, од разних односа који се њиме обележавају, издваја два: концесивни и компензативни. Могућност да неки типови супротних реченица имају и концесивно значење констатују и П. Пипер (2014: 486) и М. Ковачевић (1998: 16, 39).

Реченице које су предмет анализе овога рада имају елементе који упућују на то да је у њима основно значење супротности спецификовано као концесивно, односно као значење „којим се показује да се на основу садржине прве реченице не би очекивала садржина друге реченице” (Станојчић 2002: 356). Приказујући ситуативни оквир остваривања концесивног значења П. Пипер²² примећује да је „концесивност очигледно категорија комплексног садржаја са елементима и каузативности, и модалности (очекивање као увереност да ће се нешто догодити), и адверзативности ‘али догађа се супротно’” (Пипер 2005: 826). Реченице с почетка овог рада, с реконструисаном допуном ради лакше идентификације значења, показују могућност концесивне интерпретације:

Требало би да платим рачуне, али не могу.
Иако би требало да платим рачуне, не могу.

Не морам данас да кувам, али /ипак/ хоћу.
Иако не морам данас да кувам, /ипак/ хоћу.

6. Супротни односи међу модалним глаголима мотивационе модалности. За основу издвајања семантичких типова неепистемичке модалности узимам структуру мотивационе модалности која разликује четири типа и допушта шест комбинација повезивања супротним односом.

Узимајући у обзир оно што је приказано о модалним глаголима и модалним значењима, а у важавајући и специфичности реченичних структура које су предмет овог рада, у анализу укључујем глаголе *морайџи*, *џребайџи*, *мођи*, *смеџи*, *хџеџи* и *желеџи*. Они, по правилу, имају модално значење незави-

²² Према П. Пиперу (2005: 826) концесивност обухвата: (а) постојање неке ситуације; (б) постојање неке друге, хипотетичне ситуације; (в) постојање очекивања говорног лица да ће ситуација (а) проузроковати ситуацију (б); (г) констатовање неоправданости таквог очекивања; (д) констатовање остваривања ситуације супротне ситуацији (б).

сно од контекста. Ово важи и за глагол *хїеїи* који у оваквим реченицама чешће има модално значење, а по изузетку може бити интерпретиран као помоћни глагол у творби футура. За разлику од њих, у конструкцијама које су предмет анализе, глаголи *умеїи*, *знаїи*, *ваљаїи* и *имаїи*, често могу добити другачију интерпретацију, губе у потпуности модално значење или губе тип модалног значења који иначе могу имати у предложеној типологији. Глаголи *умеїи* и *знаїи* могу прећи у когнитивни домен (уп. *Требало би, али не умем / не знам*), глагол *ваљаїи* може добити евалуативну интерпретацију (*Моџу, али не би ваљало*), док глагол *имаїи* постаје глагол поседовања чиме губи могућност употребе у жељеном типу конструкције (**Требало би / Моџу, али немам*).²³

Могло је бити одабран по један представник за сваки од четири модална типа, али анализа која следи показује да је интензитет релевантан семантички моменат у успостављању супротних односа међу модалним глаголима, и то оних којима се исказује подстицај.

6.1. Спољашњи подстицај – унутрашњи подстицај. Није ретка ситуација да постоји противуречност, конфронтација између човекових обавеза и жеља, односно између поступака који се очекују и оних који се доживљавају као сопствена потреба, жеља. То је основа супротног односа између спољашњег и унутрашњег подстицаја.

За представнике спољашњег подстицаја узимам глаголе *морайїи* и *їребайїи*, а за представнике унутрашњег подстицаја *морайїи*, *хїеїи* и *жеїеїи*.

6.1.1. Када је спољашњи подстицај афирмативан, а унутрашњи негиран, конфронтација постоји између онога што се субјекту намеће са стране и онога што он осећа као сопствену потребу, вољу или жељу. Супротност подстицају са стране налази се у самом субјекту, који „осећа отпор” према остваривању ситуације означене допуном.

Могућност супротстављања спољашњем подстицају зависи од његовог интензитета. Подстицај који представља неодољиву силу спречава супротстављање чак и на нивоу исказивања сопствене воље или жеље. Зато не очекујемо употребу модалног глагола *морайїи* који означава деонтички тип од којег се полази, нарочито не у индикативу: (?) *Морам, али нећу*.

Ако се пак полази од негације сопствене воље или жеље, па се њему супротставља афирмативна деонтичка ситуација, исказ постаје прихватљив, али се ни тада не очекује глагол који исказује јаку вољу *хїеїи*,²⁴ већ ублажено *жеїеїи*. Овакав редослед сугерише да је готово извесно да ће се ситуација у допуни остварити.²⁵

(1) Не желим више да пишем, али морам (разг.).

²³ Овом образложењу додајем и утисак Ј. Пртљаре „чини се да је модални глагол *imati* можда zastareo i živi još samo u kolokvijalnoj, neformalnoj upotrebi između sagovornika koji su bliski, u kom slučaju nije socijalno neprihvatljivo izričito nametanje svoje volje” (Prtljaga 2014: 167), с којим се начелно слажем, а што би требало проверити на већем корпусу.

²⁴ Ипак, забележен је пример и с овим глаголом: *Нећу али нећу кући... а морам* (СБ).

²⁵ Уколико се спроведе трансформација у концесивни однос, примећује се да је уобичајено поћи од жеље да се не оствари ситуација, на основу које се очекује да се она и не оствари. Њој се супротставља спољашња сила која је јача од унутрашње. Пермутација модалних глагола

Подстицај слабијег интензитета, типа препоруке, савета, стицаја околности који нема снагу принуде и сл., субјекат доживљава као нешто чему се може супротставити, бар на нивоу исказивања сопствене воље или жеље. У значењу модалне ситуације од које се полази појављују се глаголи *ћребайџи* и *морайџи* ублажени потенцијалом,²⁶ а у значењу модалне ситуације која му се супротставља глагол *желейџи*. Релативно изједначен однос сила има за последицу да се коначан резултат не зна:²⁷

(2) М о р а л а б и х сад већ да одем код ње, али не ж е л и м. Опет ће кренути с истом причом (разг.).

Глагол *хџејџи* у оваквом контексту лако може да се протумачи као помоћни глагол у творби футура, а с волунтативним значењем, на прагматском нивоу може имати и нијансу ‘ината’:

(3) Т р е б а л о б и да јој се извиним, али не ћ у (разг.);

(4) М о р а л а б и х да оставим пушење, али не ћ у (разг.).

6.1.2. Негацијом модалних глагола употребљених са значењем спољашњег подстицаја постижу се различита значења.²⁸

6.1.2.1. Негираним глаголом *ћребайџи* обично се исказује подстицај за неизвршавање радње означене допуном. Субјекат га доживљава као нешто што „омета” његове потребе и жеље. Значење се квалитативно подудара са забраном,²⁹ али је слабијег интензитета те се првенствено интерпретира као савет, препорука да се нешто не чини. Семантички су му веома блиски евалуативни квалификатори типа *није добро*, *није ћрејоручљиво* и сл.

(5) Не би требало да једеш слаткише. – Не б и т р е б а л о, али м о р а м (разг.).

Прихватљива су сва три глагола унутрашњег подстицаја (*морайџи*, *хџејџи* и *желейџи*). Говорник се опредељује за глагол *морайџи* када остваривање ситуације доживљава као унутрашњу силу којој се не може одупрети, за глагол *хџејџи* када реферише о сопственој јакој вољи, а глагол *желейџи* одабраће да би исказао нешто ублажену варијанту унутрашњег подстицаја. Одабир зависи и од процене говорника који је од њих прикладан у датим комуникативним околностима.

не утиче на интерпретацију: *Иако не желим, морам.* = *Морам, иако не желим.* Концесивни однос у којем се полази од јаке спољашње силе мање је вероватан: (?) *Иако морам, не желим.*

²⁶ Опозиција презент/потенцијал може бити емфатичног карактера. На примеру глагола *желейџи* М. Ивић (1970: 45–46) показује да је презент емфатично маркиран облик (*ја желим лично да одем њо њеџа*), а потенцијал исказаној жељи даје дискретнији, тј. мање одлучан тон (*ја бих желела да лично одем њо њеџа*). У *Нормативној џрамайџици српског језика* такође стоји да „потенцијал I служи и за ублажавање тврдње, односно да би се избегла категоричност исказа, нпр. (...) *Пројекат би могао да ћројадне*” (Пипер 2014: 407).

²⁷ У концесивном односу може се поћи и од спољашњег и од унутрашњег подстицаја: *Иако би ћребало, не желим; Иако не желим, ћребало би.*

²⁸ Ово је последица различитих опсега негације глагола *ћребайџи* и *морайџи*. Уп. тачку 4.1. овога рада.

²⁹ Забрана се исказује негираним глаголима *моћи* и *смејџи*, употребљеним с деонтичким значењем (уп. тачке 6.3.1., 6.4.1. и 6.6.2. овога рада). У логичком су квадрату судови ($\square \neg p$) и ($\neg \diamond p$) еквивалентни. У српском се они исказују негацијом глагола *ћребайџи* и *моћи*.

6.1.2.2. Негирани глагол *морайи* има значење ослобађања од обавезе, односно дозволе да се не (из)врши радња означена допуном. Негацијом модални глагол *морайи* постаје средство за исказивање могућности, има вредност конструкције с афирмативним глаголом *моћи* и негираном допуном: *не морам да... = могу да не...*³⁰ Супротстављање нечему што се не мора, што је препуштено вољи вршиоца радње означене допуном модалног глагола, наизглед нема смисла, нарочито ако се има у виду да је дозвола (било за чињење, било за нечињење неке радње) обично реактиван исказ (Поповић 2005: 1047; ПИПЕР 2005: 666) који је у складу са жељом саговорника. Образложење за тип супротног односа који се овде успоставља налази се управо у очекивању које проистиче из те усклађености – жеље да се нешто не чини и дозволе да се то не чини, тј. ослобађања од обавезе да се то чини. Односно, очекујемо да се ослобађање од обавезе подудара са жељом да се нешто не чини. Супротно таквом очекивању јесте постојање сопствене потребе, воље или жеље за остваривањем дате ситуације.³¹

(6) Рођени за своје дете морају да чине, ови не морају, али хоће (КД).

Глаголом *морайи*, видели смо, исказује се и унутрашња потреба. Ова карактеристика омогућава му да се појави у наизглед контрадикторном исказу, који је забележен у разговору:

(7) Знам да не морам, али морам (разг.).

Говорник је сматрао потребним да саговорницима појасни зашто ради нешто на шта га нико и никакви прописи не приморавају, а што представља додатно оптерећење у послу којим се бави. Такви послови обично потичу „са стране”, нису у складу с жељама вршиоца, што наводи на очекивање да се не раде, уколико већ не постоји стимуланс „са стране”. Говорник се понаша супротно очекивању, а образложење је у постојању принуде чији је извор у самом говорнику, принуде коју узрокују особине самог субјекта (осећај одговорности, савест и сл.). Формално супротстављање глагола *морайи* „самом себи” омогућава, дакле, његова карактеристика да означава различите типове модалности,³² у наведеном примеру ослобађање од обавезе и унутрашњу потребу.

Потврду да се сопствена јака воља може доживљавати као принуда пружа и следећи пример:

(8) Не морам, али хоћу. Значи морам (ЛК).

6.2. Спољашњи подстицај – унутрашња могућност. За разлику од претходног типа, овде се обавезама, очекиваним поступцима супротставља спо-

³⁰ У логичком квадрату означени као еквивалентни судови ($\neg \square p$) и $(\diamond \neg p)$.

³¹ Уп. концесивну интерпретацију: *Иако не морам, хоћу/желим*.

³² Аналогно овом забележеном примеру, у одређеним прагматичким контекстима могуће је очекивати и исказе типа *Могу, али не могу*; *Смем, али не смем* и сл. Овакви искази наликују „заумним” синтагмама којима М. Радовановић показује како је управо природном људском језику својствено да се њиме могу срочити синтагме „готово онострано ‘фазичне’ семантике”: *Чардак ни на небу ни на земљи*; *Међу јавом и мед сном*, као и наше пословично *Може да буде, али не мора да значи* (Радовановић 2015: 14). Уп. о овом последњем и у тачки 7. овога рада.

собност субјекта за остваривање неке радње, његови потенцијали, својства која му омогућавају или која га спречавају да оствари неку радњу.

Као представници унутрашње могућности узети су модални глаголи *моћи* и *смейти*. Они могу имати и значење спољашње могућности (деонтичког или ситуационог типа). За разумевање значења с којим су у конкретном исказу употребљени неопходно је познавање контекста. Да би се глагол *моћи* интерпретирао као модални глагол унутрашње могућности, неопходно је да преноси значење типа *бићи у стању*, *бићи способан*. Услов за такву интерпретацију модалног глагола *смейти* јесте његова употреба са значењем *усуђивати се*, тј. исказивање сопствене смелости.

6.2.1. Афирмативни модални глагол спољашњег подстицаја и негирани модални глагол унутрашње могућности, повезани супротним односом, представљају структуру којом се саопштава да очекивана акција превазилази капацитете субјекта.

Недостатак способности или смелости представља силу која блокира спољашњу силу. Зато се у супротан однос не поставља деонтичка обавеза, која не допушта неизвршавање захтеване радње, и негирана унутрашња могућност: (?) *Морам, али не могу / не смем*.³³ Пример (9), иако илуструје супротан однос између нужности и немогућности, не испуњава услов истовремености,³⁴ што га чини прихватљивим:

(9) Ана ми је рекла да све ће проћи
да време лечи ране
ја без ње морам али нећу моћи
шта ће ми живот без Ане (ИА).

Негирана унутрашња могућност може се супротставити слабијем подстицају. Неспособност или недостатак смелости јачи су од таквог подстицаја, те је очекивани резултат неостваривање ситуације у допуни.³⁵

(10) Хоћеш проћи још једном кроз испитна питања? – Треба ло би, али не могу, страшно сам уморна (разг.);

(11) Осећао је да би треба ло нешто да каже, али није могао од силног узбуђења (АИ);

(12) Можда би треба ло да их мрзим, али не могу. Ја немам два срца једно за мржњу друго за љубав (СМД);

(13) Штитим их најбоље што могу, али се страшно бринем, мада знам да то није добро. Знам да би тога треба ло да се ослободим, али не могу (СП).

Глагол *смейти* семантички је спецификованији, у овом подтипу, као што је речено, има значење *усуђивати се*:

(14) Хоћеш ићи аутобусом? – Треба ло би, али још увек не смем (разг).³⁶

³³ Нити се успоставља концесивни однос: (?) *Иако морам, не могу*; (?) *Иако не могу, морам*.

³⁴ Уп. тачку 4.1. овога рада.

³⁵ Уобичајен је концесивни однос с полазном ситуацијом спољашњег подстицаја (*Иако би требало, не могу*), а није уобичајен онај у коме је полазна ситуација недостатак способности или смелости (*Иако не могу, требало би*).

³⁶ Пример је забележен у контексту разговора о превазилажењу страха од вожње аутобусом.

6.2.2. Негације модалних глагола *їребайїи* и *морайїи*, као што је речено, имају различите опсеге интерпретација, што уноси квалитативну разлику у исказ.

6.2.2.1. Структура коју чини негирани модални глагол спољашњег подстицаја *їребайїи* и афирмативни модални глагол унутрашње могућности употребиће се када се зна да способности субјекта омогућавају да нешто уради, али истовремено постоји и његова свест о томе да је такав поступак у супротности с неким нормама, препорукама и сл. Однос снага је такав да је резултат неизвестан.³⁷

(15) Можеш ли ми помоћи око домаћег? – Могу, али знаш да не би требало (разг.).

6.2.2.2. Негирано *морайїи* има значење непостојања нужности:

(16) Ја крећем, а ти? – Још не морам, али могу (разг.).

У примеру (16) непостојању нужности остваривања радње у тренутку говора супротставља се способност, спремност субјекта да је оствари. Супротстављање способности (унутрашње могућности) негираној нужности (која се такође своди на могућност) може деловати сувишно. Ипак, постоји образложење и за овакав тип супротности. У наведеном примеру налази се у контексту из којег се, на основу прилога *још* уз негирано *морайїи*, види да ће нужност ускоро постати важећа. У моменту говора важеће су обе тврдње (*не морайїи* и *моћи*).

6.3. Спољашњи подстицај – спољашња могућност. У овом типу у супротности су околности које не зависе од жеља и способности самог субјекта. Основни подтипови спољашње могућности јесу дозвола (деонтичка могућност) и могућност која настаје стицајем различитих околности (ситуациона/околносна могућност). Они се, као и унутрашња могућност, у оквиру система модалних глагола, исказују глаголима *моћи* и *смеїи*, при чему је глагол *смеїи* резервисан за деонтичку интерпретацију, док се глаголом *моћи* исказују оба подтипа спољашње могућности.

6.3.1. Супротан однос између афирмативног глагола спољашњег подстицаја и негираног глагола спољашње могућности показују следећи примери:

(17) Али, пошто нисмо чланица Евротранспланта, организације преко које се може добити срце или део овог органа за трансплантацију, постоје ситуације када наши лекари знају шта треба да раде, али не могу. Баш у таквој позицији су били првих дана јануара (ПОЛ 25.01.2007);

(18) Зар не би требало да скренеш лево? – Требало би, али не могу (разг.).

Глаголом *їребайїи* у примеру (18) исказана је потреба која произилази из чињенице да саобраћајни знак показује да се на жељено одредиште стиже уколико се скрене лево, а негираним глаголом *моћи* да је такво кретање

³⁷ У концесивном односу може се поћи и од спољашњег подстицаја и од унутрашње могућности: *Иако не би їребало, мођу; Иако мођу, не би їребало*. Могућа је и пермутација клауза: *Мођу, али не би їребало = Не би їребало, али мођу*. Редослед зависи од комуникативног контекста.

онемогућено услед препреке на путу. Негација спољашње могућности припада типу стицаја околности. У нешто измењеном контексту овај дијалог се може односити и на ситуацију у којој особа која поставља питање зна који је пут најкраћи, али не примећује знак забране скретања улево. Негација могућности тада припада типу забране, могуће је употребити и негирани глагол *смейти*.

6.3.2. С обрнутим распоредом негација могућност је на снази, док се, опет у зависности од тога да ли је негиран глагол *ӣребайти* или глагол *морайти*, добија значење потребе да се не оствари именована ситуација или ослобађање од обавезе, нужности.

6.3.2.1. Употребом афирмативног глагола *моћи* и негираног *ӣребайти* добија се, на пример, значење дозволе и свести да, упркос њој, радњу није пожељно остварити:

(19) Можемо ли овде да се купамо? – Можемо, али не би требало (разг).³⁸

6.3.2.2. Комбинацију могућности вршења радње и непостојања принуде за њено вршење показује пример (20):

(20) У овом тренутку, било да сам ја аутор, произвођач фонограма или интерпретатор, могу, али не морам, да се штитим преко колективне организације, на пример СОКОЈ-а (ПОЛ 07.12.2009).

Иако исказивање могућности подразумева непостојање принуде, говорник је проценио да су обе информације битне. Употребивши структуру *могу, али не морам*, наговестио је постојање и других могућности.³⁹

6.3.3. У овом типу супротних односа може се издвојити још и онај у којем се појављују два глагола подстицаја: *ӣребайти* и *морайти*. Глагол *ӣребайти* је афирмативан, а глагол *морайти* је негиран:

(21) Тр е б а л о б и до петка да напишеш извештај, али ако си сувише заузета, не м о р а ш. Можеш га предати и у понедељак (разг).

Комбинација је могућа јер се глаголом *ӣребайти* исказује слабији спољашњи подстицај (типа препоруке, савета, етичких норми и сл.), а негирани глагол *морайти* исказује ослобађање од обавезе. Ослобађање од обавезе је дозвола да се нешто не ради, чиме се отвара могућност избора и заправо је реч о спољашњој могућности. Другим речима, упркос препоруци, вршење радње препуштено је вољи субјекта.

Афирмативно *морайти* и негирано *ӣребайти*, оба са значењем спољашњег подстицаја, не могу се поставити у супротан однос услед значења негираног глагола *ӣребайти*, којим се спречава остваривање радње. Наиме, под условом да је реч о истом спољашњем извору, нема смисла да се истовремено и под-

³⁸ Разговор се води на уређеном делу плаже, купање је дозвољено, али је вода прљава.

³⁹ У наставку текста појашњава да су могуће и друге врсте заштите: „Могу да дођу и на било коју радио-станицу и кажу да, уколико желе да их емитују, морају да им исплате толико и толико пара. Исто то могу да ураде и с неким фризерским салоном, кафићем... А то је зато што постоји модел индивидуалне заштите” (ПОЛ 07.12.2009).

стиче и спречава једна иста ситуација, стога није прихватљиво **Мораш, али не би требало*.

6.4. Унутрашњи подстицај – спољашња могућност. У овом типу супротних односа противуречност је између потреба и жеља субјекта, с једне стране, и деонтичке или ситуационе могућности, с друге стране.

6.4.1. Афирмативни глаголи унутрашњег подстицаја реферишу о постојању потребе, воље, жеље за остваривањем неке ситуације независно од спољашњих околности. Остваривање те ситуације могу ометати, спречавати, управо спољашње околности.

Негирани глаголи спољашње могућности у исказ могу унети значење забране. Они се квалитативно подударају с негираним глаголом *требати*, а разликују се по интензитету. Интензитет им варира у зависности од глаголског облика. Тако је, на пример, негирано *смейти* у потенцијалу (*не бих смела*) по интензитету блиско негираном *требати* такође у потенцијалу (*не би требало*), с том разликом што *смейти* обично добија деонтичку, а *требати* ситуативну интерпретацију. Резултат зависи од односа сила забране и унутрашњег подстицаја. Јача забрана надвладаће унутрашњу жељу, а слабија може резултирати остваривањем радње услед неодољиве унутрашње потребе која јој се супротставља:

(22) Желиш ли парче торте? – Ж е л и м, а л и н е с м е м (разг.);

(23) Може још једно? – Н е б и х с м е л а, а л и м о р а м (разг.).

Извор забране у овим примерима је одређени режим исхране који по правилу поставља нека ограничења, забрањује конзумирање одређених врста и количина намирница често жељених од стране онога ко треба да га се придржава. У овом контексту негирани глагол *моћи*, уместо негираног деонтичког *смейти*, не би био довољно прозиран јер би остало нејасно да ли је непостојање могућности унутрашње или спољашње природе. Штавише, већа је вероватноћа да би се *Желим, али не могу* интерпретирало као недостатак унутрашње могућности.

Жељену радњу може ометати и стицај околности, и тада је честа употреба негираног глагола *моћи*:

(24) Х т е л а с а м да платим рачуне, а л и н и с а м м о г л а. У пошти је пао систем (разг.);

(25) ... неко те зове да се видиш са њим, а т и ж е л и ш, а л и н е м о ж е ш, м о р а ш да учиш (ВК).

6.4.2. Афирмативни глаголи спољашње могућности реферишу о непостојању препрека за остваривање неке ситуације. Негацијом глагола унутрашњег подстицаја, слично негацији глагола спољашњег подстицаја, могу се добити два квалитативно различита типа значења.

6.4.2.1. Постојање воље да се не оствари ситуација означена у допуни исказује се негираним глаголима *хйејти* и *желејти*.⁴⁰ Постоји ли оправдање

⁴⁰ И негирани глагол *требати* и негирани глаголи *хйејти* и *желејти* заправо исказују подстицај за неизвршавање радње, с том разликом што се *требати* по правилу везује за спољашњи, а *желејти* и *хйејти* за унутрашњи подстицај.

да се позитивном стицају околности за остваривање неке ситуације супротстави сопствена воља да се она не оствари, односно зашто бисмо се противили могућности? Одговор може бити у томе што стицај околности које омогућавају вршење неке радње наводи на очекивање да ће се она и извршити.⁴¹ Тако у примерима (26) и (27) говорник полази од могућности вршења радње рачунајући да ће саговорници/слушаоци/читаоци самим тим очекивати да ће се она и извршити. Тиме заправо отвара могућност да се таквом очекивању супротстави:

(26) Ево, никога не вређам у кампањи, не одговарам на увреде, иако ме сваки дан вређају. Ево сад б и х м о г а о да увредим Коштуницу, као што он мене вређа сваки дан, али н е ћ у (ПОЛ 12.04.2008);

(27) М о г а о б и х да ове године изградим водовод, али н е ћ у, изиритираћу коалиционе партнере (ПОЛ 01.08.2010).

У контексту претходно спомињане дијете забележен је и следећи пример:

(28) Можеш ли да поједеш бар коцкицу чоколаде дневно? – М о г у, али н е ћ у (разг.).

И у питању и у одговору (28), у функцији глагола могућности деонтичког типа, могао је бити употребљен глагол *смейти*. Негирани глагол *хйейти* реферише о чврстој вољи субјекта да се одрекне и најмањег кршења дијете. Лако се може интерпретирати и као футур, чиме се неизвршавање радње не доводи у питање. У овом контексту глагол *желети* исказивао би непостојање жеље за чоколадом независно од онога шта налаже дијета.

6.4.2.2. Негирани глагол *морати*, као што је речено, има значење непостојања принуде. У овом типу треба да има интерпретацију *не осећати јаку унутрашњу њојребу/јринуду*, која у супротан однос ступа с афирмативном спољашњом могућности. Исказ *Моџу, али не морам* требало би, дакле, да преноси значење *Околности ми омогућавају / Дозвољено ми је, али не осећам јаку унутрашњу њојребу/јринуду*. Судаћи према прикупљеном корпусу, очекивани супротан однос не исказује се наведеним модалним глаголима. Објашњење може бити у томе што се повезивање супротним односом афирмативног глагола *моћи* и негираног *морати* појављује у више типова комбинација модалних значења, у којима је њима означен тип модалног значења прозирнији.⁴²

6.5. Унутрашњи подстицај – унутрашња могућност. Ретко се дешава да постоји конфронтација између унутрашње потребе, воље или жеље, с једне стране, и способности, с друге стране.

6.5.1. Постојање жеље, а недостатак способности исказује се афирмативним глаголом унутрашњег подстицаја и негираним глаголом унутрашње

⁴¹ У концесивном односу полазна ситуација је постојање могућности на основу које се очекује остваривање радње у допуни. Супротна том очекивању јесте воља/жеља субјекта да се она не оствари: *Иако моџу, нећу / не желим*. Не успоставља се обрнут концесивни однос, полазна ситуација унутрашњег подстицаја којој се супротставља спољашња могућност: (?) *Иако нећу / не желим, моџу*.

⁴² Уп. тачке 6.2.2.2., 6.3.2.2. и 6.5.2.2. овога рада.

могућности. Унутрашњој потреби субјекта могу се супротставити његове трајне или привремене карактеристике (снага, висина, умор, болест, психичко стање и сл.), које представљају силу јачу од воље:

- (29) Хоћу да дохватим ону књигу, али не могу (разг.);
 (30) Очи се избечиле, буље околу и хоће да искоче. Боле ме. Хтела бих да их склопим, али не могу. Оне саме неће мир. Хоће да виде, да упију сву беду, сву несрећу (БС);
 (31) Желим да престанем, али не могу. Осећам да сам навучена (ЛИ);
 (32) Нема човека у Хумској 1 који не жели да Мирковић и даље командује црно–белом одбраном. – Ја то желим више од свих, али не могу (...). Додатни терет ми представља немоћ. Први пут у каријери сам рекао да не могу (ФБ);
 (33) Ђорђевић је свој изостанак оправдао чињеницом да ће после напорних утакмица ове сезоне бити исувише физички и психички исцрпљен да би се квалитетно припремио за такмичење које чека репрезентацију (...). Из свих тих разговора сазнао сам да неки играчи желе да играју, али не могу (СГ).

Постојање воље, жеље, али и недостатак смелости показују следећи примери:

- (34) Био је потпуно немоћан. Као да је стајао на Девојачкој стени: желео је да скочи, али не сме, не може, боји се да неће досећи воду (СМ);
 (35) Хтео бих се купати, али не смем; одједном ми сав тај страх од кајмана (крокодила) изгледа свршено (ПР);
 (36) Штета је, јер толико ти тога желим рећи, само што не смем (СС).

6.5.2. Као и у тачки 6.4.2. вредност негације глагола унутрашњег подстицаја зависи од конкретног глагола.

6.5.2.1. Постојање способности, али и воља, жеља да се она не испољи реализовањем неке ситуације, подразумева употребу афирмативног глагола унутрашње способности и негираног глагола унутрашњег подстицаја *хће̑ти* или *желети̑ти*:

- (37) Могу да радим и недељом, али нећу (разг.);
 (38) Причају приче како је све режирано, како ћу ја да седим ту мало па ћу да побегнем. Нећу да бежим. Могу да побегнем, али нећу. Јер из сваког затвора се може побећи (ПОЛ 24.02.2009);
 (39) Могу ја као твоја мама, али не желим (ОП);
 (40) Шредер је опоменуо своје суграђане који су тренутно без посла, а њих је око четири милиона, да немају право да забушавају. Ко може да ради, али не жели, тај не може рачунати на солидарност, упозорио је канцелар (ПОЛ апр. 2001).

6.5.2.2. Негирани глагол *морати̑ти* у следећем примеру има значење ослобађања од унутрашње принуде:

- (41) А што мислите како би реаговала особа која има рационална увјерења о својим опсесијама као што су – ја бих вољела да немам опсесивне мисли, али то не значи да их не смијем имати. Опсесивне мисли су непријатне, али нису ужасне и ја могу да их поднесем, нећу се распасти у парампарчад ако их имам. Или још слађе – да неко помисли, ја бих жељела да изведем свој ритуал и да се тренутно ослободим анксиозности, али ја то не морам. Могу, али не морам. Зар то није једна тако ослобађајућа мисао? (ОПС).

6.6. Спољашња могућност – унутрашња могућност. Оба типа могућности се, као што је већ речено, исказују глаголима *моћи* и *смейти*. Да би се међу њима успоставио супротан однос потребно је да један од њих буде употребљен са значењем деонтичке/ситуационе могућности, а други са значењем способности/смелости, као и то да један буде афирмативан, а други негиран:

(42) Могу, али не смем.

(43) Смем, али не могу.

Иако је први утисак да је глагол *смейти* деонтички употребљен, а глагол *моћи* означава способност, без увида у контекст не може се поуздано знати који од њих носи једно, а који друго значење.

6.6.1. Афирмативна спољашња могућност којој се супротставља негирана унутрашња могућност може се представити примерима с неопходним контекстом:

(44) Могу да останем до поноћи, али не смем. Бојим се после сама да идем кући (констр.);⁴³

(45) Смем да останем до поноћи, али не могу. Већ сада ми се спава (констр.).

6.6.2. У значењу афирмативне унутрашње могућности адекватан је потенцијал, којим говорник исказује да је мала шанса за остваривање ситуације услед њој супротстављене забране или неке друге околности која представља препреку:

(46) Могла бих да поједем све ове колаче, али не смем (разг.);

(47) Ја бих смела овуда да се спустим, али не могу. Клизе ми сандале (разг.).

7. Супротни односи међу епистемички употребљеним модалним глаголима. Епистемичку модалност одређујемо као степен уверености у истинитост пропозиције. Питање које се намеће јесте: може ли један говорник истовремено имати различит степен уверености у истинитост једне ситуације и та два степена поставити у супротан однос? У наставку рада показаће се да је одговор потврдан, али и да постоје значајна ограничења.

Од глагола узетих за анализу у овом раду, с епистемичким значењем посматрам *морати*, *йребаџи* и *моћи*.⁴⁴ Од њих *морати* носи значење највишег степена уверености, *йребаџи* нешто нижег, а *моћи* најнижег. Примењујући метафоре сила и препрека И. Трбојевић-Милошевић примере с глаголом *морати* парафразира на следећи начин: „premise govornika i dostupni dokazi

⁴³ Разумљивост и прихватљивост конструисаних примера провераване су код изворних говорника српског језика.

⁴⁴ И. Трбојевић-Милошевић (2004) разматра и епистемичку употребу модалних глагола *смейти*, *хйеџи* и *умеџи*. Глагол *смейти* епистемичко значење може имати само у одричном облику: *То не сме / не би смело биџи иџина*. Ауторка сматра да ови искази представљају граничне случајеве између епистемичке модалности и опредељења ка неистинитости пропозиционог садржаја, тј. контрафактивности. Потенцијалом се повећава епистемичка дистанца од неистинитости пропозиције и тиме се више приближава епистемичкој модалности (стр. 164). Примере с глаголима *хйеџи* и *умеџи* сврстава у граничне случајеве између епистемичке и егзистенцијалне употребе, при којој парафраза садржи квалификатор *йовремено* (стр. 165).

govornika primoravaju da donese zaključak i propoziciji prida istinosnu vrednost najvišeg stepena” (TRBOJEVIĆ-MILOŠEVIĆ 2004: 156), за примере с глаголом *īrebaīī* предлаже парафразу: „Моје premise me obavezuju da zaključim...ali dokazi mogu opovrgnuti moj zaključak” (стр. 162), а у примерима с глаголом *моћи* служи се парафразом: „Моје premise (i dostupni dokazi) me ne sprečavaju da zaključim...” (стр. 159).

Негацијом глагола *морати* добија се значење одсуства принуде да се донесе закључак о истинитости, глагол *īrebaīī* постаје средство исказивања нижег степена уверености у неистинитост, а глагол *моћи* средство за исказивање високог степена уверености у неистинитост пропозиције. На један крај скале, дакле, можемо поставити висок степен уверености у истинитост, а на други висок степен уверености у неистинитост:

мора /биīи/ – *īребало би* – *може биīи* – *не мора биīи* – *не би īребало* – *не може биīи*.

Два епистемички употребљена модална глагола повезана супротним односом обично се појављују као реакција на претходно изречено питање или тврдњу, у ситуацији када говорник располаже различитим информацијама од којих неке говоре у прилог истинитости, а друге у прилог неистинитости пропозиције:

- (48) Да ли је ово млеко још добро? – Т р е б а л о б и да јесте, али не мора бити.⁴⁵ Недавно сам га извадила из фрижидера, али је од тада на сунцу (разг.);
 (49) Звони ти мобилни. Сигурно је бака. – Н е б и т р е б а л о, још није девет, али м о ж е бити. Рекла је да ће устати раније (разг.).

У оба примера степен уверености од које се полази није висок. Афирмативном *īrebaīī* супротставља се негирано *морати*, а негираном *īrebaīī* супротставља се афирмативно *моћи*. Другим речима, слабијој уверености у истинитост пропозиције супротставља се могућност да она није истинита, а слабијој уверености у неистинитост пропозиције супротставља се могућност да је она истинита.

Веома близак степен уверености имају афирмативни глагол *моћи* и негирани глагол *морати*. Полазећи од афирмативног *моћи* и супротстављајући му негирано *морати* говорник изражава сагласност у вези с могућношћу да је пропозиција истинита, али истовремено сматра да је потребно да укаже и на то да може бити и другачије, будући да располаже информацијама које говоре у прилог и другачијој ситуацији. Односно, констатује се да не постоје препреке да пропозиција буде истинита, али и да докази нису довољни да би се исказао висок степен уверености:

- (50) М о ж е бити, али и не м о р а.⁴⁶

⁴⁵ У раду се задржавам на реченичним структурама наведеним у Уводу. И у епистемичкој и у неепистемичкој модалности постоје и друга језичка средства и конструкције за исказивање жељених значења. У овом случају, на пример, уобичајена су и два афирмативна модална глагола, при чему се супротстављају њихове пропозиције: *Требало би да јесīе, али може биīи и да није / али може биīи и да се њокварило*, као и употреба модалне партикуле *можда*: *Требало би да јесīе, али можда и није*.

⁴⁶ Исказ код М. Радовановића *Може да буде, али не мора да значи* управо је одраз гледања „и из овог и из оног угла” и склоности – „не судити на пречац, не ломити преко колена,

Полазећи пак од негираног *морайџи* и супротстављајући му афирмативно *моћи* говорник негира увереност саговорника, али допушта и да је у праву:

(51) Не мора бити, али може.⁴⁷

Примери (50) и (51) садрже по две тврдње које у логичком квадрату припадају субсупротностима. Овај тип логичких односа специфичан је по томе што обе тврдње могу бити истините.

Нису забележене језичке потврде успостављања супротних односа уколико је једним модалним глаголом исказан висок степен уверености у истинитост или неистинитост пропозиције:

– Не ступају у супротан однос два модална глагола од којих је једним исказан висок степен уверености у истинитост (*морайџи*), а другим висок степен уверености у неистинитост пропозиције (*не моћи*):

(52) (?) Мора /бити/, али не може бити.

– Не ступају у супротан однос два модална глагола од којих је једним исказан висок степен уверености у истинитост (*морайџи*) или неистинитост пропозиције (*не моћи*), а другим нижи степен уверености у истинитост (*шребайџи*) или неистинитост (*не шребайџи*):

(53) (?) Мора /бити/, али не би требало.

(54) (?) Не може бити, али би требало.

– Не ступају у супротан однос модални глаголи којима се исказује висок степен уверености у истинитост (*морайџи*) или неистинитост (*не моћи*) и њихове негације (*не морайџи*) и афирмације (*моћи*). Односно не супротстављају се висок степен уверености у истинитост/неистинитост и могућност да је пропозиција истинита/неистинита, што значи да се супротним односом не повезује афирмативни и негирани глагол *морайџи*, као ни афирмативни и негирани глагол *моћи*:

(55) (?) Мора бити, али не мора.

(56) (?) Може бити, али не може.

Судови у примеру (52) према логичком квадрату припадају супротностима, а они у примерима (55) и (56) припадају контрадикторностима. За оба типа односа важи да не могу оба бити истинита. На основу претходних констатација у вези са значењима глагола *шребайџи*,⁴⁸ може се рећи да и примери (53) и (54) имају карактеристике супротних судова.

Све ово указује на то да се потврдан одговор на питање с почетка овог одељка односи на оне исказе који се налазе унутар скале уверености, нагињу

не инсистирати на коначности оцене или на нужној јасности става, на једном путу до знања, не одлучивати једном за свагда, не гледати само кроз једну оптику, тестирати разне менталне алате и сазнајне путеве, укрштати различите области знања” (Радовановић 2015: 14–15).

⁴⁷ И. Трбојевић-Милошевић (2004: 158) наводи пример с два говорника: А: *Мора биџи да је сџиџао мој муж*. – Б: *Не мора (биџи)*, у којем говорник Б „negacijom glagola MORATI izražava svoju epistemičku distancu prema zaključku, tj. epistemičkom sudu govornika A. Govornik B, dakle, polazi sa stanovišta da njegove premise nisu iste kao i premise govornika A i da ga ne prinuđuju da izvlači gornji zaključak (...). Drugim rečima, iskaz govornika B implicira drugi, slabiji epistemički sud, a to je *Ne mora biti tvoj muž. Može biti neko drugi*” (стр. 158).

⁴⁸ Уп. и тачку 4.1. овога рада.

средини, нижем степену уверености. Такви искази заправо представљају колебање говорника између позитивног и негативног опредељења према истинитости пропозиције.

Како видимо, у поређењу с неепистемичком модалношћу, епистемичку модалност карактеришу већа ограничења постављања модалних глагола у супротни однос. Објашњење се налази у сложенијој структури неепистемичке модалности у којој се, поред нивоа, разликују и типови модалности. Приметно је, такође, да су логички односи у епистемичкој модалности у већој мери на снази у односу на неепистемичку.

8. Закључак. Анализа је потврдила претпоставку да модални глаголи, упркос томе што припадају глаголима непотпуног значења, односно упркос високом степену десемантизованости, имају довољно семантичког потенцијала за ступање у међусобни однос супротности.

Показало се да типови модалних значења предложени у тзв. мотивационој модалност пружају добру основу за издвајање и описивање комбинација супротних односа међу модалним глаголима употребљеним с неепистемичким значењем. Утврђено је да су међу четири издвојена типа начелно могуће све комбинације, али да нису све подједнако фреквентне, нити очекиване. Основно значење супротности спецификовано је у овим реченицама као концептивно. На основу модалног типа од којег се полази очекује се остваривање или неостваривање ситуације означене у допуни, у зависности од афирмативног или негираног облика полазног модалног глагола. Таквом очекивању супротставља се други модални тип који ће успети или неће успети да савлада прву модалну ситуацију, у зависности од јачине силе коју поседује. Теорија динамике силе, односно концепт сила и препрека, помаже и у објашњењу више или мање прихватљивих комбинација, те се, првенствено на примерима глагола *морати* и *ићебаћи*, види утицај интензитета силе на могућност да јој се супротстави нека друга сила.

За адверзативне односе посматране у овом раду релевантном се показала и разлика у опсегу негација глагола *морати* и *ићебаћи*, будући да се негацијом глагола *морати* по правилу добија значење ослобађања од обавезе, тј. дозволе да се не (из)врши именована ситуација, чиме се губи значење подстицаја (и добија се вредност могућности: *не мора* = *може не*), док негација глагола *ићебаћи* задржава значење подстицаја, али је тај подстицај усмерен на то да се не (из)врши именована ситуација (*не ићеба* = *ићеба не*).

Познато својство модалних глагола – њихова вишезначност те условљеност интерпретације контекстом – долази до изражаја и у овим реченичним структурама. Најчешће је то при употреби модалних глагола *моћи* и *морати* (и афирмативних и негираних) јер се њима означава и унутрашњи и спољашњи тип мотивације.

Епистемичка модалност структурно је једноставнија, не разликује квалитативно различите типове, већ различите нивое уверености у истинитост пропозиције. Модални глаголи епистемички употребљени могу ступати у супротан однос у ситуацији када говорник располаже различитим информацијама од којих неке говоре у прилог истинитости, а друге у прилог неистинитости пропозиције. Погодни су за то модални глаголи којима се означава

средњи или нижи степен уверености, односно који захватају средњи део континуума (на чијим су крајевима висок степен уверености у истинитост и висок степен уверености у неистинитост пропозиције).

Поједини типови супротних реченица посматрани у овом раду наводили су на потребу да се сагледају и из перспективе односа међу судовима у логичком квадрату. Показало се да језик допушта и исказе који одступају од правила односа међу логичким судовима. Ово се нарочито примећује у неепистемичкој, тј. мотивационој модалности, у којој су могући и логички контрадикторни искази типа *Знам да не морам, али морам*. Ово је последица постојања различитих типова мотивације – спољашњег и унутрашњег. Супротни односи у епистемичкој модалности су, на основу спроведене анализе, у већој мери усклађени с односима међу логичким судовима.

Оно што се такође може приметити јесте да се неепистемички и епистемички модални системи, када су у питању реченичне структуре анализиране у овом раду, не повезују супротним односом, тј. не супротстављају се два модална глагола од којих је један употребљен с неепистемичким значењем, а други с епистемичким.

ИЗВОРИ

- АИ Ivo Andrić. *Na Drini ćuprija*. <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>>
 БС Saša Božović. *Tebi moja Dolores*. <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>>
 ВК <<http://vukajlija.com/ne-mogu-moram-da-ucim/284544>> 04.10.2015.
 ЗДД Dušanka Zvekić-Dušanović. *Modalnost: Motivaciona modalnost u srpskom i mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2011.
 ИА <tekstpesme.com/tekstovi/aca-ilic/ana-mi-je-rekla/> 04.10.2015.
 КД <<http://www.pozorje.org.rs/scena/drame/DKovacevic-SvetiGeorgije.pdf>> 27.08.2015.
 ЛИ <<http://www.lisa.rs/porodica/zivot-pise-price/16110-devojka-koja-gleda-farmu-24-sata-dnevno-zelim-da-prestanem-ali-ne-mogu.html>> 04.10.2015.
 ЛК Lola Key on Twitter. <https://twitter.com/margakey/status/324997221760258048>
 04.10.2015.
 ОП <<http://opusteno.rs/kutak-shvacenih-f63/recenice-koje-muskarce-najvise-nerviraju-t20284.html>> 04.10.2015.
 ОПС <<http://www.vijesti.me/forum/opsesije-i-zasto-ne-morate-zivjeti-sa-njima-819879>>
 30.12.2015.
 ПОЛ апр. 2001. Политика апр. 2001. <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>>
 ПОЛ 25.01.2007. Политика 25.01.2007. <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>>
 ПОЛ 14.05.2007. Политика 14.05.2007. <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>>
 ПОЛ 12.04.2008. Политика 12.04.2008. <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>>
 ПОЛ 24.02.2009. Политика 24.02.2009. <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>>
 ПОЛ 07.12.2009. Политика 07.12.2009. <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>>
 ПОЛ 01.08.2010. Политика 01.08.2010. <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>>
 ПР Rasko Petrović. *Afrika*. <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>>
 СБ Sunder Boob on Twitter.
 <<https://twitter.com/doktorskodijete/status/456903041749622784>> 04.10.2015.
 СГ <www.arhiva.srbija.gov.rs/vesti/2001-03/.../23672.html> 04.10.2015.
 СМ Milisav Savić. *Mladići iz Raške: pripovetke*. <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>>
 СМД Meša Selimović. *Derviš i smrt*. <<http://www.goodreads.com/quotes/403729-mo-da-bi-trebaloda-ih-mrzim-ali-ne-mogu>> 04.02.2016.
 СП <<http://srednjiput.rs/tumacenja/adan-munindo/neocekivana-sloboda/i-znam-da-bi-trebaloda-toga-da-se-oslobodim/>> 04.10.2015.

- СС <<http://sayrsenosmotana.blogger.ba/>> 04.10.2015.
 ЋД Dobrica Čosić. *Koreni*. <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>>
 ФБ <forum.burek.com/partizan-vesti-iz-humske-t53841.51> 04.02.2015.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ИВИЋ, Милка. О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником *да*. *Зборник за филологију и лингвистику* XIII/1 (1970): 43–54.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Синтакса сложене реченице у српском језику*. Београд: Рашка школа, 1998.
- МОСКОВЉЕВИЋ, Јасмина. О подизању негације у српском језику. *Јужнословенски филолоџ* LII (1996): 89–98.
- ПИПЕР, Предраг. Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика. Предраг Пипер и др. *Синтакса савременога српског језика. Просја реченица* (ред. Милка Ивић). Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 2005, 575–982.
- ПИПЕР, Предраг, Иван Клајн. *Нормативна граматика српског језика*. Друго, измењено и допуњено издање. Нови Сад: Матица српска, 2014.
- ПОПОВИЋ, Људмила. Комуникативне функције просте реченице. Предраг Пипер и др. *Синтакса савременога српског језика. Просја реченица* (ред. Милка Ивић). Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 2005, 983–1059.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. *Фази лингвистика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2015.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин, Љубомир Поповић. *Граматика српског језика, Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе, осмо, њерађено издање*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.
- СИЛЬНИЦКИЙ, Г. Г. Функционально-коммуникативные типы наклонений и их темпоральные характеристики. Александр Владимирович Бондарко и др. *Теория функциональной грамматики, Темпоральность, Модальность*. Ленинград: Издательство „Наука“, Ленинградское отделение, 1990, 90–109.
- *
- DE HAAN, Ferdinand. *The Interaction of Modality and Negation: A Typological Study*. New York – London: Garland Publishing, 1997.
- HANSEN, Björn. How to Measure Areal Convergence: A Case Study of Contact-induced Grammaticalization in the German-Hungarian-Slavonic Contact Area. Björn Hansen, Petr Karlík (eds.). *Modality in Slavonic Languages. New Perspectives*. München: Verlag Otto Sagner, 2005, 219–237.
- HANSEN, Björn. A Morpho-syntactic Typology of Constructions with Modals in Serbian. Јасмина Грковић-Мејџор, Владислава Ружић (ур.). *Синтаксичка исцртавања (дијахроно-синхрони план), Лингвистичке свеске б*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за српски језик и лингвистику, 2007, 31–43.
- HORN, Laurence. *A Natural History of Negation*. Stanford: CSLI Publications, 2001. <<http://emillkirkegaard.dk/en/wp-content/uploads/A-natural-history-of-negation-Laurence-R.-Horn.pdf>> 10.02.2016.
- MRAZović, Pavica. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Novi Sad: Dobra vest, 2009.
- PALMER, Frank Robert. *Modality and the English Modals*. Second Edition. London – New York: Longman, 1990.
- PALMER, Frank Robert. *Mood and Modality*. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- PRTLJAGA, Jelena. *Deontička modalnost u engleskom i srpskom jeziku*. Vršac: Visoka škola strukovnih studija za vaspitače „Mihailo Palov“, 2014.
- SWEETSER, Eve. *From Etymology to Pragmatics. Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- TALMY, Leonard. *Toward a Cognitive Semantics – Vol. 1*. Cambridge – London: The MIT Press, 2000.
- TRBOJEVIĆ-MILOŠEVIĆ, Ivana. *Modalnost, sud, iskaz. Epistemička modalnost u engleskom i srpskom jeziku*. Београд: Филолошки факултет, 2004.

- VAN DER AUWERA, Johan. Modality: The Three-layered Scalar Square. *Journal of Semantics* 13 (1996): 181–195.
- VAN DER AUWERA, Johan, Vladimir PLUNGIAN. Modality's Semantic Map. *Linguistic Typology* 2 (1998): 79–124.
- VAN DER AUWERA, Johan. On the Typology of Negative Modals. Jack Hoeksema, Hotze Rullmann, Víctor Sánchez-Valencia, Ton van der Wouden (eds.). *Perspectives on Negation and Polarity Items*. Amsterdam: Benjamins, 2001, 23–48.
- ZVEKIĆ-DUŠANOVIĆ, Dušanka. *Modalnost: Motivaciona modalnost u srpskom i mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2011.

Dušanka Zvekić-Dušanović

MODAL VERBS AND ADVERSATIVITY

S u m m a r y

The paper analyzes sentential structures which are characterized by the appearance of two modal verbs connected by an adversative relation, an identical complement of both modal verbs (which is not always explicated), an identicalness of the subject of the modal verbs and the negation of one modal verb, as in the following examples: *Trebalo bi, ali ne mogu; Ne moram, ali hoću; Mogu, ali neću*.

As a model of typology of modal meanings of the non-epistemic type we rely on the so-called motivational modality which makes the following distinctions: external stimulus, internal stimulus, external possibility and internal possibility. It has been established that among the four distinct types all combinations are possible in principle, but not all of them are equally frequent nor transparent independently of the context. It has also been noticed that the meaning of oppositeness in these sentential structures is specified as concessive: *Iako bi trebalo, ne mogu; Iako ne moram, hoću; Iako mogu, neću*.

Modal verbs used epistemically are found in an opposite relation in a situation when the speaker has different information, some of which speaks in favour of the truthfulness and other speaks in favour of the non-truthfulness of the proposition. Adequate modal verbs are the ones which mark a medium or lower degree of conviction: *Trebalo bi, ali ne mora biti; Ne bi trebalo, ali može biti; Može biti, ali i ne mora; Ne mora biti, ali može*.

For the opposite relations under scrutiny in this paper what proved to be relevant was a distinction in the scope of the negations of the verbs *morati* and *trebati* since the negation of the verb *morati* as a rule has the meaning of being free from an obligation, i.e. the permission not to do the said action, which leads to the loss of the meaning of stimulus (and gains the value of possibility: *ne mora = može ne*). Conversely, the negation of the verb *trebati* retains the meaning of stimulus but this stimulus is directed at not performing the said action (*ne treba = treba ne*).

The paper takes into consideration the theory of force dynamics by L. Talmy, which has helped in the interpretation of more or less acceptable combinations. Primarily using the examples of the verbs *morati* and *trebati* we have shown the influence of the intensity of force on the possibility of an opposition from another force. Some types of sentences are seen from the perspective of the relations between judgments in the logical square. It has been shown that language allows utterances that deviate from the rules of the relations among logical judgments, e.g. *Znam da ne moram, ali moram*.

In the sentential structures analyzed in this paper two modal verbs, one with an epistemic meaning, another with a non-epistemic meaning, are not connected by an opposite relation.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
dusazd@gmail.com

Владан Јовановић

ВЕЗАНЕ ОСНОВЕ ДОМАЋЕГ (СЛОВЕНСКОГ) ПОРЕКЛА У МОРФЕМСКОЈ И ТВОРБЕНОЈ СТРУКТУРИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА*

У раду се анализирају речи са везаним основама домаћег (словенског) порекла из угла њихове морфемске и творбене структуре. Уз морфемску и творбену анализу речи, дат је осврт и на друга питања, као што је питање промена у морфемској структури речи, одређење термина *везана основа* према другим мање или више сродним појмовима и терминима итд.

Кључне речи: везана основа, морфемска структура, творбена структура, савремени српски језик.

The article analyzes the words with bound bases of the Serbian (Slavic) origin in terms of their morphemic and word-formation structure. After the morphemic and formative structure, the article gives a brief overview of other issues such as the issue of changes of the morpheme structure of words, the definition of the term *vezana osnova* to other more or less similar concepts and terms, etc.

Keywords: term *vezana osnova*, morphemic structures, formative structure, contemporary Serbian language.

1. Увод. Појам *основа* налази се у центру синхроне творбе речи. То је главни везивни елемент од којег се полази при утврђивању творбеног односа између мотивне речи и творенице. При томе, морфемски састав речи, уз основу односно корен речи, незаобилазан је у творбеној анализи. Морфемска и творбена анализа често су неодвојиве, при чему прва неретко захтева утврђивање промена у морфемској структури речи.

Термин *везана основа* у науку о језику увео је руски лингвиста Г. О. Винокур (рус. *связанная основа*) (в. Винокур 1959; ШАНСКИ 2010³: 136; Энци. сл., под коренъ). Тим термином означио је основе које увек долазе у речима са другим творбеним елементом – префиксом, суфиксом или у сложеницама са неком другом основом – задржавајући, у одређеном степену, опште појмовно значење које се може разазнати у речима које конкретна основа повезује. Насупрот везаним, слободне основе примарно припадају простим, неизведеним речима. Тако су слободне основе, у ствари, основе у речима типа *рад, радији, радник; даји, њодаји, издаји, њредаји; машија, машијаји, машијовијоси* итд., док су везане основе оне које се у више од једне речи јављају у споју са афиксом домаћег или страног порекла, а никада (или готово никада) као самосталан склоп: *прибавити, набавити, добавити, избавити, односно сиремити, доиремити, оиремити, отиремити* итд.

* Рад је писан у оквиру пројекта *Лингвистичка испитивања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Творбено гнездо речи са везаним основама може бити мање или веће, али да би се о речима са везаним основама говорило, неопходно је да постоје најмање две речи са истим везаним елементом и да се, са становишта синхроне анализе, такве основе не налазе у саставу просте, неизведене речи. Према увиду у домаћу литературу, приметили смо да везаним основама још увек није посвећено довољно пажње, иако се ради о важном језичком материјалу за разумевање и објашњење појава у морфемској и творбеној структури речи српског језика. Наш средишњи циљ је, стога, подробнија морфемска и творбена анализа речи с везаним основама. Полазећи од онога што је у српској и широј славистичкој литератури о овом проблему казано, пажњу смо такође усмерили на одређење термина *везана основа* и на друге мање или више сродне појмове и термине.

Примарни корпус за ово истраживање чине речи ексцерпирани из великих описних речника – РСАНУ и РМС. Према потреби, поједина значења речи проверавали смо у контекстима добијеним из других писаних извора, пре свега из стручне литературе и других речника (в. на крају у списку цитиране литературе). У раду нисмо тежили потпуној презентацији примера, јер би у чланку овог обима то било неизводљиво, али смо настојали да издвојимо везане основе оних речи које припадају савременом књижевном српском језику. Метод који смо применили у истраживању јесте анализа језичког материјала на трима плановима: морфемском, творбеном и семантичком. Основе су појединачно разматране у оквиру посебних целина (пасуса), који садрже следеће елементе: 1) везану основу у примарном облику, 2) њену аломорфну форму (уколико је има), 3) речи са везаном основом, 4) семантику, тј. утврђивање општег појмовног значења везане основе у случајевима када је она прозирна; тамо где је било потребе, уз опис конкретне основе давани су и други подаци везани за етимологију, историјске промене, те лексичке паралеле у другим словенским језицима.

2. Терминолошко одређење појма ‘везана основа’ и изученост проблема у домаћој литератури. Прегледајући домаћу граматичку литературу у којој се проблему везаних основа приступа са мањом или већом пажњом, приметили смо да се још увек није усталио и преовладао једнозначни термин којим би се појам ‘везана основа’ стриктно одвојио од других појмова. Наиме, у литератури се уочава извесна разлика у употреби појма ‘везана основа’ у зависности од тога да ли се ради о основама домаћег порекла или о основама страног порекла које чине први или други део сложеница. За случајеве домаћих основа у префиксираним глаголима употребљава се термин *везана основа*, док се за везане основе страног порекла у сложеницама чешће употребљавају други термини. На то је већ скренута пажња у ранијем нашем истраживању (в. Јовановић 2013), у којем су предмет анализе биле везане основе страног (грчко-латинског) порекла у именичким сложеницама. У поменутом раду наглашено је да је термин *везана основа* функционалнији од конкурентних термина страног порекла, као што су *афиксоид* или, конкретније, *префиксоид* и *суфиксоид*. Поред тога, термин *везана основа* је традиционалан и широко заступљен не само у домаћој него и у широј словенској

литератури.¹ Термини *префиксоид* и *суфиксоид* могу се пак успешно применити у конкретној анализи када се акценат ставља на редослед места на којем се везана основа налази у сложеници (Јовановић 2013: 298–299).

Термином *везана основа* најчешће се, дакле, означава коренски део речи са лексичким значењем, који се никада не јавља самостално, већ као творбени елемент у саставу двеју или више речи. Према пореклу, везане основе могу бити везане основе домаћег (словенског) порекла и везане основе страног (интернационалног) порекла. Ова подела у доброј мери одражава и различитост творбених типова речи са везаним основама, као и начине њиховог грађења. У првом случају ради се превасходно о твореницама са префиксом (*подвалиици, превалиици, провалиици, развалиици, допремиици, опремиици, спремиици*), док се у другом случају ради о сложеницама са везаном основом у првом делу сложенице (*аеро-, аудио-, демо-*) или другом делу сложенице (*-лоџ, -лоџија, -џрафија*). При томе, неке везане основе страног порекла могу се у истом лику јавити у првом и у другом сложеничком делу, на пример *филанџијер*, *филхелен*, односно *славенофил*, *русофил* итд. У домаћој литератури проблем везане основе најчешће се тичао основа грчког и латинског порекла, које се налазе у првом или у другом делу сложених речи, а много мање везаних основа домаћег порекла. Ову чињеницу није тешко објаснити имајући у виду то да су везане основе грчког и латинског порекла интернационалне лексичке компоненте са продуктивним дистрибутивним својством у српском језику, као и препознатљивим морфемским обликом и значењем. Оно што спаја везане основе као терминоеlemente грчког и латинског порекла, на једној страни, и везане основе домаћег порекла, на другој страни, то је морфемска несамо-сталност на нивоу речи и поседовање лексичког значења на нивоу морфеме. Терминоеlemente страног порекла примарно учествују у творби сложеница са страном или домаћом основом. Везане основе страног порекла по правилу припадају терминолошким системима наука и струка, а секундарно се јављају у творби новијих речи са експресивном компонентом значења, неретко и жаргонски обојеним (в. Јовановић 2013). Насупрот њима, речи са везаним основама домаћег порекла припадају основном, функционално немаркираном лексичком слоју српског језика. Због својих диференцијалних особина у погледу грађења, порекла и функционалности припадности, као и уопште у погледу постојаности у лексичком систему српског језика, везане основе домаћег (словенског) и страног порекла морају се посебно (одвојено) анализирати.

У *Творби речи српског језика* И. Клајна о везаним основама домаћег порекла говори се искључиво у категорији глагола (Клајн 2002: 242–244). Њих, међутим, има и у другим врстама речи. У овој књизи међу речи са везаним основама убројени су и глаголи који, заправо, немају основу (корен): *ући, доћи, поћи* и др. (в. Клајн 2002: 243). У *Творби ријечи у хрватском књижевном језику* Стјепана Бабића (1986: 477) такође се о везаним основама домаћег порекла говори само у оквиру категорије глагола. У раду Р. Драгићевић (2014)

¹ Не само у домаћој, него и у словенској лингвистици термином *афиксоид* се понекад означавају једнако везане основе било да су домаћег или страног порекла, само уколико су носиоци лексичког значења својственог правим речима и уколико представљају структурни елемент творбеног модела (в. Шански 2010³).

појам ‘везана основа’ споменут је у светлу питања о њеном семантичком потенцијалу, и изнето је мишљење да „посматрано из угла савременог језика, неке од везаних основа чувају слабије, а неке боље опште значење” (237, у напомени). Акцент у овом раду стављен је на улогу префикса у очувању или губљењу неких старих глагола у савременом српском језику, док су везане основе и њихова продуктивност у различитим врстама речи остали изван интересовања, што је у поменутом раду експлицитно и казано (в. ДРАГИЋЕВИЋ 2014: 237).

Везане основе домаћег (словенског) порекла у речима савременог српског језика у знатној мери представљају континуанте некадашњих слободних основа. У одређеној мери, оне су задржале и садржај некадашњих основа, односно пренеле га на друге везивне елементе са којима образују целину речи. Оно што се на синхронном плану показује као везана основа у речима претрпело је судбину промена у морфемској структури некадашњих основа или речи. Промене у морфемској структури не тичу се само основа, већ и других творбених и морфолошких елемената. Због тога ћемо се пре саме анализе осврнути на проблем промена у морфемској структури речи.

3. ПРОМЕНЕ У МОРФЕМСКОЈ СТРУКТУРИ РЕЧИ. Начелно се може говорити о два типа промена у морфемској структури речи. Једна је површинске, „материјалне” природе јер подразумева неку језичку промену у историји речи, на пример одређену гласовну алтернацију (*слњње* > *сунце*), док је друга дубинска, „нематеријална”, подстакнута променама у семантици, односно променама у корену или основи речи. За тему о којој пишемо релевантна је друга поменута промена. У литератури је издвојено неколико процеса промене морфемске структуре речи (в. ШАНСКИ 2010³: 174–251), од којих су за актуелну тему најважнији *морфолошка айсорпција* (рус. морфологическая абсорбция) и *скраћење*.

Када је Г. О. Винокур објашњавао везану основу *вои-* у руском језику, која се данас јавља само у речима типа *воин*, *война*, *войско* и др., нагласио је да „не так было в древнерусском языке, пока употребительно было слово *вои*, равное по значению нынешнему *воин*” (Винокур 1946: 327). У овом примеру ради се о морфолошкој апсорпцији, тј. првобитна основа се проширила на рачун суфикса чинећи тако нову основу. Овоме се могу додати примери у српском језику као што су: *сунце* (стари деминутив на *-ьсе* **сьлн-ьсе* је изгубио деминутивну семантику, па се творбена основа проширила на рачун некадашњег деминутивног суфикса), *йалац* (суфикс *-ац* је по пореклу деминутивни суфикс, а данас део основе), затим *ййица*, *улица* (*-ица* је такође по пореклу суфикс, а данас део основе) итд. Морфолошкој апсорпцији супротан процес јесте упрошћавање првобитне основе, као нпр. у речима *йић* < *ййић*, *йица* < *ййица*, одатле *йичица* итд.

Класичан пример којим се илуструје промена у морфемској структури речи јесу глаголи *обуйи* и *изуџи* (уп. Винокур 1959). Ако изузмемо префикс и инфинитивни наставак, остаје *-у-* као корен или основа.² У савременом

² Према М. Фасмеру псл. **ob-uti* (обућ), **jъz-uti* (изућ) у сродству је са литванским *aiti* „носити обућу, обувати се” (ФАСМЕР 1986, под обућ).

српском језику садржај префикса се слио у основу, па се речи *обуџи* и *изуџи* данас узимају као просте, неизведене. Тако се семантика основе (корена) *-у-* током времена „спојила” са садржајем творбене морфеме – префиксима *об-* и *из-*. Због тога се ови глаголи са становишта савремене синхроничке анализе данас описују као прости и нерашчлањиви.

4. МОРФЕМСКА АНАЛИЗА РЕЧИ СА ВЕЗАНИМ ОСНОВАМА ДОМАЋЕГ (СЛОВЕНСКОГ) ПОРЕКЛА. О везаним основама, као што смо већ истакли, може се говорити тек када се јаве најмање у двама речима. Погледајмо сада на који су се начин везане основе у српском језику морфемски и творбено повезале са другим деловима речи у неодвојиву лексичку целину.

Везана основа *-бав-* јавља се у глаголима свршеног вида: *набавиџи*, *добавиџи*, *обавиџи*, *џрибавиџи*, *избавиџи* итд. За разлику од ових глагола, који су врло учестали у српском језику, у РСАНУ је забележено значење у неповратној форми глагола *бавиџи* ‘набављати, добављати’, али је глагол потврђен само двама примерима из 19. века, уз напомену о његовој реткој употреби. Везана основа *-бав-* са интерфиксом *-ља-* (*-бављаџи*) јавља се у глаголима несвршеног вида искључиво са префиксима: *добављаџи*, *избављаџи*, *набављаџи*, *обављаџи*, *џрибављаџи* итд.

Везана основа *-вал-* налази се у следећим речима: *завалиџи*, *навалиџи*, *одвалиџи*, *џовалиџи*, *џодвалиџи*, *џревалиџи*, *џровалиџи*, *развалиџи*, *свалиџи*, *увалиџи*, а одатле и у изведеницама *одвала*, *џрвала*, *џровалија*, *џрвалник*, *развалина* итд. Према наведеним облицима глагола свршеног вида стоје глаголи несвршеног вида, такође са везаном основом *-ваљ-* и интерфиксом *-ива-*: *заваљиваџи*, *наваљиваџи*, *одваљиваџи* итд. У семантичком садржају свих ових глагола уочава се заједничка семантема ‘одсечан, силовит покрет у одређеном правцу’, што показује да везана основа независно од префикса чува у одређеној мери семантички садржај и семантички потенцијал. У српском језику нема глагола **валиџи* који би представљао творбenu базу префиксираним глаголима.

Везана основа *-вед-/-(у)јед-* (аломорф *-веџ-/-(у)јеџ-*) налази се у речима: *џриџоведџи* / *џриџовиједџи*, *џроџоведџи* / *џроџовједџи*, *исџоведџи* / *исџовиједџи*, затим у изведеницама: *џриџовеџка* / *џриџовијеџка*, *џроџовед* / *џроџовјед*, *исџовесџ* / *исџовјесџ* итд.³

Везана основа *-вес¹-* (аломорф *-вед-*) од глагола *вџсти*, *вџдџм* у савременом српском језику налази се у глаголима свршеног вида са префиксима: *довџсти* (доведем), *извџсти* (изведем), *навџсти*, *одвџсти* (одведем), *џовџсти*, *џревџсти* (*се*) (преведем (*се*)), *џривџсти*, *џровџсти* (*се*) (проведем (*се*)), *развџсти* (*се*), *свџсти* (*се*), *увџсти* (*се*) итд. У РСАНУ забележен је глагол *вџсти* за ознаком заст. у значењу ‘водити, доводити’. Потврђен је трима примерима из С. М. Сарајлије, П. П. Његоша и Б. Будисављевића.

Везана основа *-вес²-* (аломорф *-вез-*) у савременом српском језику долази код глагола само са префиксима: *довџсти* (*се*) (довезем (*се*)), *извџсти* (*се*) (извезем (*се*)), *одвџсти* (*се*) (одвезем (*се*)), *џревџсти* (*се*) (превезем (*се*)) итд. Опште појмовно значење односи се на радњу кретања превозним средством.

³ О континуантима псл. **vĕdĕti* ‘знати’ у словенским језицима в. у Фасмер 1986, под *ведать*.

Везана основа *-вик-* налази се у глаголима свршеног вида *ѣривикнуѣи*, *навикнуѣи*, *свикнуѣи*, *одвикнуѣи* итд., затим код именица изведених од глагола, као што су: *навика*, *одвика* итд. У несвршеним облицима везана основа долази са проширењем, тј. интерфиксом *-ава-*: *-викава-*. У РСАНУ забележен је глагол *викнуѣи* у значењу ‘стећи навикну, навикнути се’, али је његова употреба потврђена тек неколиким примерима из старијих извора. Везана основа *-вик-* секундарно је настала према презентској основи од глагола на *-вићи*: *ѣривићи (се)*, *навићи (се)*, *свићи (се)*, *одвићи (се)* итд.⁴

Везана основа *-вој-* коју налазимо у примерима *војска*, *војник*, *војевати*, *војнички* итд. настала је од некадашње самосталне основе **вој-* (уп. Винокур 1959; ШАНСКИ 2010³: 137). У Даничићевом *Рјечнику* забележен је множински облик *вои miles*, с напоменом да му у једнини нема потврде. Општесловенски корен *вој-* врло је чест у антропонимији, „koliko u starim dvočlanim ličnim imenima kao prvi ili drugi dio, toliko i u hipokoristicima: *Vojislav, Vojmil, Vojeslav, Milivoj(e), Dobrivoje, Borivoj, Berivoj, Ljubivoj, Vojo, Vojko*” (Скок 3, под *вој*).

Везаном основом у савременом српском језику сматрамо *-образ-* у речима *изобразити*, *крстиобразан* ‘који има облик крста’, *уобразиши*, *ѣреобразиши*, *једнообразни*, *многообразни* имајући у виду општу семантету ових речи ‘лик, слика, представа’, коју савремена реч *образ* не садржи. У Речнику САНУ у овом значењу реч *образ* издвојена је у виду хомонимне одреднице *образ*² са назнаком да је застарела. Речи са поменутом основом *-образ-* у српском језику припадају црквенословенском језичком наслеђу (в. Енци. правосл., под *образ* Божји), а неке су у српски језик ушле под непосредним утицајем руског књижевног језика у прошлости (в. примере у РСАНУ, под *образ*²).

Слично основи *-образ-*, везаном основом сматрамо и основу *-ѣодоб-* у префиксалним, суфиксалним, префиксално-суфиксалним изведеницама и сложеницама: *(не)ѣодобан*, *(не)ѣодобносѣ*, *ѣреѣодобан* ‘свет, пресвет, праведан (о свецима)’⁵, *ѣреѣодобије* ‘титула православног свештенства’, *ѣреѣодобиши*, *ѣѣодобиши се* ‘богоугодним начином живота приближити се Богу’, *ѣѣодобљавати (се)*. Реч *ѣодоба* у значењу ‘облик, форма’ данас се ретко употребљава (в. Скок 1, под *dob*), а у Речнику МС именица *ѣодоба* ‘оно што је по облику слично чему; слика чега, лик, облик’ и ‘створење неодређенога облика’ означена је као покрајинска и потврђена малим бројем примера. За оба значења данас су уобичајене друге речи, нпр. *ѣрилика*, *слика* за прво значење, односно *сѣѣодоба* за друго поменуто значење. Примарна класа речи са везаном основом *-ѣодоб-* припада црквенословенском језичком наслеђу, а са становишта савременог српског књижевног језика православном црквеном дискурсу, што се може илустровати следећим примерима: *Човек је сѣѣворен ѣо образу и ѣѣодобију Бога; И друѣи би окусили дивну леѣѣѣу живљења у Хрисѣѣу и ѣѣодобили му се* итд.

Лексеме *разрок*, *разроко*, *разрокосѣ*, *разрочан* повезује заједничка семантема ‘начин на који се гледа, посматра’ и коренска морфема *-рок-*, која се

⁴ Паралеле са српским језиком налазимо и у другим словенским језицима (в. Фасмер 1986: под *выкнуѣѣ*; уп. Тихонов 1985: 816; Кузьѣцова–ѣфремова 1986: 73–74).

⁵ Црквенословенизмом *ѣреѣодобни* (рус. преподобный) у православљу се означава једно од духовних звања које се додељује монасима и монахињама услед богоугодног и светог живота (уп. Енци. правосл.).

са поменутиим семантичким садржајем не јавља ни у једној простој, неизведеној речи. Из угла творбе речи, придев *разрок* представља творбену базу према којој су изведене друге речи: *разроко*, *разрокоси*, *разрочан*, што значи да у овим случајевима *-рок-* није учествовало у творби изведеница, већ мотивна реч *разрок*. Међутим, гледано из угла морфемске структуре речи, морфема *-рок-* представља везано коренско (лексичко) језгро поменутих речи, а сама се не јавља као основа какве просте, неизведене речи.

Тумачење придева *разрок* 'коме је свако око управљено у другом правцу, зриков' сложено је како са становишта лексичког порекла основе *-рок-*, тако и са становишта граматичке (морфемске) структуре речи (Јовановић 2007: 82). У конкретном придеву најочигледнији је префикс *раз-*, који је у придев *разрок* унео значење 'усмереност, кретање у различитим правцима, различитост'. На основу података о пореклу ове речи изнетих у *Етимолозијском рјечнику* П. Скока (в. Скок I, под *gverok*; III, под *zreti*; II, под *oko*; III, под *gazan*; III, под *gazrok*), примећено је да је аутор придев *разрок* тумачио на неколико начина.⁶ Такође је примећено да се вишесмисленост у тумачењу тицала лексичке компоненте *-рок(-ø)*, пошто је творбено порекло компоненте *раз-* несумњиво. Различито тумачење везано је само за глас *-р-*, који је Скок објашњавао као резултат укрштања са туђицом *зверок*, затим као резултат алтернације *zn > zr* и као *р* из корена глагола *зреши*. Информације о пореклу придева *разрок* пружа и Рјечник ЈАЗУ (RJAZU), у којем су наведене две могућности: 1) од корена који је у *зреши*, *назираши*, премештањем самогласника или 2) од *раз-ок*, при чему је *р* уметнуто (RJAZU, под *gazrok*). Треба напоменути да се не смеју мешати *-рок-* у *разрокоси* и, на пример, *-рок-* у *урок* или *ѝророк*. У првом случају елемент *-рок-* је коренско језгро, по свој прилици од глагола *зреши* (з из зрети је сливено у раз) и именице *око*, или пак под неком другом мотивацијом, док су, у другом и трећем примеру лексема постале од корена глагола *реши*. Овај и слични случајеви представљају пример морфемске хомонимије.

Везана основа *-скуд-* налази се у речима *оскудеиши* / *оскудејиши*, *оскудеваиши* / *оскудејаиши*, *оскудан*, *оскудноси*, *оскудица*. Основа је прасловенског порекла, а у облику придева могла је гласити **skodъ* 'сиромашан' (Скок 2, под *oskudan*).⁷ Слично основи *-рок-*, о којој смо мало пре писали, основа *-скуд-* иако се налази у одређеном броју речи, ипак је само у глаголској варијанти *оскудеиши* / *оскудејиши*, *оскудеваиши* / *оскудејаиши* творбена основа, док је у речима *оскудан* и *оскудноси* она део творбене основе *оскуд-* и *оскудан-*. Из угла морфемске структуре, основа *-скуд-* свакако представља везано коренско језгро поменутих речи, будући да се сама не јавља као основа какве просте, неизведене речи.

Везана основа *-слон-* налази се у речима с префиксом и суфиксом: *наслонииши*, *ослонииши*, *ѝрислонииши*, *наслон*, *ослонац* итд, а у глаголима несвршеног вида на *-слањаиши*: *наслањаиши* (*се*), *ослањаиши* (*се*), *ѝрислањаиши* (*се*) итд. (Скок 3, под *slon*). У поменутиим речима читује се опште појмовно значење сачувано у основи, које је у вези са тесним, присним додиром, притиском.

⁶ О опису придева *разрок* код П. Скока в. у Јовановић 2007: 82.

⁷ О потврдама са овом основом у другим словенским језицима в. Фасмер 1986, под *скудный*.

У речима *досуџи*, *засуџи*, *изасуџи*, *насуџи*, *обасуџи*, *одасуџи*, *осуџи*, *џосуџи*, *расуџи*, *џросуџи*, *усуџи* итд. препознајемо заједничку семантому 'покрити што ситном материјом'. Између префикса и инфинитивног наставка у свим примерима налази се елемент *-су-*, као носилац лексичког садржаја, по функцији раван основи. Везана основа *-су-* је у етимолошкој вези са проширеним елементом *-суну-* у глаголу *сунуџи* у значењу 'нагло се просути у чему ситном и растреситом' (в. РМС, под сунути 7а).

Везану основу *-џиљ-* налазимо у речима *џоџиљак*, *зџиљак*, као и од њих изведеним придевима *џоџиљни*, *зџиљни*, *зџиљачни*. Речи *зџиљак* и *џоџиљак* мотивисане су предлошко-падежним везама „*za tylo* и *po tilu* s ротоџу *sufiksa -џk*” (Скок 3, под *zatilak*).⁸

Међу везаним основама глаголске провенијенције издвојићемо и оне које су махом забележене у домаћој литератури, будући да је сам појам везана основа, као што смо напред казали, примарно посматран кроз категорију глагола (уп. Драгићевић 2014; Клајн 2002: 242–243; Бабић 1986: 477):

- везана основа *-јм-* (*-јмиџи-*) налази се у речима: *зајмиџи*, *најмиџи*, а одагле у именичким изведеницама са аломорфом *-јам-*: *зајам*, *најам* итд.;
- везана основа *-џр-* (*-џреџи* / *-џријеџи*) код глагола свршеног вида у *доџреџи* / *доџријеџи*, *уџреџи* / *уџријеџи* (*се*), *оџуџреџи* / *оџуријеџи* (*се*), односно *-џир-* код глагола несвршеног вида;
- везана основа *-влач-* (*-влак-*) (*-влачиџи*) у глаголима несвршеног вида *увлачиџи*, *свлачиџи*, *довлачиџи*, *извлачиџи*;
- везана основа *-м(ј)еџ-* (*-м(ј)еџиџи*) у *џримеџиџи* / *џримјеџиџи*, *земеџиџи* / *замјеџиџи*, односно у несвршеној форми *-м(ј)еџива-* (*-м(ј)еџиваџи*) у *џримеџиваџи* / *џримјеџиваџи*, *земеџиваџи* / *замјеџиваџи* итд.;
- везана основа *-мол-* (*-молиџи*) у *измолиџи* (*се*), *џомолиџи*, *џромолиџи*, односно у несвршеној форми *-маљ-* (*-маљџи*): *џомаљџи*, *џромаљџи* итд.;
- везана основа, односно везани елемент основе *-ч-* (*-чеџи*) у глаголима *џочеџи*, *начеџи*, *зачеџи*, *зџочеџи*;
- везана основа, односно везани елемент основе *-џ-* (*-џеџи*) у глаголима *зџеџи*, *расџеџи*, *одаџеџи* односно *-џињаџи* у несвршеним формама глагола;
- везана основа *-колач-* (*-колачиџи*) у *исколачиџи* (*се*), *расколачиџи* 'широко отворити очи, разрогачити';
- везана основа *-џој-* (*-џојџи*) у *џриџојџи*, *сџојџи*, *расџојџи*;
- везана основа *-џрем-* (*-џремџи*) у *доџремџи*, *оџремџи*, *сџремџи*;
- везана основа *-џну-* (*-џнуџи*) у *наџнуџи*, *џоџнуџи*, *саџнуџи* итд., односно *-џиња-* (*-џињаџи*) у формама несвршеног вида: *наџињаџи*, *саџињаџи* итд.;
- везана основа *-клој-* (*-клојџи*) у *заклојџи*, *џоклојџи*, *расклојџи* односно *-клаја-* (*-клајџи*) у облицима несвршеног вида;
- везана основа *-сџр-* (*-сџреџи*) у глаголима *џросџреџи*, *засџреџи*, *одасџреџи*, односно *-сџир-* (*-сџираџи*) у облицима несвршеног вида итд.

⁸ За разлику од савременог српског, ова основа сачувала је самосталност у другим словенским језицима: рус. *џыл* 'задња страна леђа, залеђе', укр. и буг. *џил*, словен. *til*, чеш. *tyl* 'задњи део главе, затиљак' итд. (в. Фасмер 1986, под *тыл*).

Са становишта морфемске анализе, речима са везаним основама у одређеном смислу блиске су речи без основа, тј. корена речи, у којима је некадашњи творбени формант (префикс) у споју са граматичким наставком пренео на себе и садржај некадашње основе, нпр. у глаголу *ући* *у-*, које је по пореклу префикс за означавање смера ка унутрашњости нечега, заједно са инфинитивним наставком чини глагол у чијем је садржају прозирна семантика крећања (уп. још и *доћи*, *изаћи*, *оћићи* и сл.).

5. Из ТВОРБЕНОГ УГЛА. Творбена анализа речи са везаним основама наслања се на морфемску, будући да се при овој анализи до основе долази рашчлањивањем (одвајањем) лексичке основе од других везивних елемената (граматичких морфема). За разлику од уобичајеног поступка да се при утврђивању творбеног односа полази од целе мотивне речи (или синтагме) као творбене базе, анализа речи са везаним основама најчешће пред собом има модел по којем су такве речи, са истом несамосталном основном у своме средишту, саздане. Из угла творбе речи, постојање везане основе претпоставља две могућности. Прва могућност је да везана основа буде и деривациона основа, што је случај са највећим бројем овде анализираних речи. Друга могућност је да се везана основа не подударе са творбеном основном у свим речима једне породице (творбена основа *оскуд-*, а не *-скуд-* у *оскудан*, *оскудица* или творбена основа *разрок-*, а не *-рок-* у *разроко*, *разрокосић*), али да представља везано лексичко језгро (корен) које се само не јавља као основа какве просте, неизведене речи (*-скуд-*, *-рок-*).

Реч-твореница има два типа елемената: творбену основу (или основе) као лексички део и форманте са означном или граматичком функцијом у промени значења и(ли) граматичке категорије мотивне речи. Ово су начелна полазишта у творбеној анализи, која се односе и на творбену структуру речи са везаним основама. Најчешћи творбени модел речи са везаним основама домаћег (словенског) порекла, као што нам анализирани примери показују, гласи: префикс + везана основа (+ суфикс/интерфикс) + граматички (флективни) наставак.

6. Закључак. На основу анализе речи са везаним основама домаћег (словенског) порекла, коју смо у овом раду спровели, дошли смо до следећих закључака.

Речи са везаним основама у српском језику у знатној мери представљају резултат промена у морфемској структури речи, које су у одређеној мери биле својствене и другим словенским језицима. Резултати тих промена налазе се и у другим граматичким категоријама, а не само у префиксираним глаголима, како се најчешће у домаћој литератури до сада писало.

Употреби термина *везана основа* за основе које увек долазе у речима са другим творбеним елементом – префиксом, суфиксом или у сложеницама са неком другом основном, без обзира на то да ли су домаћег или страног (интернационалног) порекла – треба дати предност над другим појмовно блиским терминима, као што је, на првом месту, афиксоид. Термин *везана основа* саздан је од домаћег материјала, већ дуго је у употреби, а, такође, широко је заступљен и познат у широј словенској литератури.

Појам ‘везана основа’ узима се у ширем смислу и онда када се под њим подразумева шира основа састављена од везаног елемента од једног гласа и граматичког наставка, нпр. *-ч-* у *-чеџи*: *џочеџи*, *начеџи*, *зачеџи*, *зайочеџи* или *-й-* у *-јеџи*: *зajeџи*, *најеџи*, *џојеџи*, *расјеџи*, *сајеџи*, *одајеџи* итд.

У српском језику још увек није поуздано утврђен приближан број везаних основа. Разлог томе можда треба тражити у чињеници да су за одређивање и тумачење везаних основа у српском језику, као делу велике словенске језичке породице, неопходна, у одређеној мери, компаративно-историјска проматрања, што за савремену, синхронијски оријентисану творбу речи не може бити релевантан истраживачки метод (посебно у делу анализе и презентације морфемски рашчлањеног лексичког фонда у граматичким приручницима савременог језика).

Иако је несумњиво то да везана основа представља срж лексичког дела речи – са мање-више прозирним лексичким садржајем који уноси у целину речи – у неким случајевима, ипак, није лако одредити њено опште појмовно значење. Због тога нам се, барем за један број везаних основа, чини погодном илустрација њиховог значења коју је изнео руски филолог Н. М. Шански (2010³: 139). Говорећи о значењу везаних основа, као и о односу слободне и везане основе, овај аутор је слободне основе упоредио са целим речима, тј. именицама у основном, номинативном облику, док је везане основе упоредио са фразеолошким јединицама које значење реализују само у одговарајућем „устаљеном” споју.

До приближног списка везаних основа домаћег (словенског) порекла може се доћи само детаљнијом анализом на ширем корпусу српског језика. Таква једна анализа довела би до утврђивања знатно већег броја везаних основа домаћег порекла од онога који је представљен у досадашњој литератури.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Винокур, О. Г. *Заметки по русскому словообразованию*. <<http://www.philology.ru/linguistics2/vinokur-59.htm>> 28.12.2015.
- Даничић, Ђ. *Рјечник из књижевних сџарина српских*. I–III. У Биограду, 1863–1864.
- Драгићевић, Рајна. Улога префикса у очувању или потискивању неких прасловенских глагола у савременом српском језику. *Српски језик XIX* (2014): 235–249.
- Енци. правосл.: *Енциклопедија љавославља I–III*, штампано с благословом Његове Светости Патријарха српског господина Павла (гл. ур. Димитрије М. Калезић). Београд: Савремена администрација, 2002.
- Јовановић, Владан. О неким лексемама са општим појмовним значењем ‘гледати, посматрати’ и њиховој лексикографској обради. Срето Танасић (гл. ур.). *Шездесет година Инсџиџуџа за српски језик САНУ*. Зборник радова II. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2007, 79–85.
- Јовановић, Владан. О речима са везаним основама страног порекла из угла граматике (творбе речи) и лексикографије. *Научни сасџанак слависџа у Вукове дане 42/1* (2013): 295–308.
- Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Први део: слаџање и љрефиксација*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ, Матица српска, 2002.
- Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Друџи део: суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2003.

- Кузнецова, А. И., Ефремова Т. Ф. *Словарь морфем русского языка*. Москва: Русский язык, 1986.
- Кузнецова, А. И. Принципы морфемного анализа и построение словаря морфем. А. И. Кузнецова, Т. Ф. Ефремова. *Словарь морфем русского языка*. Москва: Русский язык, 1986, 3–19.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска (I–III), Нови Сад: Матица српска (IV–VI), 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–. Београд: САНУ, 1959–.
- Тихонов, А. Н. *Словообразовательный словарь русского языка*. I–II. Предисловие 3–52. Москва: Русский язык, 1985.
- Ушаков, Д. Н. *Большой толковый словарь современного русского языка*. Москва: Альта-Принт, 2005.
- ФАСМЕР, Макс. *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. Б. А. Ларина (ур.). I–IV. Москва: Прогресс, 1986.
- ШАНСКИ, Н. М. *Очерки по русскому словообразованию*. Москва: УРСС, 2010³.
- Энци. сл.: *Энциклопедический словарь-справочник лингвистических терминов и понятий* (ур. А. Н. Тихонов и др.). I–II. Москва: Флинта – Наука, 2008.

*

- ВАВИЋ, Stjepan. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: JAZU, 1986.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- СКОК, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–IV. Zagreb: JAZU, 1971–1974.

Владан Йованович

СВЯЗАННЫЕ ИСКОННО СЕРБСКИЕ (СЛАВЯНСКИЕ) ОСНОВЫ В МОРФЕМНОЙ И СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СТРУКТУРАХ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

В статье рассматриваются слова со связанными исконно сербскими (славянскими) основами с точки зрения их морфемной и словообразовательной структур. Исходя из того, что понятие ‘связанные исконно сербские основы’ в сербской лингвистической литературе чаще всего ассоциируется с категорией приставочных глаголов, автор также представил – на материале определенного числа примеров – основы и других частей речи. Наряду с морфемным и словообразовательным анализами, в работе дан краткий обзор других вопросов, в том числе вопрос изменений в морфемной структуре слова, а также определение термина ‘связанная основа’ по отношению к другим более или менее родственным понятиям и терминам.

Институт за српски језик САНУ
Ђуре Јакшића 9, 11000 Београд, Србија
vladjovanovic@hotmail.com

Жарко Бошњаковић

РЕФОРМУЛАЦИЈЕ ИСКАЗА У ДИЈАЛЕКАТСКОМ ДИСКУРСУ И ЊИХОВ ЗНАЧАЈ ЗА ИЗУЧАВАЊЕ НАРОДНИХ ГОВОРА*

У раду се најпре дефинише појам реформулације, затим се разматрају типови дискурсних маркера, посебно оних везаних за реформулацију. Главни део рада посвећен је анализи реформулацијских маркера и реформулација у дијалекатском дискурсу, као и њеном значају за изучавање народних говора.

Кључне речи: српски језик, дискурс, реформулација, реформулацијски маркери, дијалектологија.

The paper first defines the concept of reformulation and then discusses the types of discourse markers, especially those related to reformulation. The main part is dedicated to the analysis of reformulation markers and reformulations in the dialectal discourse, as well as its importance for the study of folk speeches.

Keywords: Serbian language, discourse, reformulation, reformulation markers, dialectology.

1.1. Увод. У говорној и писаној варијанти језика адресант или пошиљалац поруке труди се да она буде разумљива и убедљива адресату или примаоцу. Адресант на тај начин пројектује себе у свој дискурс показујући свој став према садржини и адресатима којима је намењена порука, што знатно доприноси бољој комуникацији. Истовремено пошиљалац поруке повезује текст са датим друштвеним и интерактивним контекстом (HYLAND 2007: 283–284). Да би се све ово реализовало, адресант се користи реформулацијом, тј. једном „од оних категорија које се морају посматрати у дискурсу не само зато што је она елеменат који објашњава неки претходни исказ у тексту и нека је врста његовог метасемантичког коментара, него и зато што се јавља у ситуацији интерлокуције као варијација на исти предмет, садржај или значење”. (Половина 1993: 110).

1.2. Како би саговорник или адресат што боље разумео поруку, говорник први или оригинални исказ реформулише. При томе се он у реформулисаном исказу може прецизније изразити или га проширити¹. Могли бисмо рећи да се једна идеја реализује на два начина, при чему је други парафраза првог. У вези са тим постоје различита схватања. Неки научници сматрају

* Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектологија и израживања српског језичког простора* (бр. 178020), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Поједини аутори показују посебан интерес за реформулисање научних текстова за ширу лаичку публику, што данас чине многе новинске агенције. Тако „Reuters Health” сажима медицинску литературу за лаичку публику, а BBC online у одељку под насловом *Science/Nature* на популаран начин извештава ширу читалачку публику о догађајима из света науке (SIDDHARTHAN 2010: 126).

да су те парафразе једнаке на метатекстуалном нивоу, док други инсистирају на томе да никада не долази до потпуне једнакости (CUENCA 2003: 1071).

Кен Хајланд је прецизнији, те говори о дискурсним функцијама реформулације и констатује да је за њу карактеристична: 1. експанзија, у оквиру које разликује (а) објашњење и (б) импликацију, и 2. редукација, у оквиру које се јавља (а) парафраза и (б) спецификација (HYLAND 2007: 274). Наведене термине ћемо објаснити у току саме анализе.

1.3. Исти аутор сматра да реформулација није једноставна функција дискурса и да је треба убрајати у комплексну семантичку категорију коју чине најпре строго парафразирање, затим спецификација, објашњавање, кратак преглед или деноминација, па чак и непарафразирајућа значења као што су импликација, закључивање и контрастирање (CUENCA 2003: 1072).

1.4. Да би се истакла структура дискурса, користе се дискурсни маркери. За њих скоро сваки аутор има свој термин. Тако су они именовани и као: упутна фраза, дискурсни конектори, дискурсни оператори, прагматични конектори, прагматични маркери, конектори реченица, лексички маркери итд. (HEIDAR – BIRIA 2011: 1479–1480). Ми ћемо се у раду користити првенствено термином дискурсни маркери.

1.5. Једна од њихових карактеристика јесте и мултиграматичност, зато што не чине јасно дефинисану граматичку класу, већ припадају различитим врстама речи: везницима (*стиога, ни*), прилозима (*можда, свакако, сигурно*), именицама у предлошко-падежним конструкцијама (*на њочейку, на крају, у њом случају*). Нас ће у овом раду посебно интересовати метаизрази (*односно, другим речима, у ствари, краће речено, украјко, њј.*, и сл.) којима се анализира реформулација (HEIDAR – BIRIA 2011: 1481). Неки аутори ове последње метаизразе називају апозицијским маркерима (BLAKEMORE 1995: 325), а други уводним изразима парафразе (MARZOVIĆ – VUKADINović 1990: 606) или конекторима објашњавања (MRAZOVIĆ – VUKADINović 1990: 652–653).

1.6. Дискурсни маркери се јављају у оквиру: (а) референцијалне, (б) структуралне и (в) когнитивне категорије (HEIDAR – BIRIA 2011: 1482). У првом случају (а), дискурсни маркери означавају однос између претходне и долазеће активности у току дискурса. Њима се означава координација (*и, обоје*), резултат, узрок (*због њога, стиога*), супротност (*најројив*), дисјунктивност (*или*), дигресија (*у сваком случају*), поређење (*као њио*) итд. У другом случају (б), дискурсни маркери означавају везу или транзицију између тема: почетак (*на самом њочейку*), крај, сумирање (*да зкаључимо*), редослед (*јрво, друго, следећи*), промену теме (*а сада*) итд. Ове типове дискурсних маркера могли бисмо назвати и сигналима за раслањавање текста (Бошњаковић 2011а: 445–456). И на крају, у трећем случају (в), дискурсни маркери нас информишу о адресантовом когнитивном стању: о процесу размишљања (*разумем, мислим*), о његовој намери да реформулише или детаљније објасни текст (*хњео сам да кажем, њј.*, *односно*) итд.

Што се тиче учесталости дискурсних маркера у трећој, когнитивној категорији, они су, бар у дискурсу међународног права, веома ретки (HEIDAR – BIRIA 2011: 1485–1486), а слично и у нашем дијалекатском корпусу.

1.7. Неки аутори маркере реформулације деле у две групе (CUENCA 2003: 1073). Прву чине прости маркери који имају устаљену структуру и ниједан се члан не може заменити или проширити другим (*што јесћ, њј., или, наиме*). Другу групу чине сложени маркери који немају устаљену структуру и чији се чланови могу замењивати или проширивати (*дружим речима, њачније речено*). Неки од њих се одликују и присуством предиката (*да исћу сћвар кажемо на дружи начин; ово значи да; што ће рећи; што је*).

1.8. У нашој стручној литератури реформулацији исказа није посвећена довољна пажња. Тако је Весна Половина анализирала реформулацију смисла на свим језичким нивоима у свакодневном разговорном језику, у педагошком дискурсу и у дискурсу научно-лингвистичке политике (Половина 1993). У овом последњем случају у питању је превод са француског и енглеског на српски језик, при чему се реформулација јавља у контакту више језика.

Наши германисти у својој граматици српскохрватског језика за стране у оквиру говорних чинова који се односе на саговорника, између осталог, обрађују и парафразу, тј. понављање претходне реплике другим речима (MRAZOVIC – VUKADINOVIC 1990: 606).

Реформулација је анализирана и у оквиру граматичких и лексичко-семантичких особина метатекстуалних коментара у дијалекатском тексту (Бошњаковић 2011).

1.9. У страниј лингвистичкој литератури реформулација је анализирана: у научном дискурсу (HYLAND 2007), у академском писању (CUENCA 2003), у међународном праву (HEIDAR – BIRIA 2011) итд. Маркери реформулације се ревалоризују и сагледавају са различитих аспеката (BLAKEMORE 1996; CUENCA 2003; MURILLO 2004; ROSSARI 1994; SIDDHARTHAN 2010).

Реформулација, као својеврсно понављање истих или синонимских речи, може се анализирати и у говору билингвалних особа. Тако у говору Албанаца из Скопске Црне Горе често се користе и македонски / српски (*Ај рипон, ради:т* ‘Он ради’) и турски (*Крејт к’а гјин, ки милет ха: бук.* ‘Цео овај народ једе хлеб’) преводни еквиваленти уз албанске речи или се словенске лексеме могу замењивати турским у албанском исказу (*Pogreshno jam i shra:m, dallash.* ‘Погрешно сам записан’) (Хамити 2001: 439–440).

1.10. Ми се овом приликом нећемо упуштати у сложена теоријска разматрања, већ нам је циљ да покажемо типове реформулације исказа, тј. реформулацијске маркере у дијалекатском дискурсу и њихов значај за изучавање народних говора.

Корпус чине углавном ауторови дијалекатски транскрипти аудио записа из Срема и Смедеревског Подунавља².

2.0. АНАЛИЗА ГРАЂЕ. Релативно богату грађу (око 150 примера) анализираћемо према формалним критеријумима, тј. према типовима дискурских

² Из Срема: Вог. – Вогањ, Врд. – Врдник, Гиб. – Гибарац, Гол. – Голубинци, Див. – Дивош, Добан. – Добановци, Добр. – Добринци, Зем. – Земун, Ја – Јаково, Кам. – Каменица, Лаћ. – Лаћарак, Мор. – Моровић, Ру – Рума, Св. – Свилош, Сот, Су – Сусек, Чал. – Чалма; из Смедеревског Подунавља: Крњ. – Крњево, Мих. – Михајловац, Петр. – Петријево, Сел. – Селевац, Трн. – Трновче.

маркера: графички, прости и сложени, а уквиру њих ћемо посматрати функције реформулација.

Графички маркери

2.1.0. Јасно је да су ови маркери одлика писаног језика. Приређивачи дијалекатских текстова за маркирање екпликација или реформулација појединих делова дискурса користе се различитим графичким средствима: заградама, цртама, запетама, двотачкама.

2.1.1. Реформулација исказа у писаној верзији може бити маркирана заградама, што најчешће примењује Невенка Секулић (1981), сакупљач и приређивач дијалекатских текстова из Војводине³.

У оквиру заграда обично се наводи:

а) један до два синонима: Задруга има *резоницу* (*сѣруџару*) (Гол. 1886); Купи детету: *шлофрочић* (*аљиницу*) Врд. 1887); пошао је *кеки* (*џејџки*) у башту (Гол. 1901); И тако је мој отац ишо као толмач са господаром и његовим *орџаком* (*комџанијоном*) (Ру. 1870); нарасла трава *до шџукајџера* (*до џлафона*) (Врд. 1910); Он је годину дана радио на *мајдану* (*руднику*) (Врд. 1887); са којима ја сад као *мајка* (*баба*) уживам са мојим унучићима (Гол. 1902); и онда су нас по кућама *расџалили* (*разделили, смесџили*) (Добан. 1883). У овом последњем примеру видимо да се другом лексемом прецизније одређује значење прве две.

б) синоним и његово детаљно објашњење: Е, после сам био и *кочијаш* (*фурман – џо вароџи носили дрва, уџља, есџаџа џо џрџовинама* у Земуну (Зем 1870).

в) само објашњење: био *миџлинџер* посејан ... а овај мали ушо у тај *џроџон* (*џа сџаза између џоџа миџлинџера, а миџлинџер високо, као кукурузи, само чесџо*) (Гол. 1901); са свекровим братом ми *смо били у задруџи* (*били смо заједно*) (Гол. 1901); Задруга има ... *млин чекићар* (*шџџо не меље на камен, има чекиће што разбијаду, ситне, уситљаваду зрна*) (Гол. 1886); *правимо евенке* (*узме се један џруџ с раџљама џа се навеџа на џеџа – ко каџуџ да виси о чивилуку; може и џруџ џреко џа џослажемо, обесимо џроџеџе на џај џруџ*) (Врд. 1943);

г) објашњење са сложеним реформулацијским маркером: не сме ни да каже јел би пропала *џеџица* (*џо је џеџ форинџи у злаџу*) (Гол. 1891); у војски што се звао „*зелени кадер*” (*џо је била немачка војска*) (Добан. 1915);

д) објашњење са сложеним реформулацијским маркером и додатним појашњењима: ми смо кували нама сами вечеру у *џвоздењаку* (*џо је један суд за џасџире: имаде она ручка која се обеси о дрвену куку и виси над ваџром; наред колебе ложимо ватру и кувамо*) (Добан. 1886); онда су нам донели храну... и једну *служавку* (*џо се вади из чиније с оџом служавком – сџиаш пасуљ, ампре супе*) (Добан. 1883).

Из наведених примера јасно нам је да је записивач текста тражио објашњења појединих лесема, а потом те одговоре у заградама везивао уз њих, те бисмо их могли назвати псеудореформулацијама.

³ С обзиром на предмет наше анализе примери углавном неће бити навођени са акцентом, осим када је то буде предмет реформулације.

2.1.2. Реформулације се могу маркирати и цртом. Тако након ње може да следи:

(а) генерализација: има чекиће ... што меље *кокурузе* – *сваку рану зрнай̄у* (Гол. 1886);

(б) апозиција: Онда су нам дошли *домобрани* – *Павелићева војска* (Добан. 1915);

(в) ауторегулација, тј. замена разговрног облика стандардним, што налаже сама тема разговора (учешће у партијском животу): ал деда је *воло* – *волео је* те организације, *волео је* да иде на сатанке, био је у партији, *волео је* он то (Вог. 1927);

(г) синоним и његова експликација: *маркиро сам* – *швинџлово* – и очи сам *сам* направио трахому (Јаћ. 1885).

Јасно је да сами говорници реформулацијама проширују своје примарне исказе.

2.1.3. Реформулације се у говору могу маркирати кратком паузом, а у писаној варијанти запетом: Ми смо *ис̄ио*, *иден̄иично* зависни од Бога као дете од мајке (Зем. 1962); Бог је тај *дар*, *џоклон* наменио нама (Зем. 1962), Донесите четири *кофе* воде, четири *ведра* (Зем. 1962); дошо је *лађом*. Није било авијона, него *бродом*, *лађом*. И так кажем *лађом*, *бродом* (Вог. 1927);

Видимо да се на метатекстуалном нивоу овај тип парафраза, као и оне типа *цлофрочић* (*аљиницу*) (2.1.1.а) могу сматрати једнаким, јер је у питању употреба синонима.

Апозиције такође представљају својеврсне реформулације које се у писаној варијанти говора одвајају запетама: *баба Каџа нека Сејдића*, *С̄ӣӣӣина ма̄ӣи*, каже (НС 1894); ... и он (отац) је једном ... посло *сина*, *бра̄ӣа мо̄га*, да дођем на помиреније (Добр. 1930).

2.1.4. Двема тачкама приређивачи дијалекатских текстова обележавају реформулације у којима се први исказ објашњава обично набрајањем релевантних елемената за њега, што значи да је парафразирање, по правилу, увек опширније и детаљније, те се у оквиру њега може поновити први исказ (*и коље*): Кад се почне виноград да се сади, прво *се с̄иреми земља: изре̄гулише се* и онда се у пролеће сади. Има *џри начина сађења: з̄ола лоза, ожиљена лоза, џакозвани џрӣољци* и *калеми*. После тога треба *ђубре и коље: да се нађубри*, и *коље* – *да з̄а држи*, чокот, *да се џревеже за колац*.

Годишње обрађивање: резање, џрскање, по потреби четири пута, а неке године потребно је и шес пута, у случају да се појави перноспора. Четири пута *се која* (четир *којања*), а у јесен, после бербе *се за̄рне*, у октобру месецу.

То би било с отим готово: сађење и обрађивање (Кам. 1886).

У следећем примеру говорник има потребу да вишеструко појасни свој први исказ, те записивач то маркира двама тачкама. Након тога следи име и презиме као реформулација синтагме *мајки њеној*, коју говорник преформулише у *њеној мајери* да би на крају открио и име особе чија је то мајка, што записивач маркира цртом: па су *мајки њеној* дали: *Круни Ма̄ӣӣјашеӣћеој*, *њеној ма̄ӣери* – *Живкиној* (Јаћ. 1890).

2.1.5. Забележен је и један пример у којем су употребљене и црта и запета да би се експлицирао субјекат који је у примарном исказу означен личном

заменицом, а у другом заједничком именицом. Међутим, овде може бити речи и о апозицији, те отуда и запета иза заједничке именице: Уђе башиница која носи онај вео и уђе девер ручни и онда *она* – *башиница*, намешта млади вео (Добр. 1930).

У другом примеру се користе црта и заграда као знаци за реформулацију, тј. појашњавање примарног исказа: Говеда су јела *брс* – *лишће са грана* (крава савије прут вратом и онда *џа брсџи, једе* (Гол. 1886).

2.1.6. Употреба графијског и сложеног маркера за лексичку реформулацију забележена је у следећем примеру: искали су *сланине* – *шйек*, они кажу (Врд. 1883).

Прости маркери

2.2.0. Ове маркере одликује одсуство активне предикације и устаљеност структуре, тј. немогућност замене конститутивних чланова или проширивање новим (SUENCA 2003: 1073). У оквиру њих, на основу нашег корпуса, разликујемо:

- (а) оне за једнакост: *и, или*;
- (б) оне за супротност: *неџо*;
- (в) оне за корекцију: *односно, уйраво*;
- (г) оне за закључивање: *дакле*.

2.2.1. Дисјунктивни маркер *или* употребљава млађи информатор који има средњу школу и зна да је испитивач професор српског језика, те често води рачуна о правилности свога говора, нарочито у библијском дискурсу. Његова жеља да покаже да је обавештен о норми нашег језика посебно се огледа у следећем примеру: А ти, човече, *беџај* од овога или, *како йише* у *Право-йису*, *бежи* од овога (Зем. 1962).

Исти информатор некад прибегава и хиперкорекцији, тј. употреби погрешне форме у парафрази: Треба да пазимо да *све* своје надање, или *сво* своје надање, ставимо на Господа (Зем. 1962). Иначе, углавном у парафрази користи правилне облике: Све је то записано у овој *књиџи* или *књизи* (Зем. 1962).

У појединим примерима исти информатор је маркером *или* указивао на дублетне форме: И њему је мудрост *йредайша* или *йредана* (Зем. 1962); Ми се благодаћу *сйасавамо* или *сйашавамо* (Зем. 1962).

Старији информатор је истим маркером указао на лексичке дублете или синониме у говору Срема: То се онда звало *йовођани* или *йоџачари* (Добр. 1930).

2.2.2. Маркером једнакости *и* говорник саговорнику сугерише да су први исказ и парафраза исти или синоними: Више неће бити *дажда* и *кише* (Зем. 1962).

2.2.3. Маркером *дакле* обележава се парафраза у којој је, на основу примарног исказа, путем импликације, донесен закључак: Постоје *слике*, дакле, постоје *майеријални докази* да је то тако било у Чалми (Чал. 1939); Видећи да се ближи *йочейак Друџоџ свейскоџ райша*, дакле, *крајем йиридесейих џодина*, он је купио једно двајс пет тријс јутара земље (Чал. 1939);

2.2.4. Маркером *добро* уводи се појашњење примарног исказа, који је, истина, уобичајен у говору, али није званичан: Биле су две цркве: једна је била *швајска*, *иако смо је звали, добро, католичка* (Чал. 1939).

У сличном контексту, користи се и маркер *иакозвани* којим се прецизира ранији исказ: Онда има тај *чиновнички* ред, *такозвани ђоспоџки* ред, ту су углавном били насељени чиновници некадашњег рудника (Врд. 1931); Има три начина сађења: гола лоза, *ожиљена лоза*, *такозвани ђрџољци* и калеми (Кам. 1886).

Корекција примарног исказа означава се маркерима *односно*, *иако јест*, *управо*, *иако*: Па то су они поделили деда *Васа*, *односно Душко* Шућур и чика Мила (Ру); Значи дошли смо до стејановачког друма, е сад од *стејановачко*, *односно*, *од ђуџа за Вођања*, *односно*, *за Сремску Мишровицу* (Ру); Митровица вуче, све улице иду на њихов онај, њихову *искојину*, *то јест* њихова *Жиџа ђијаца* (Ру); И имамо још један део, овај овде Вртлог *између друмова*, *управо* није између друмова, него *између ђруђе и ауџоџуџа* (Ру); и уватио ме рат у *чејврџом* разреду, *иако*, у *џрећем* разреду у првом полугодишту (Див. 1931).

2.2.5. Да би саговорник схватио примарни исказ, у којем се налази показна заменица *оно*, говорник након маркера *односно* даје детаљније објашњење: и оних седамдесетих година кад је било *оно*, *односно*, *људи добијали ђосао у фабрикама и зајошљавали се*, онда су одлазили (Див. 1931).

Појашњавање примарног исказа означено је цртама и маркером *као*: кад сам *дошла* – *као кад сам се удала* – у ову кућу, ја сам затекла (Гол. 1901).

2.2.6. Маркером супротности *него* говорник парафразом жели да истакне разлику у односу на примарни исказ: Не *умире се него се цркава!* (Мих).

2.2.7. Мало је примера у којима се редукује примарни исказ на једну реч. У једном случају то је означено маркером *скраћено*, а у другом само запетом: Занатлијска улица се звала *Будимџеџџа*, *скраћено*, *Пеџџа*, зато што је ту био изван број Мађара (Чал. 1939); Иду на коњима, колима и онда девојка дарива *све ђосџе који су дошли, ђрсџенџџе* (Добр. 1930).

2.2.8. У просте маркере можемо убројати и предлошко-падежне конструкције (*иако ђравиљу*, *иако сџаром*, *иако новом*), којима се маркирају реформулације:

(а) с обзиром на коректност употребе појединих исказа: и онда се мота око, овај, око *кукурузовине*, *по правилу*, ал баба то моја каже *курзовине* (Вог. 1985);

(б) или с обзиром на време њихове употребе: *Црквени џор* и *Заљувџе*, *по старом*, а *по новом*, *Парџизански џор* и *Прњавор*, према манастиру (Див. 1931).

Сложени маркери

2.3.0. Ове маркере одликује присуство активне предикације (Cuenca 2003: 1074), а сама структура може бити:

(а) неустаљена, што значи да се могу јавити синтаксичке, граматичке и лексичке варијације, али се могу и проширивати новим конституентима: *џо је / су ...; ми смо онда ђговорили...; џо значи...; само иако се зове / иако се*

звало / *ѿо се зове* / *ѿо се зову* / *ѿо се звао* / *ѿо се звало* / *ѿако се онда звало*; *ѿако се ради...*; *ко ће га знаѿи*; *како ѿице у...*; *ми кажемо* / *да кажемо* / *да не кажемо*; *боље реѿи*; *да будем конкретнији*;

(б) нешто устаљенија: *ѿачније речено*.

2.3.1. Сложени маркери типа *ѿо је* / *ѿо су* обично следе као закључак на богату елаборацију у примарном исказу који се у реформулацији своди углавном на једну лексему: *па, кад разбијеш неѿио јел окрњиш шољу, то је ома чамѿар* (Мх 1929); *Вуку се жице ис ѿлаѿна и онда се зайлиће ѿо ѿа да буде као неки украс ѿо. Извуку се жице, ѿраву се сиѿне коцкице. То је ѿолодо* (Гиб. 1914); *мету столицу и онда млада на столицу и предају јој наконче, то је једно мало деѿе* (Добр. 1930).

У следећем примеру сложени маркер *ѿо би било с оѿим гоѿово* следи као закључак, али и сигнал за завршетак одређеног исказа, што видимо да су маркери полифункционални: *Кад се ѿочне виноград да се сади, ѿрво се сиѿреми земља: изрезулиће се и онда се у ѿролеће сади. Има ѿри начина сађења: гола лоза, ожилена лоза, ѿакозвани ѿрољци и калемѿи. После ѿога ѿреба ѿубре и коље: да се наѿубри, и коље – да га држи, чокоѿи, да се ѿревеже за колац.*

Годишње обрађивање: резање, ѿрскање, ѿо ѿоѿреби чеѿири ѿуѿа, а неке године ѿоѿребно је и шес ѿуѿа, у случају да се ѿојави ѿерноѿора. Чеѿири ѿуѿа се коѿа (чеѿиѿ коѿања), а у јесен, ѿосле бербе се загрне, у окѿобру месецу.

То би било с отим готово: сађење и обрађивање (Јам. 1886).

Маркерима *ѿо је* / *ѿо су* говорник најављује и парафразу која садржи релевантна објашњења примарног исказа како би га саговорник могао разумети: *Ја ишо код ње у криѿане, криѿане, то је кад се увече иде код девојачке куће* (Бе 1903); *Неће она моѿи онда бити анѿебула. То је она шѿио иде нуз домаѿина, оне две шѿио иду, шѿио ѿевају* (Гиб. 1914); *доле унтероци и подрж ... Подрж то је овако наѿлинговано, здраво шѿироко, онда на то дође још унтерок мали па велики* (Гиб. 1914); *Кадгод је то било – свекрва да ѿревоз, то су одело, роба, маѿеријал на маѿер...* (Добр. 1930).

Сложеним маркерима *ѿо је* и *ѿо су* говорник, у циљу бољег разумевања, доводи у везу реформулацију са примарним исказом, при чему и посебним средствима може нагласити ѿихову идентичност: *возили рану ту, на лађе, шљейове (то је једно: лађа а шљей)* (Гол. 1883); *било црко било лиѿцо, све је то исто* (Крњ.); *али и: зват војвода и војводиница, а то су његови* (младожеѿини) *сесѿра и зей* (Ја 1936).

Сличан је и овај пример, у којем се реформулација маркира запетом и двама сложеним маркерима, при чему се након другог, као закључак, наводи поново први исказ: *ондак то мора строго да се договоре ѿријашељи – то су мој оѿац и свекар, они су пријатељи* (Ја 1936).

Уз маркер реформулације исказа често се срећу и глаголске речце: *рецимо, кажу, значи*: *Улица Рогиѿ сокак то је, рецимо, сада Књаза Милоѿа улица* (Ру); *На Игњаѿију смо гледали ко ће нам ѿрви уѿи у кућу, то је, кажу, кокоѿији ѿоложњик* (Св. 1923); *За ручак се спрема: супа, гоѿеѿина, то је, значи, сос, месо, кромѿир и шта ја знам* (Добр. 1930);

У време бележења грађе (1953) једна млађа информаторка (1945) из Врдника користи сложени маркер *ѿо је* да би објаснила скраћеницу: *Ми смо то рецитовали на приредби у С-р-з – то је Сељачка радна задруђа*.

2.3.2. Забележен је и одређен број примера са сложеним маркерима у којима су употребљени перформативни глаголи: *да кажемо / ми кажемо, ни се казала*; боље *рећи, ми смо говорили*. Експлицитно перформативним исказом говорник може да сугерише саговорнику да се ограђује од употребе квалификације у реформулисаном исказу: Погледајмо како је човек *неискрен, да не кажемо њокварен* (Зем. 1962).

Истим средством се послужио и када је желео да коригује први исказ: У Едемском врту било је много *воћа и њоврћа, да кажемо воћа* (Зем. 1962).

У следећем примеру говорник сложеним маркерима (*ми кажемо; сад ћеш знаћи*) жели саговорнику да да и додатну информацију коју овај не зна⁴: Затим, имамо *Волфов салаш* у Златари, *сад ћеш знати, ми кажемо Курјаков салаш*, знаш? (Ру).

У следећем примеру у објашњавању примарног исказа говорник најпре користи експлицитно перформативни исказ (*ми кажемо*), затим конектор супротности (*а њо није*), потом, сложени маркер (*њо је*) и реформулације завршава опет експлицитно перформативним исказом (*само се њако зове*): Па има ови *Њушеви, ми кажемо друм, а то није друм, њо је пут летњи, само се тако зове* (Сот 1939).

Када информатор зна да је испитивач са другог дијалекатског подручја, користиће се следећим сложеним дискурским маркерима да би објаснио значење појединих лексема: Само *код вас кажу „лудаја”*. То значи ко гођ кад кажеш неком „луда”. *Код нас кажу бундева* (Јаћ. 282).

Говорник употребом сложених маркера са перформативним глаголима у перфекту жели саговорнику да укаже на разлику између примарног и новог исказа, тј. да истакне њихов статус у говору, што се може потенцирати и временским прилогом *онда*: она – башиница намешта млади *вео ... ми смо онда говорили шлајер* (Добр. 1930); али и: и онда идеш па се музе у *ведрицу*. Да, *ни се казала музлица*, него *ведрица* (Гол. 1916).

У време када се многи обичаји наше материјалне и духовне културе не практикују као некада, већ их истраживачи, на основу фрагментарних казивања реконструишу, не изненађује закључна реформулација у следећем примеру: *Кад се девојка уда, њрве године дођу она и ђувеђија код њене маме на Мајерице и он добије кошуљу и чараје, а она аљину или шџа могу да јој кује и дођу на Мајерице и њо се њрави вечера у субоју увече. То се казало иду њо мајерице* (Су 1925).

2.3.3. Иако се користе у истом контексту, као у последњем анализираном примеру, ми смо ипак формално издвојили сложене маркере са глаголом *знаћи*. Он се јавља уз просентенцијализатор *њо* у 3. л. презента и перфекта. Сложени маркери (*њо се зове / њо се зову; њо се звао / њо се звало*) се обично користе на крају опширног примарног исказа етнографског садржаја. Након њега следи појам и лексема која је у првом исказу детаљно објашњена:

⁴ Испитивач је сакупљао ономастичку грађу и од информатора је тражио да му наведе салашеве, при чему га је подсетио на оне које је, приликом припреме за теренско истраживање, нашао у земљишним књигама.

Иду прво код кумова њо кравале, њуне корје колача кумови донесу. Ејо, њуна корја колача сийни то се зове кравал (Гиб. 1914); А здравље се начињало увече, ња се окрајак остјави, а ово се једе даље. Ту окрајку се на први дан Божића исеца сийно, њако ко на залогаје, и насје се вино и ослади медом и њо се прокува. Онда пре ручка се истјресе у један њањир и ујали се свећа и онда из њоџ њањира сви њако узмемо њо једну кашкицу њоџ леба и њоџ. То се звао вареник (Св. 1923); На друѓи дан Божића њоследне јаце се коњи, на сонца се иде и ди љод је ојворена кайја, њу се улазило унујра. Онда њевамо Рождество и ње друѓе њесме. То се звало вијлање Божића (Су 1932).

Међутим, након закључног исказа, може да се јави нови сложени маркер који најављује додатно појашњење:

Паскурице њо се месе, за цркву су увек морале ићи нејар. Нека црквено-словенска слова њишу и она њако претјисне и њо остјане. Онда се секу на коцкице и онда се њо дели народу у цркви, кад је недеља иде се на целивање и добије се њо, и кад је причешће. То се зову њаскурице, а после кажу наора, идец њо свеју наору (Су 1925);

Сваки је момак на пример ил неко моро донети њејсију и онда су њо кравали њиови. Е сад они имају колача и исјеку њиле, обично њиле ил нецја, кокошку, цја било. Не само колаче. То обично буде нека живинка. То се зове кравал, сам то су били мали кравали цја момци донесу, ал кумови донесу корпе (Гиб. 1914).

У овом примеру након реформулације, која је уведена релативном реченицом, додатно појашњење је одвојено цртом: тај дан кувамо велика њасуља – приставимо још зајутра – што се зове њрдов – бели велики (Лаћ. 1889).

Има примера у којима објашњење примарног исказа (ојава) долази након сложеног маркера (како се њо звало): почне се кошење петог маја, прва трава се коси, и онда тамо од петнајстог августа, ојава, како се то звало, друѓа њрава се косила (Сот 1939).

У следећим примерима говорник различитим маркерима скреће пажњу саговорнику на лексема које су се користиле некад и сад: И ту се ништа не уговара, него кад дођу кући ... онда се договоре и онда се јави: Може да се спрема свадба и прво је било ... звало се њрсјен, није ко данас, а то је данашња веридба. А ондак је то било њрсјеновање (Добр. 1930); Умеси се неки кисели колач, ми смо га онда звали милијруј (Добр. 1930); био је њрецедник – како се онда звало началник ојцјине, њредседник ојцјине, да буде сада по нашки речено (Ру).

2.3.4. У живом говору говорник експлицитно перформативним исказамо може да маркира парафразу и накнадно, тј. да маркер употреби постпоновано: Гробље постоји, наравно, православно и њосјоји и то, њосјојало је, боље рећи, што је на нашу срамоту, овај, звало се швапско гробље (Чал. 1939).

2.3.5. У посебну групу сврстали смо примере са сложеним маркером њо значи којим се најављује синонимско објашњење појединих појмова и лексема: Ондак је било баша, то значи девер (Добр. 1930).

У следећем примеру јављају се ланчане рефермулације обележене, најпре, двема тачкама, затим, сложеним маркером (њо значи) и заградама: наши стари држали такозвани црни уѓар: љодину дана њријуја оре, а не сеје е – то

значи дао је одмора земљи (одбранио од корова, не да се коровима да расију) (Гол. 1881).

2.3.6. Појашњење или прецизирање означава се сложеним маркерима : Једна од ти *сиџаница* је била у Чалми, да будем конкретнији, била је управо *моја кућа*, у којој сад седимо (Чал. 1939).

2.3.7. Реформулација се може означити и питањем. Оно се користи у случају када говорник није убеђен да ће његов саговорник у потпуности разумети примарни исказ: рођен сам у *могућној кући*. Знаш – шта је могућна кућа? *Имо сам све шџио је човек моџо имаџи* (Мор. 1890).

Несигурност или алтернативност говорник маркира постпонованим сложеним маркерима који су у ствари нека врста реторског питања: То је била Шућурева, овај, *баџџиџа*, *воће*, шта ли, ко ће га знати (Ру).

2.4. Остали случајеви

Мало је примера у којима се реформулација дешава у току артикулисања саме речи, те се она не обележава посебним маркерима: Није вола да буде у *војск-ци* (Вог. 1927). Међутим, забележили смо и пример у којем је започета реч замењена адекватнијом, а потом је та реформулација означена постпонованим маркером: Војвода иде напред, за њим иде први кум и *џофе* – *кочијаџи*, односно, и младожења (Добр. 1930).

3.0. ЗНАЧАЈ РЕФОРМУЛАЦИЈЕ ЗА ДИЈАЛЕКТОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА. Реформулације често помажу дијалектологу да уочи интраговорничке варијације на свим језичким нивоима. Некад се у парафрази употреби аутентична дијалекатска форма, а други пут се у њој јави стандардни облик, што испитивачу сугерише да говор губи своју аутентичност и да треба бити опрезан у закључивању.

3.1. На фонетском плану бележимо различите дублетне форме.

3.1.1. У Срему је регистрована факултативна редукација вокала и: а ја сам то много *рад^ла*, много *радила* (Вог. 1927).

3.1.2. На морфофонолошком нивоу добијени су акценатски ликови одређеног и неодређеног придевског вида ж. р., а на синтаксичком ред речи у синтагми са конгруентним атрибутом: Две жене су копале, па су нашле кацигу *злаџи^ну*, *злаџи^ну* кацигу (Сот 1939).

3.2. На морфолошком плану

3.2.1. На морфолошком нивоу у реформулацијама често се налазе облици релевантни за деклинацију и конјугацију: некада су ту били виногради на чокоћу, *кџље*, *на кџљу*, *на кџљевима* (Сот 1939); Онда су Швабе морали да *џобег^ну*, да *бег^ају* (Вог. 1927); млин чекићар (што не меље на камен, има чекиће што *разбијаду*, *сиџине*, *усиџињаваду* зрна) (Гол. 1883).

3.3. На творбеном плану регистрована је различита суфиксација и префиксација: а онда је било *јелка*, *јела* (Ја 1936); па ћемо видети како ће се *развијаџи*, како ће се то *одвијаџи* после (Вог 1985).

3.4. На лексичком плану

3.4.1. На лексичком нивоу може се пратити:

(а) смена лексичких система: Некат су били, нису били ови *балони*, бил *корцови* (Сот 1939); и онда она – башиница, намешта млади *вео*, ми смо онда говорили *шлајер* (Добр. 1930); и онда идеш па се музе у *ведрицу*, да, ни се казала *музлица* него *ведрица* (Гол. 1916);

(б) употреба стране лексике: у седамдесетој *режименији* (по српским се каже у *йуку*) (Лаћ. 1885); онда ме је лечио други *оберарц* (арц – то је доктор по швапски) (Лаћ. 1885); *маркиро* сам – *швинглово* – и очи сам *сам* направио трахому (Лаћ. 1885);

(в) лексичка синонимија: и он није реко код *лекара*, тога *доктора* за шта га зове (Сел.); не знам пре колко стотина година владала је *колера*, *куџа*, ко ће га знати (Чал. 1939); и још су били *имућни*, *богајни* (Вог. 1927); а ја ћу теби дати ово гладило (брус);

(г) дијалекатске / ареалне варијације: имала ћерка своји куруза нешто као у мојој *којобањи* (неко зове *чардак*) (Ру 1881);

(д) однос семеме и лексеме, тј. елементи дефиниције: па смо имали *краву шћо* смо *музли*, *музару* (Трн.); био *мицлинџер* посејан ... а овај мали ушо у тај *йроџон* (*ша сѣаза између шџога мицлинџера*; а *мицлинџер високо*, као *кукурузи*, *само чесћо*) (Гол. 1901); Оде је у но време био јаки шверц; *шверцовали* (*кријући йрџовали – йрџовина без йореза – финаци йо вайвали*) са сувом сланином, са сољом (Ру 1870).

3.5. На синтаксичком нивоу

3.5.1. У парафрази налазимо јасну потврду балканизираниог (буг. и мак. *внук ми*, грч. ο εγγονός μου) начина изражавања посесије и у Срему: Он је помага и оро је све док није *Неща* стиго, *унук ми* (Вог. 1927).

3.5.2. У току комуникације говорник употребом енклитичких облика личних заменица у дативу или акузативу схвата да тему разговора треба да прошири или експлицира, што чини наглашеним облицима личних заменица, властитим именицама или заједничким именицама. Дакле, енклитички облици садрже само граматичке информације (род, број, падеж), а наглашене лексичке. Енклитике представљају *шеме*, а наглашене форме *реме* једног израза у процесу комуникације. И овај вид конституисања исказа можемо сматрати својеврсном парафразом или реформулацијом, што потврђује пример забележен у смедеревско-вршачком говору, који нема развијену категорију удвојеног објекта: а они, каже, да неће *му њему* ништа, *мом мужу*, ако је побего (Петр.).

Из истих разлога говорник реформулише и субјекат у свом исказу: и онда *она – башиница*, намешта млади *вео* (Добр. 1930).

3.5.3. У следећем примеру реформулација садржи информације о беспредлошком инструменталу средства и употребу инфинитива: И једног дана сам ја у башти *ащовио* (*којо ащовом за сејати вариво*), и она је дошла да ми помогне (Ру 1881).

3.5.4. У примарном исказу и реформулацији налазимо примере двојаке рекције глагола *даривајни* и *йомагајни*: и везивам му кошуљу, *даривам ља*,

даривам *ѿом деѿенцеѿу* белу, обично бело се давало, бели материјал (Ја 1936); па хајде да помогнемо *овој жени*, каже, да *Биљани*, каже, ето остала је с малом децом, да *јој* помогнемо, да *је* помогнемо (Вог. 1927).

4.1. Закључак. Код млађих информатора реформулације су резултат ауто-регулације која се огледа у прављењу дистинкције између дијалекатских и стандардних облика: А ти, човече, *беѿај* од овога *или*, како *ѿише* у *Правоѿису*, *бежи* од овога (Зем. 1962); Све је то записано у овој *књиѿи* *или* *књизи* (Зем. 1962).

4.2. Когнитивни аспект реформулације исказа евидентан је и у дијалекатском дискурсу, што се огледа у интеракцији говорника и саговорника. Наиме, испитивач жели да му информатор даје што опширније исказе, те примењује стратегију „аутсајдера”, тј. он се представља као особа која не зна како се нешто именује или ради. У таквим ситуацијама добар информатор се труди да испитивачу да што детаљнија и тачнија објашњења. Некада такви информатори, без обзира на умшеност испитивача да их стимулише на разговор, сами реформулишу текст и дају метатекстуалне коментаре, нарочито када сматрају да је истраживач сувише млад да би знао како је нешто некад било (рођен сам у *моѿућној кући*. *Знаш – шта је могућна кућа? Имо сам све ѿишо је човек моѿо имаѿи* (Мор. 1890); Затим, имамо *Волфов салаш* у Златари, *сад ћеш знати, ми кажемо Курјаков салаш*, *знаш?* (Ру). Различито дијалекатско порекло испитивача је такође подстицај информатору за метатекстуалне коментаре (Само *код вас кажу „лудаја” ... Код нас кажу бундева* (Јаћ. 282); у мојој *коѿобањи* (*неко зове чардак*) (Ру 1881). Информатори сматрају да испитивачи из града се не разумеју у оно што је везано за село, те је и то повод за реформулације. Пол и тема разговора су у корелацији. Наиме, ако је информатор женска особа, а испитивач мушкарац и разговарају о спремању хране, јасно је да ће бити више потребе за реформулацијама. Информатори који су рођени у време Аустроугарске користили су велик број германизама, које су, вероватно на испитивачево инсистирање, често појашњавали, а то обележавали маркерима типа *ѿо ѿвайски*, *ѿо срѿским*: у седамдесетој *реѿименѿи* (*по српским* се каже у *ѿуку*); Онда ме е лечио други *оберарѿ* (арѿ то је *докѿор по швапски*).

4.3. Место маркера је углавном испред реформулације и, изузетно ретко, иза, као знак накнадног обележавања парафразе (Војвода иде напред, за њим иде први кум и *ѿофе – кочијаѿи*, *односно*, (< *ѿофе – односно – кочијаѿи*) и младожења).

4.4. У дијалекатском дискурсу забележени су различити прости и сложени реформулацијски маркери. Међу првима уобичајени су: они за једнакост: *и*, *или*; (б) они за супротност: *неѿо*; (в) они за корекцију: *односно*, *уѿраво*; (г) они за закључивање: *дакле*. Међу сложенима издвајају се: (а) неустаљени: *ѿо је / су ...*; *ми смо онда ѿговорили...*; *ѿо значи...*; *само ѿако се зове / ѿако се звало / ѿо се зове / ѿо се зову / ѿо се звао / ѿо се звало / ѿако се онда звало; ѿако се ради...*; *ко ће ѿа знаѿи*; *како ѿише у...*; *ми кажемо / да кажемо / да не кажемо; боље реѿи*; *да будем конкреѿиѿи*; и (б) нешто устаљенија: *ѿачније речено*.

4.5. Дијалектолог на основу реформулације у дијалекатском дискурсу уочава интраговорничке варијације на свим језичким нивоима. Некад се у парафрази употреби аутентична дијалекатска форма, а други пут се у њој јави стандардни облик, што испитивачу сугерише да говор губи своју аутентичност и да треба бити опрезан у закључивању.

4.6. На основу будућих истраживања и ширег корпуса треба утврдити да ли и колико реформулацијски маркери у дијалекатском дискурсу су условљени полом, узрастом, образовањем и пореклом информатора, као и темом разговора.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бошњакковић, Жарко. Граматичке и лексичко-семантичке особине метатекстуалног коментара у дијалекатском тексту. Срето Танасић (ур.). *Грамајшка и лексика у словенским језицима. Зборник радова с међународног симпозијума*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2011, 301–311.
- Бошњакковић, Жарко. Сигнали за рашчлањавање дијалекатског текста. *Научни сасијанак слависџа у Вукове дане* 39/1 (2011а): 445–456.
- Половина, Весна. Реформулација смисла у дискурсу и језички нивои. *Научни сасијанак слависџа у Вукове дане* 21/2 (1993): 110–117.
- Секулић, Невенка. Збирка дијалекатских текстова из Војводине. *Српски дијалектолошки зборник XXVII* (1981): 107–305 + карта.
- Хамити, Аслан. Лексички особености на говорот на Албанците од Скопска Црна Гора. Филолошки факултет „Блаже Конески“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, *Годишњен зборник* 26 (2001): 435–448.

*

- BLAKEMORE, Diane. Are Apposition Markers Discourse Markers? *Journal of Linguistics* 32/2 (1996): 325–347.
- CUENCA, Maria-Josep. Two Ways to Reformulate: A Contrastive Analysis of Reformulation Markers. *Journal of Pragmatics* 35 (2003): 1069–1093.
- HEIDAR, Davood Mashhadi, Reza BIRIA. Sociopragmatic Functions of Discourse Markers in International Law Texts. *Theory and Practice in Language Studies* Vol. 1, No 11 (2011): 1479–1487.
- HYLAND, Ken. Applying a Gloss: Exemplifying and Reformulating in Academic Discourse. *Applied Linguistics* 28/2 (2007): 266–285.
- MRAZOVIĆ, Pavica, Zora VUKADINOVIĆ. *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest, 1990.
- MURILLO, Silvia. A Relevance Reassessment of Reformulation Markers. *Journal of Pragmatics* 36 (2004): 2059–2068.
- SIDDHARTHAN, Advait. Complex Lexico-Syntactic Reformulation of Sentences Using Typed Dependency Representations. John Kelleher, Brian Mac Namee, Ielka van der Sluis (eds.). *Proceedings of the 6th International Natural Language Generation Conference, Association for Computational Linguistics*. Dublin, Ireland: Trim, County Meath, 2010, 125–134.

Žarko Bošnjaković

UTTERANCE REFORMULATION IN DIALECTAL DISCOURSES
AND THEIR IMPORTANCE FOR THE STUDY OF FOLK SPEECHES

S u m m a r y

After citing the definitions of the concept of reformulation, the author observes different types of discourse markers, especially those related to reformulation. The main part of the paper is devoted to the analysis of reformulation markers and reformulation of the dialectal discourse, as well as to its importance for the study of folk speeches. It has been observed that in younger informants reformulations are a result of self-regulation which is reflected in making the distinction between dialectal and standard forms: A ti, čoveče, *begaj* od ovoga *ili*, *kako piše u Pravopisu*, *beži* od ovoga (Zem. 1962); Sve je to zapisano u ovoj *knjigi ili knjizi* (Zem. 1962).

The cognitive aspect of utterance reformulation is reflected in the fact that an informant wants to explain the primary utterance to his collocutor for various reasons (rođen sam u *mogućnoj kući*. *Znaš – šta je mogućna kuća? Imo sam sve što je čovek mogo imati* (Mor. 1890); Samo *kod vas kažu „ludaja” ... Kod nas kažu bundeva* (Lač. 282); u sedamdesetoj *regimenti (po srpskim se kaže u puku)*; Onda me e lečio drugi *oberarc* (arc to je *doktor po švapski*).

The place of markers is mostly in front of the reformulation and, extremely rarely, behind it as a sign of subsequent marking of paraphrases (Vojvoda ide napred, za njim ide prvi kum i *šofe – kočijaš, odnosno*, (< *šofe – odnosno – kočijaš*) i mladoženja).

In dialectal discourse various simple and complex reformulation markers have been noted. Among simple markers there are: (a) those of equality: *i, ili*; (b) those of opposition: *nego*; (c) those of correction: *odnosno, upravo*; (d) those of concluding: *dakle*. Among complex markers there are: (a) unsettled ones: *to je / su ...; mi smo onda govorili...; to znači...; samo tako se zove / tako se zvalo / to se zove / to se zovu / to se zvao / to se zvalo / tako se onda zvalo; tako se radi...; ko će ga znati; kako piše u...; mi kažemo / da kažemo / da ne kažemo; bolje reći; da budemo konkretniji*; and (b) more settled ones: *tačnije rečeno*.

On the basis of reformulation in dialectal discourse a dialectologist observes intraspeaker variations on all language levels. Sometimes an authentic dialectal form is used in the paraphrase and sometimes standard forms are used, which suggests to the researcher that speech loses its authenticity and that he should be cautious in making conclusions.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
zarko.bosnjakovic@gmail.com

Радивоје Младеновић

СЕВЕРНОШАРПЛАНИНСКО-ЈУЖНОМЕТОХИЈСКИ МИКРОКОНТИНУУМ*

У прилогу се разматрају снопови изоглоса у говорима Северношарпланинске области и јужној Метохији. На овој територији формирано је осам говора различите типолошке и генетске припадности. Миграциона кретања из западномакедонских области унела су у ове говоре низ особина из овога правца. Отвореност Метохијске котлине омогућила је и несметано кретање српског становништва из северног дела, што је имало за последицу присуство и косовско-ресавских иновација у призренско-јужноморавским говорима. Овакав лингвогеографски контакт утицао је на снагу појединих иновација и њихово распрострањавање, што је довело до стварања микроконтинуума.

Кључне речи: дијалекатски микроконтинуум, изоглосе, северношарпланински говори, јужнометохијски говори

The paper analyzes the bundles of isoglosses in the vernaculars of the Northern Šara Mountain area and South Metohija. This territory has eight vernaculars of different typological and genetic memberships. Migrations from northern Macedonian regions have brought a certain set of features in these vernaculars. The openness of the Metohija valley has allowed for a free movement of the Serbian population from the northern area, the consequence of which is the presence of the Kosovo-Resava innovations in the vernaculars of Prizren and South Morava. This linguo-geographical contact has influenced the strength of certain innovations and their spread, which has led to the creation of a microcontinuum.

Key words: dialectal microcontinuum, isoglosses, Northern Šara Mountain vernaculars, South Metohija vernaculars.

1. Увод. Говори о чијој се дијалекатској композицији расправља у овом прилогу налазе се на ивици двају великих дијалекатских комплекса – српског и македонског. Контактни положај области има за последицу преливање изоглоса из једног у други комплекс. Сам правац изоглоса одредило је многовековно кретање становништва из економских разлога.

Централна област на граници српско-македонског пограничја је Шар-планина, територија многовековне етнобиолошке и етнојезичке амалгамизације различитог типа, о чему сведочи не само ономастика већ и језичка структура.

На правац миграција и језичку и дијалекатску композицију појединих области српско-македонског пограничја пресудно је утицала сточарска привреда¹. Шар-планина је пашњачка област са различитим економским условима за сточарску привреду: присојни југ – сиромашан водом и травом,

* Рад је настао у оквиру пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора” (бр. 178020).

¹ О значају миграција из различитих правца за формирање говора илустративан је пример микродиференцијације унутар горанског говора, у коме се уочавају три говорна типа, условљена дијалекатским типом адстратног слоја (Младеновић 2001: 503–542).

осојни север – богат водом и пасиштима. Кретање номадског и полуномадског становништва за пасиштима са југа ка северу Шар-планине пресудно је утицало на дијалекатску диференцијацију, распрострањавање појединих изоглоса и опште балканистичко преобликовање језичке структуре у говорима северног дела Шар-планине и оближњих области, пре свега у јужној Метохији и јужном Косову. Миграције су унеколико нивелисале језичке структуре, са препознатљивом густином изоглоса српског или македонског типа у зависности од снаге македонског адстрата у појединим говорима. Присуство појединих црта македонског типа, али и њихов интензитет, слаби како се иде од југа ка северу, што јасно упућује на обим уселавања из јужнијих крајева, али и примарни значај миграција са Шар-планине ка јужној Метохији. Управо је овакво распрострањавање језичких црта створило микроконтинуум на територији изразите дијалекатске диференцијације².

Различити однос сустрата и адстрата створио је ареал изразите дијалекатске раздробљености, са осам говора различите генетске и типолошке сродности. У јужном и југозападном делу већа је густина особина чије се порекло може наћи у западномакедонским и северозападномакедонским говорима. У исто време миграцијама из северне Метохије у део овог ареала, пре свега оног смештеног у Метохијској котлини, унете су и неке од новијих косовско-ресавских иновација. За разумевање оваквог дијалекатског стања, а посебно за разумевање присутности појединих језичких црта, треба истаћи рану словенско-романску³, негде и словенско-романско-албанску етнобиолошку симбиозу, посебно интензивну на македонском терену, а присутну и у граничним српским областима, којима припада и ареал који је предмет овога рада (Урошевић 1965: 68; Младеновић 2012: 162). Експанзија албанског етнојезичког елемента после 18. века, али и контакт са турским језиком у неким срединама, учинили су да се у српским говорима призренско-јужноморавског типа северношарпланинско-јужнометохијског ареала стабилизују особине непознате у другим деловима српског дијалекатског простора. Овако оформљен језички систем једним делом присутан је и у говорима призренско-јужноморавског типа Косовске котлине, тако да је у оквиру призренско-јужноморавског дијалекта формиран јасно профилисан метохијско-косовско-сиринићки поддијалекат (Младеновић 2013: 405–413).

1.1. У северношарпланинско-јужнометохијском ареалу оформљени су говори који се генетски и типолошки разликују. У југозападном делу Шар-планине, у жупи Гора, оформљен је горански говор (ГГ), периферни западномакедонски говор са инфилтрацијом српских црта⁴. У средишњем делу

² Више о географским, историјским и социогеографским предусловима за дијалекатску диференцијацију у микроконтинууму, затим о саставу и пореклу становништва више в. у Цвиљић 1911; Урошевић 1948; 1965; 2009; Видоески 1993; Радовановић 1965; 1995; 2004; Пешикан 1981; 1986; Букумирић 1984; 1988; Антонијевић – Радовановић 1995; Реметић 1997; 2000; 2013; Цоговић 1996; Младеновић 2004: 209–220.

³ О словенско-романском контакту на Шар-планини сведоче многи топоними и проепоними у којима се препознаје романски супстрат. Густина романског ономастичког слоја посебно је изразита у Гори и Сиринићу (Младеновић 2006).

⁴ Говор горанских насеља у Србији монографски је описан у Младеновић 2001. О овом делу горанског говора Б. Видоески осврће се у два мања рада (Видоески 1986: 1993). Говор

северног дела Шар-планине налази се сретечки говор⁵ (СрГ), у коме је судбина старих гласова у основинском делу речи призренско-јужноморавска, док се у творбеним и граматичким морфемама уочавају наноси из западномакедонског правца, који су већим делом стизали из ГГ или посредством овога говора. Трећи идиом са препознатљивим македонизмима, присутан у трима селима на крајњем јужном ободу јужне Метохије, на подбрежју Шар-планине, у Подгори, настао је сусретом призренско-јужноморавског супстрата и горанског и сретечког адстрата. Подгорански говор (ПодгорГ) представља типичан мешавински говор са бројним некорелативностима⁶.

У Метохијској котлини оформљени су говори који припадају двама дијалектима: косовско-ресавском у севернијем делу и призренско-јужноморавском у јужнијем и централном делу, коме се придружује и северношарпланински говор Сирињића. Овакав распоред говора једног или другог дијалекта карактеристичан је и за говоре Косовске котлине⁷.

Призренско-јужноморавски говори Метохијске и Косовске котлине, затим говор Сирињића, укупном дијалекатском композицијом формирају посебан поддијалекат призренско-јужноморавског дијалекта, који се може назвати метохијско-косовско-сирињићким. Специфичност овога поддијалекта представља у основи комбинација двеју тенденција, које се наслањају на дијалекатске области са севера односно југа.

1.1.1. Са једне стране најбоље очувана флексија у оквиру призренско-тимочке дијалекатске области, морфологизација Нмн. и ОПмн. им. м. р. на сугласник (*синови дошле* : *видим синове*), практично довршена стабилизација наставака *-смо*, *-стије* у 1л. и 2л. простих претерита (*доћосмо*, *доћосстије*, *имасмо* / *имадасмо* / *имасосмо*), новији синкретизам у једнинској парадигми личне заменице *она* (*од њојзи* / *њојзе* / *њој*, *њо њојзи* / *њојзе* / *њој*⁸) и низ других морфолошких појединости упућују на несумњиву везу са севернијом дијалекатском облашћу. Оваквој вези треба захвалити и на дужем чувању прозодијског квантитета, који се манифестује префонологизацијом квантитета у квалитет средњих вокала, потврђен на различитим тачкама, пре свега у севернијем делу метохијско-косовског поддијалекта, више у косовским него у метохијским говорима⁹. У северношарпланинско-јужнометохијском ареалу префонологизација квантитета у квалитет потврђена је Ораховцу (Ивић – Реметић 1981: 579, 1990: 164).

1.1.2. Са друге стране, у метохијско-косовским говорима призренско-јужноморавског типа завршава се низ иновација присутних у македонским

горанских села у Албанији описан је у STEINKE – YLLI 2010. Основни подаци о говору два исељеничка горанска насеља у Македонији, у Пологу, налазе се у Видоески 1973.

⁵ Говор је монографски описан у Павловић 1939. О појединим особинама овога говора могу се наћи новији подаци у прилозима Р. Младеновића, посебно у Младеновић 2004; 2005.

⁶ О овом говору в. Младеновић 2004; 2005; 2012 а.

⁷ Детаљније о призренско-јужноморавским говорима Косовске котлине в. у Павловић 1970; Младеновић 2013.

⁸ Заменички систем говора анализираног ареала детаљно је описан у Младеновић 2010.

⁹ О досадашњим истраживањима префонологизације квантитета у квалитет у призренско-јужноморавским говорима и оваквој префонологизацији у говорима метохијско-косовског поддијалекта в. у Младеновић 2013: 70–78.

говорима, а непознатих осталом делу српског дијалекатског простора. На овакво преливање низа маркантних иновација балканистичког типа свакако је утицао заједнички супстрат говора на Шар-планини и говора северно и јужно од ове планине, близина македонских говора и миграције из овога правца, затим интензивнији контакт са албанским језиком у последњим вековима.

Неке језичке црте српских идиома у анализираном ареалу без дилеме заједничке су са западним и северозападним македонским говорима (РЕМЕТИЋ 2000; ВИДОЕСКИ 1993). Тешко је, међутим, за сваку од ових особина позвано утврдити да ли је она стигла из непосредног словенско-романског контакта у Метохији, или је унета посредством усељеника македонских језичких система, пошто је део западномакедонских иновација настао управо из словенско-романског контакта. Актуелно стање намеће ареално објашњење о српско-македонском контакту.

1.1.3. Говори призренско-јужноморавског типа формиран су у јужној Метохији на простору од Призрена до Ђаковице: у Призрену (призренски градски говор¹⁰, ПрГ), југоисточно од Призрена у Подгору (подгорски говор, ПодГ), северно од Призрена у Подрими (подримски говор¹¹, ПодрГ), у Ђаковици (ђаковачки говор¹², ЂГ). Оваквом типу припада и говор северношап-планинске жупе Сиринић (сиринићки говор, СиГ).

1.2. У свим говорима анализираног ареала потврђене су заједничке иновације балканистичког типа: губитак граматичког акцента са стабилизацијом акцента антепенултимског односно пенултимског типа у делу говора, у делу говора формиран је парадигматски акценат; слабљење палаталности предњонепчаних сонаната; губитак множинске моције придевских речи, укључујући и глаголске придеве; нова балканистичка линеаризација са општом тенденцијом проклитизације енклитика; опште јачање употребе *havege* на рачун *esse* у егзистенцијалним конструкцијама; иновације у исказивању темпоралних и спацијалних односа итд.

1.3. После 1999. године, изгоном српског (словенског) становништва, поједини говори остали су без већине својих говорника у матичној области. Тако је у јужној Метохији мањи број Срба опстао само у Ораховцу и Великој Хочи. У Сиринићу је српска енклава и даље прилично бројна (Младеновић 2005 а: 173). У Сретечкој жупи хришћанског становништва практично нема, број носилаца говора муслиманске конфесије сведен је на једну трећину у односу на 1999. годину. Из Горе је већина Горана исељена, већим делом према београдским приградским насељима. Број Подгорана смањен је¹³.

Измештено из матичних области, ово становништво се убрзано и дијалекатски разграђује. С обзиром на то да се удаје и жени унутар групе, бољем чувању лингвистичког идентитета склоно је горанско, подгоранско и сретечко муслиманско становништво.

¹⁰ Говор је монографски описан у РЕМЕТИЋ 1996.

¹¹ О појединим особинама ПодрГ у оквиру ширег ареала писано је у више радова Р. Младеновића. У прилогу Младеновић 2015 детаљније су описани акценат и гласови овога говора.

¹² Говор је монографски описан у СТЕВАНОВИЋ 1950.

¹³ Детаљније о овоме в. у Младеновић 2012б: 126–128.

2. О ПОЈЕДИНИМ ИЗОГЛОСАМА

2.1. Прозодијски системи. Експираторни антепенултимски акценат западномакедонског типа стабилан је у ГГ, ПодгорГ и СрГ. Синтагматски акценат (стара-жена) највеће је снаге у ГГ.

У најужнијем делу призренско-јужноморавских говора, који су и најближи говорима са антепенултимском акцентуацијом, у СиГ и ПодгГ (Младеновић 2004: 221), стабилан је пенултимски акценат. Оваквом акцентуацијом, у једном делу категорија, пре свега у акценту именица, захваћен је и ПрГ (Реметић 1996: 346–348; Младеновић 2006а: 275–276).

2.2. Парадигматски или претежно парадигматски акценат морфолошки или семантички мотивисан, без граматичке функције, који је типолошки међустапа између граматичког и ритамског акцента, у оквиру призренско-тимочке дијалекатске области обележје је југозападног дела призренско-јужноморавских говора, оформљених у Метохијској и Косовској котлини, затим у Горњој Морави и Изморнику, са границом североисточно од линије Прешево – Врање¹⁴. У јужнијем делу јужне Метохије, ближе Шар-планини, стабилан је парадигматски акценат морфолошки мотивисан (сін – сін-а – сін-ов-и – сін-ов-е – сін-ов-има – сін-ова куч'а), у севернијем делу доминира семантичка мотивација акцента (Младеновић 2006 а: 276–278). Удаљеност од Шар-планине омогућила је бољи опстанак старијег места акцента неких именица у севернијем делу ПодрГ и ЂГ, затим у косовским говорима (Младеновић 2013: 28–45), док је у јужнијем делу пенултима или загосподарила или је у процесу потпуне стабилизације у облицима именица.

Функционално оптерећење акцента у јужнометохијским призренско-јужноморавским говорима, без обзира на тип акцента, приближно је исто. Потврђено је у пару стара – стареја (старејзи – Дјд. придева ж. р. јд. стара : старејзи – Дјд. ж. р. компаратива стареја); место акцента разликују личне заменице (она, оно, они, оне) од показних заменица (она, оно, оне) и речце за допуштање (оно); место акцента разликује облике презента, аориста и императива, са тежњом да се акценат аориста веже за иницијални односно финални слог, затим Зл. мн. презента (имав) и Зл. мн. имперфекта (има́в).

3. Гласови. Актуелно стање судбине неких старих гласова у микроконтинууму сведочи о сусрету генетски различитих система.

3.1. Судбина наслеђених експлозивних денталних палатала /*т', *д'/ у свим говорима анализираног ареала, укључујући и ГГ, кретала се ка развијању африката.

Стабилне африкате /ћ, њ/, или секундарне релизације кроз брисање опозиције по палаталности, сведоче о томе да је у рана граница између источнојужнословенског и западнојужнословенског комплекса управо била Шар-планина са вредностима /*т', *д'/, које су обележиле Северношарпланинску област.

Иако је у свим говорима југозападног дела Косова и Метохије стабилисано /ћ, њ/ на месту познопрасловенских експлозивних палаталних /т', д'/,

¹⁴ Више о оваквом акценту в. у Младеновић 2013: 25–26.

не тако бројни ономастички трагови са источнојужнословенском рефлексацијом ових гласова у северном делу Шар-планине и оближњој области око Призрена, сведоче и о присуству становништва које је имало рефлексе /шт, жд/¹⁵: Гражданик, Селогражде, Пештерица, Сеножештани, Торажда, Добрушта (Младеновић 2007: 251).

Бољи опстанак парова африката у северношарпланинским говорима може се довести у везу са слабијом фрикативном компонентом африката, подупртом опозицијом /к, г : к', г'/ у западномакедонском залеђу, тако да у СиГ, делу СрГ и делу ГГ, можда и функционише опозиција /т : т', д : д'/ (Исто: 254). Слаб функционални набој, али и контакт са албанским и турским фонолошким системом, учинили су да се у делу горанских и сретечких насеља парови африката сведу на појединачне јединице флукутирајућег изговора. У јужнометохијским говорима, којима се прикључује и ПодгорГ, опозиција африката по палаталности преосмишљена је у балканистичку опозицију по звучности, у којој – поред пара /ц : с/, функционише и један ред предњонепчаних африката.

3.2. Судбином јерова издваја се ГГ, у коме се у свим позицијама срећу /о, е/ (Младеновић 2001: 129–136). Близина ГГ, али и миграције из македонског правца, учиниле су да је у СрГ и ПодгорГ присутна специфична ситуација, са сведеним полугласником српскога типа у основинском делу речи (*лџн, лџко, сџн, њџс, вџшка, лџже*), док се у творбеним морфемама може јавити и македонска рефлексација (*Тоџлец, жџеден, сџиџен, њџџок, њџсок*) (Младеновић 2005: 68).

Ни у једном говору призренско-јужноморавског типа нема трагова македонске судбине јерова, већ се на месту ових старих вокала среће или полугласник /џ/ или његов заменик /а/.

3.3. Рефлексацијом назалног вокала задњег реда издваја се ГГ, у коме је – у највећем делу лексема – стабилна западномакедонска рефлексација (*зџб, дџб, со жџена*, и они *џмаха*). Присуство и лексема, са некорелативности-ма типа *куџа, руџа : наџаче*, да му *наџачам*, сведоче о некадашњем контакту различитих дијалекатских система.

У СрГ и ПодгорГ у основинском делу речи среће се редовно /у/ (*руџка, њџџи, дџб*, да *наџуч'им*), у граматичким морфемама факултативно /а/ односно /у/ (*од ња / од њу / од њау; њџџу, о[з] сџсџиру / за сџсџира*). Овакав однос корелативан је оном у судбини јерова.

У осталим говорима потврђено је само /у/.

3.4. Екавска вредност јата опште је обележје свих говора микроконтинуума. Секундарна асимилација у групи /еј/ остварена је у ГГ, СиГ и делу ПодгорГ (Младеновић 2001: 96–97; 2007 а: 592–593). Морфолошки икавизми, присутни у говорима метохијско-косовско-сиринићког поддијалекта (и она ни донела *ниџиџо*, доша *ниџи ч'џвек*), али и ПодгорГ (Младеновић 2010: 104–107) као траг јужнометохијског супстрата у овом говору, непознати су

¹⁵ Уп. са присуством дела ових топонима у Душановој хрисовуљи манастиру Светих архангела (Новаковић 1912: 688).

у ГГ и СрГ. Оваква ситуација непосредно је условљена дијалекатским залеђем појединих делова микроконтинуума. Стари лексички икавизам *дивојка*, као факултативна реализација, опште је обележје косовских говора (Младеновић 2013: 82), а среће се и у фолклорном материјалу ГГ (Младеновић 2001: 97), док у јужнометохијским говорима није потврђен.

3.5 Заменом вокалног /л/ у највећем делу лексема у западномакедонском духу (Исто: 121–124), ГГ издваја се из осталих говора ареала, укључујући и говоре северношарпланинског типа, у којима се јавља српска вредност (*жуџа јабука, кук, џуџио, вуна*). Нешто већи број лексема са српском рефлексацијом /л/ вокалног у нижим горанским селима, сведочи о некадашњем дијалекатском типу ових насеља, али и дијалекатском типу суседне, сада албанофоне, области Ополје (Исто, 121, 124–125). Осим у ГГ, у коме су ретки примери типа *слунце* забележени у најнижим селима, у осталим говорима присутно је /лу/ на месту некадашњег групе /с + л вокално/ (*слунце, слуза, слубице/ слубе*).

3.6. Полугласнички призвук као носилац слоговности испред вокалног /р/ неједнаког је интензитета у појединим говорима континуума. У северношарпланинским говорима, призвук је слабији, у јужнометохијским, посебно у ПрГ, ПодрГ и ЂГ, он је нешто интензивнији. Полугласнички призвук је најслабији у СиГ. Декомпозиције, међутим, нема, пошто нису потврђени случајеви вокализације полугласничке компоненте.

3.7. Стара група *вѣ* > *у*- у свим говорима, осим у ГГ, у коме је *в*- (*внук, вдова*) односно *во* у предлогу.

3.8. Смањење палаталности предњонепчаних сонаната /њ, љ/ – неједнаке снаге и неједнаког обима – потврђено је у свим говорима северношарпланинско-јужнометохијског ареала. Уочена је корелација између умекшавања у групама /ли, ле/ и тенденције ка померању зоне артикулације ова два сонанта ка алвеолама: у говорима у којима се групе /ли, ле/ елиминишу, већи је и степен смањења палаталности сонаната. Палатална природа /љ, њ/ најбоље је очувана у два северношарпланинска говора – у СиГ и СрГ.

Упркос близине македонске територије са знатном дефонологизацијом предњонепчаних сонаната, није забележен ни један пример дефонологизације /љ/.

Судбина /њ/ је знатно сложенија. Чување палаталности /њ/ корелативно је са чувањем палаталности /љ/.

Западномакедонско декомпоновање /њ/ у групу са антиципацијском палаталношћу прелило се преко Шар-планине у јужну Метохију, тако да јужнометохијски говори представљају северну ивицу већег македонско-српског ареала с примерима типа *иџраџне* (Младеновић 2010 а: 212–213).

Дефонологизација /њ/ најприсутнија је у ГГ и ПодгорГ, мањим бројем примера, пре свега у групама /њи, ње/, потврђена је и у јужнометохијским говорима.

3.9. Дистрибуционо ограничење о немогућности група /ли, ле/, свакако подстакнуто контактом са албанском фонетиком, захватило је неједнако

поједине говоре. Док је у ГГ, ПодгорГ и јужнометохијским говорима умекшавање у овим групама доследно, у СрГ оно је везано углавном за виша муслиманска села, док у СиГ групе /ли, ле/ опстају у већини насеља, осим у ивичним мешовитим српско-албанским селима.

3.10. Судбином /-л/ на крају слога издвајају се два ареала¹⁶:

а) У северношарпланинским говорима у Гори, Средској и Подгори, којима се заменом у неким позицијама прикључује и СиГ, /-л/ на крају слога замењено је са /-љ / -в/;

б) јужнометохијски говори, којима се у неким позицијама прикључује и СиГ, замеником *-(j)a* део су шире призренско-јужноморавске зоне.

3.11. Резултатима новог јотовања издвајају се ГГ и ПодгорГ, у којима нема јотовања у сложеницама глагола **iti*, па је *дође*, *иróђе*. Остали говори знају само за облике *дође*, *иróђе*.

Сви говори северношарпланинско-јужнометохијског ареала захваћени су новим јотовањем у групама /тј, дј, лј, нј/ (*браћа*, *ограђе*, *Подобрђе*, *коље*, *ијрњи*). Само су у вишим селима Горе потврђени факултативни примери типа *ијрње*, *коље*. Овакви примери у ГГ одраз су судбине ових група у оближњим западномакедонским говорима (Младеновић 2001: 214–217). Групе с лабијалом јотоване су у свим говорима, осим у ГГ.

3.12. Фрикатив /х/ опстао је само у ГГ, и то у свим позицијама, али не и у свим лексемама (Исто: 153–161). Није потврђена замена /х/ са /ф/ западномакедонског типа. Опстанку /х/ допринела је близина северноалбанских говора, али и контакт са турским језиком после исламизације.

3.13. Развијање пуне палаталности из некада палатализованих финалних гласова (*зѐћ*, *кл'ѐћ*, *иѐћ*, *ијрљваћ* / *ијираћ*, *смрћ*, *сољ*, *јесењ*, *дењ* итд.) особеност је говора северношарпланинског типа (Исто: 219–222). У именици *ијираћ* финална африката потврђена је и у СиГ, али и јужнометохијским говорима.

4. Односи у морфологији. Морфолошки системи северношарпланинских и јужнометохијских говора показују неке заједничке тенденције, али и низ значајних разлика у морфолошким средствима.

Из свих говора ишчезле су именице некадашње *-ї* деκлинације.

4.1. Аналитизам није довршен ни у једном говору ареала. Обим замене флексије аналитизмом смањује се како се иде од југа ка северу. Аналитизам је највише узнапредовао у северношарпланинским говорима у Гори, Средској и Подгори. На важност близине македонске територије, са говорима изразитог аналитизма, упућује стање у СиГ, у коме је флексија знатно боље очувана од оне у СрГ, али је аналитизам највише узнапредовао међу говорима метохијско-косовско-сиринићког ареала призренско-јужноморавских говора. Тако је Лјд. именица свих деκлинационих типова највише нападнут у овом говору. Са друге стране, флексија се највише одупире аналитизму у оном

¹⁶ Више о судбини *-л* на крају слога у северношарпланинско-јужнометохијском ареалу в. у Младеновић 1999.

делу Подрг који је окренут севернометохијском косовско-ресавском говору. Тако је у Ораховцу и Великој Хочи релативно добро очувана и јединска флексија именица м. р. на -*ø* са значењем неживог (*буре од баџрена*, да побегне *оџи Призрена*; *џо Раџиу* да скитамо), како је и иначе у косовским говорима (Младеновић 2013: 140–141, 144–145). Са друге стране, од јужнометохијских говора аналитизам је узнапредовао највише у Подрг, који се наслања на Сиринић.

У говорима ареала број падежних дистинкција већи је у једнини него у множини, неједнак је у различитим деклинационим типовима, флексија је најотпорнија у деклинационом -*a* обрасцу. Боље чување деклинације у -*a* типу и снажнији продор аналитизма у осталим обрасцима није семантичког и синтаксичког порекла, већ је последица падежног синкретизма Гјд., Дјд. и Лјд. ових именица. О већој отпорности -*a* деклинације на аналитизам у анализираном ареалу сведочи и спорадични опстанак флексије Гјд. у горанском говору (па сом спала у *сесџре*, жими-*дџице маџерине*) (Младеновић 2001: 295–297).

Оно што ГГ издваја из укупног македонског дијалекатског корпуса је доследно чување датива оба броја, затим факултативно присуство флексивног Гјд. деклинационог -*a* обрасца уз предлоге *оџи*, *у / во* и генитиву заклетве. Овакав опстанак флексије може бити подржан близином призренско-јужноморавских говора.

4.1.1. У свим говорима ареала доследно опстаје флексивни датив намене и посесије оба броја свих именица¹⁷. Чувању датива помаже одсуство предлога који би преузео падежно значење, али и компактна метохијско-косовско-сиринићка територија на којој није развијена аналитичка конструкција дативског значења *на* + ОП. Датив правца подлегао је потпуној аналитизацији у јужнијем делу ареала, док се у севернијем делу још могу срести примери предлошко-падежне конструкције типа *Џде как Ђаковице*, иначе потврђене и у косовском делу призренско-јужноморавског дијалекта (Младеновић 2013: 193).

Морфолошка обележја датива показују варијантност. Оваква неподударност условљена је дијалекатском блискошћу појединих говора анализираног ареала.

Од два наставка некадашњих -*a*, -*ја* основа, у ГГ уопштен је наставак -*и*, северозападномакедонског порекла, али се у селима најудаљенијим од западномакедонског залеђа, која се приближавају територији српских говора с уопштеним -*e*, среће и ретко -*e* (Младеновић 2001: 297). Наставак -*и* у Дјд. у Подгорг, око кога су географски говори са стабилисаним -*e*, укључујући и СрГ, унет је из горанског правца, а стабилисан је као маркантна језичка црта, која је у исто време и део лингвистичког муслиманског идентитета ове скупине (Младеновић 2005: 75).

Близина македонске територије одредила је морфолошка средства Дмн.: у говорима северношарпланинско-јужнометохијског ареала – ГГ, СрГ, једним

¹⁷ О отпорности датива на аналитизацију сведочи очувана промена бројева *два*, *оба*, *џири* и *чеџири* у већини говора анализираних зоне, укључујући и ГГ (Младеновић 2001: 377–378).

делом и ПодгорГ – остају изван српске иновације ширења двојинског *-ма* (*жéнам, љуђам, дéцам*), која је – иначе – обележје свих говора метохијско-кововско-сиринићког ареала. У СиГ, међутим, потврђени су и ретки примери Дмн. без двојинског *-ма*, свакако наслањањем на оближњи СрГ. Близина говора са Дмн. на *-ма*, затим јужнометохијски супстрат у ПодгорГ, довели су до присуства облика Дмн. са и без двојинске иновације (Младеновић 2004: 230–231; 2005: 75–76).

4.1.2. У Нмн. / ОПмн. именица *-а* деклинационог обрасца у свим говорима уопштен је наставак некадашње *-ја* основе (*жéне, сéсџре, сéсџрице, дуџе*), чиме се и северношарпланински говори удаљавају од оближњих македонских говора.

4.1.3. Маркантна иновација говора призренско-јужноморавског типа анализираног ареала – развијање морфолошке опозиције Нмн. на *-и* и ОП мн. на *-е* им. м. р. на *-ø*, објашњава се непрекинутом везом српског становништва северне и јужне Метохије. Процес, међутим, није до краја довршен. Доследност морфолошке опозиције *-и* : *-е* указује на ареално објашњење: у севернијем делу Подрине необични су примери са очуваним синкретизмом ових падежа, док је у најјужнијем делу, у СиГ и ПодгГ, број потврда већи¹⁸. У ГГ, СрГ и ПодгорГ синкретизам је очуван под утицајем македонског залеђа.

4.1.4. Облицима именица у партитивним синтагмама издваја се ГГ, у коме је од именица м. р. на сугласник – у вишим селима – забележена и западномакедонска иновација – одсуство избројане множине као граматичке категорије (*џри млади зóсџи, џреко чéџири ридои*). Иначе је и у већем делу ГГ, како је и у осталим говорима, основни партитивни облик на *-а*.

4.2. У заменичком систему¹⁹ говори северношарпланинско-јужнометохијског ареала показују знатно шаренило, пре свега у облицима заменичких енкликтика.

4.2.1. У свим говорима у јд. личних заменица потврђено је: *ја; џи; он, она, оно*, па се у области Гора – Тетово завршава стабилна употреба личне заменице *ја*. У множини ГГ, СрГ и ПодгорГ облицима *мије, вије* наслањају се на оближње македонске говоре.

Елиминација синкретизма енкликтика Дмн. (*ни, ви*) и Амн. (*не, ве*) личних заменица 1л. и 2л. мн. опште је обележје свих говора, чиме се они укључују у већи српско-македонски ареал. Само се у ГГ, и то као особина мале снаге, среће синкретизам дативске и акузативне форме у примерима типа: *Нé џи сом знала, чвэра џи сом рéкоф*. Оваквим мешањем облика ГГ се наслања на дебарске говоре (Младеновић 2001: 329–330; 2010: 47).

4.2.2. Инвентаром и облицима показних заменица говори анализираних области показују знатно шаренило, тако да не постоји подударност у свим појединостима између два говора.

¹⁸ Више о овоме в. у Реметић 1996: 453–458; Младеновић 2004: 228–229, 2010: 319–324.

¹⁹ О заменичком систему говора југозападнoг дела Косова и Метохије детаљно се расправља у Младеновић 2010.

У свим говорима уочава се смањена употреба показне заменице **отъ* у чије поље употребе продире заменица **тѣ*, тако да се градуална структура помера ка двочланој, у којој се ствара опозиција: *овај* „непосредно поменуто, непосредно присутно, близу” : *ѿај* „није непосредно поменуто, није близу”. Двочлани систем у препозицији највише је узнапредовао у ГГ и ПодгорГ, затим у ПодрГ (Младеновић 2010: 169–172).

Постпозитивна употреба показних заменица (трочлани / двочлани систем) са функцијом члана, као маркантни македонизам, присутна је само у ГГ (Младеновић 2001: 383–396). Због своје сложености, оваква употреба показних заменица, пренета у Подгору кроз горански адстрат, није прихваћена у мешавинском типу ПодгорГ.

4.2.3. У свим говорима анализираног ареала остварено је морфолошко приближавање заменица за каквоћу и заменица за количину. Само приближавање и једначење остварено је различитим морфолошким средствима.

Морфолошким једначењем каквоћних и количинских заменица (*какав* ч’овек : *овол’икав* ч’овек) јужнометохијски говори, којима се прикључују и косовски говори, затим СрГ, представљају јединствен ареал у оквиру српског дијалекатског простора²⁰.

Ширење придевског суфикса **-ъвь* у обе скупине заменица може представљати структурно позајмљивање из македонског система, у коме је ова скупина заменица проширена придевским суфиксом **-авъ* (*коликав* – *коликавоџо*). Македонски систем *ѿаков* чујек : *ѿол’икав* чујек стабилан је у ГГ и ПодгорГ.

5. Елиминацијом множинске моције рода придевских речи говори анализираног ареала представљају јединствен ареал у оквиру српске дијалекатске области. Сама иновација, иначе балканистичког порекла, карактерише и оближње македонске говоре, па је могуће да је она у северношарпланинске и јужнометохијске говоре стигла из тог правца²¹.

У северношарпланинским и јужнометохијским говорима стабилисана је општемножинска форма на *-е* (*Дѿил’е наѿе* људи / жéне / говéда). Само уопштавање *-е* у Нмн. заменичких и придевских речи извршено је после стабилисања *-ле* у мн. радног глаголског придева. Иновација се наслања на македонски дијалекатски појас.

6. Односи у глаголским основама знатно су уједначени. У ГГ стање је највећим делом слично оном у осталим говорима анализираних зоне. Трагова западномакедонског померања у основама има у ГГ, и то више у селима ближим западномакедонском залеђу, док је остали део ареала остао изван оваквих иновација²².

²⁰ О морфолошком приближавању заменица за каквоћу и заменица за количину в. у Младеновић 2010: 136–163.

²¹ Више о судбини множинске моције рода у говорима југозападног дела Косова и Метохије в. у Младеновић 2010: 247–251.

²² О односима у глаголским основама у говорима југозападног дела Косова и Метохије в. у Младеновић 2012в.

6.1. Тенденција македонско-бугарског ареала да се у множини простих претерита изједначе наставци, карактеристична за северношарпланинске говоре, нашла је одраза и у говорима јужне Метохије. Иако се скоро довршеном стабилизацијом *-смо* и *-сиие* у овим облицима, јужнометохијски говори, једним делом и СиГ²³, наслањају на севернометохијски и косовски ареал, за брисање морфолошке опозиције у 3л. мн. аориста и имперфекта може се наћи типолошко упориште у оваквој судбини у северношарпланинским говорима, који су ову иновацију развили са западномакедонским говорима. У ГГ, СрГ ПодгорГ, свакако наслањањем на македонско стање, изостаје *-смо*, *-сиие*, а у 3л. мн. оба проста претерита уопштено је *-(х)а*. (Младеновић 2004а: 454–462).

У призренско-јужноморавским говорима број потврда типа *дођомо* смањује се како се иде од југа ка северу (Исто: 455), са очигледним утицајем северношарпланинског залеђа.

6.2. Инвентаром глаголских облика говори анализираног ареала показују сродност, али не и подударност. Ни у једном говору нису забележени инфинитив, футур II и глаголски прилог прошли.

Иако наслоњен многим особинама на периферне западномакедонске говоре, ГГ је остао изван радикалног иновирања система глаголских облика, иначе карактеристичног за оближње македонске говоре. Само се у Броду употребљава конструкција *би + аорист* са значењем могућног начина (*ја би ура̀бои́ах*).

Нови перфекат балканског типа, знатне продуктивности у оближњим македонским говорима, потврђен је малим бројем примера само у северношарпланинским говорима. И у овим говорима основни облик за казивање прошлих резултативних дејстава је перфекат (Младеновић 2001: 476).

6.3. У 1л. јд. презента атематски наставак *-м* обележје је свих говора.

У 1л. мн. наставак *-ме*, западномакедонског порекла, обележје је само ГГ, док је у осталим говорима *-мо*.

Највеће разлике између говора налазе се у 3л. мн. презента. У свим говорима су два наслеђена наставка сведена на један²⁴. Говори у југозападном делу Шар-планине наслањају се на македонско стање – у СрГ свођење је извршено на *-еӣ* (*но̀сеӣ*, *бѐреӣ*), у ГГ из глагола *-а* презентске групе испада *-ӣ* (*има̀је*), код глагола *-е* и *-и* презентске групе опстаје *-ӣ* (*но̀сеӣ*, *ӣрѐсеӣ*). У осталим говорима, укључујући и ПодгорГ, свођење је на *-у*.

6.4. У императиву, у свим говорима у 2л. мн. уопштен је наставак *-ӣӣе*, чиме се ови говори уклапају у шири ареал српских и западномакедонских говора.

6.5. У грађењу потврдног перфекта актива у свим говорима из 1л. и 2л. оба броја не испада помоћни глагол, док се у 3л. помоћни глагол не јавља.

²³ Близина СрГ, али и географска издвојеност од Метохијске и Косовске котлине, учинили су да је у СиГ број потврда типа *дођомо* нешто већи него у осталом делу метохијско-косовско-сиринићког ареала (Младеновић 2004а: 456, 2015а: 310–311, 315).

²⁴ О судбини 3л. мн. презента у говорима југозападних дела Косова и Метохије в. Младеновић 2002.

Губитак помоћног глагола у 3л. јд. и мн. доминантна је тенденција у већем делу словенског ареала – македонског, бугарског, чешког, словачког, пољског. У овим језицима перфекат без помоћног глагола у 3л. је без посебне семантичке обојености.

7. Балканистичке иновације у синтакси. Природа ивичне области и миксоглоотија, која је вековно обележје анализираног ареала, има за последицу присуство низа иновација, које као резултат имају балканистичку тежњу ка смањењу морфолошких средстава. Подстицај оваквим изменама доприноси, пре свега, несугласје граматике и семантике, које се отклања приближавањем облика значењу.

Неке од иновација су балканистичко преобликовање језичког система, непотврђено у осталом делу српске дијалекатске области, али присутно у другим контактним балканизираним словенским и несловенским језицима, па су северношарпланинско-јужнометохијски говори северна ивица оваквих појава²⁵.

7.1. Најобухватније морфосинтаксичко реструктурирање приближавањем облика значењу остварено је у морфолошкој плурализацији неких облика збирних именица и плурализацији конгруенције у вези са овим именицама²⁶. Нешто већа стабилност збирних именица потврђена је у северношарпланинским говорима, што је и разумљиво с обзиром на већу отпорност збирних именица у оближњим западномакедонским говорима.

У регулисању односа опште и збирне множине у говорима југозападног дела Косова и Метохије остварена је или морфолошка експанзија опште множине, када за то постоји морфолошка могућност (прут : *џрућу* < пруже), или се експанзија опште множине огледа у експанзији само неких множинских облика (у дативу им. на -а: *децама, браћама / браћима, својбинама, двојицама*), или се експанзија огледа у семантичкој конгруенцији, независно од облика именице – када се ствара инконгруентност по броју у примерима типа *сас моје децу*.

7.2. Новом дистрибуцијом енклитика говори југозападног дела Косова и Метохије, без обзира на генетску и типолошку припадност, представљају целину²⁷. Оваквом линеаризацијом са брисањем фонетског и јачањем синтагматског принципа, призренско-јужноморавски метохијско-косовски говори представљају посебан ареал унутар српског дијалекатског подручја. Очигледна је висока подударност линеаризације у овим говорима са линеаризацијом оближњих македонских говора.

У свим говорима анализираног ареала преузет структурни модел из балканских несловенских језика у линеаризацији енклитика попуњава се словенским материјалом. Ово је довело до смањења или до искључења значаја фонетског правила словенске структуре о постфронталној позицији

²⁵ Детаљније о овоме в. Младеновић 2015б.

²⁶ Детаљније о овоме в. у Младеновић 2011.

²⁷ Више о линеаризацији енклитика у говорима анализираног ареала в. у Младеновић 2013а.

енклитика, а у први план – као релевантан принцип – увело правило синтаксичке позиције енклитике у односу на глагол.

Проклитизација енклитика је опште обележје свих говора анализираних зоне. Док су у говорима призренско-јужноморавског типа присутне и ретке потврде са енклитиком иза глагола, оне су практично непознате у ГГ, СрГ и ПодгорГ. Број потрда са енклитиком иза глаголског језгра повећава се како се иде од југа ка северу.

7.3. У свим говорима анализираних ареала остварено је исто балканистичко преобликовање егзистенцијалних конструкција²⁸. Функционише напоредна употреба безличних и личних модела егзистенцијалних конструкција исте семантичке и синтаксичке вредности. Конкуренција двеју блискозначних / истозначних конструкција доводи до њиховог мешања како у избору егзистенцијалног глагола и његовог облика тако и у избору облика именице. Ово се односи како на експанзију „имати” тако и на обезличавање личних егзистенцијалних конструкција (Па *сва̀дба бѝло*), са којима алтернирају личне (Има̀ла *јѝна ја̀бука*). Конструкције са „имати” у експанзији су. Број посведочених примера са „бити” знатно је мањи од оних са „имати”. Уопштавање „имати” тежња је да се смањи број конкурената и тако упрости језичка структура.

Експанзија модела са „имати” несумњиви је балканизам у говорима анализираних ареала.

Присутни су различити модели као равноправни конкуренти:

Вода не́ има̀ло : *воду́ не́ има̀ло* на ч’ешму, исто *бѝло воду́, има̀ло ја̀бука* на врата : *има̀ло ја̀буку* на бајра̀к, *има̀ло го̀ре воду́*; за̀што да пра̀им ка̀д *има̀ дэ̀но̀ви*; на ра̀збој *има̀ло ни́иш*, *бѝло љу̀ди* по бачи́’е, *не́ма̀ще ау̀шобо̀зи* да не одве́ди’у, *би́л’е Ту̀рци* што зна́л’е ра̀бо̀ту, *има̀ще ѿо̀јо̀ви* у њи́ну ку̀ћу, *има̀ју љу̀ди* што те́ превáру одма̀, *ће́ има̀оу̀ чо̀бáни* ако трéба.

Иако су у ГГ и ПодгорГ присутна оба глагола, употреба „имати”, и то у личним егзистенцијалним реченицама, већега је обима него у осталим говорима, што се може довести у везу са укупном снагом македонизама у овим говорима.

Напоредна употреба Н и ОП именичке јединице у егзистенцијалним реченицама у јужнометохијско-сиринићком ареалу, и то скоро искључиво са глаголом „имати”, упућује на утицај посесивног значења прелазног глагола „имати” на употребу падежа објекта, што може значити да је најпре субјекатска позиција именичке јединице у Г односно ОП замењена обликом Н, па је накнадно, као секундарна иновација, у делу призренско-јужноморавских говора реконструисан ОП као факултативна реализација.

7.4. Контакт са околним областима утицао је на различиту судбину три перлативна предлога са општим значењем кретања *низ*, *уз*, *кроз* у појединим говорима анализираних зоне²⁹.

²⁸ Више о егзистенцијалним конструкцијама у говорима анализираних ареала в. у Младеновић 2014.

²⁹ Више о употреби перлативних предлога НИЗ, УЗ, КРОЗ у говорима југозападних дела Косова и Метохије в. у Младеновић 2014а.

Док је у говорима призненско-јужноморавског типа стање такво какво је и иначе у призненско-тимочкој зони, тј. употреба три предлога са општим значењем кретања остаје стабилна, осим у ПодрГ и ЂГ, у ГГ перлативни предлози своде се на један – *низ* (Да идеш *ни[з]* село надол'е „низ село”, Трчит *нис њуџ* нагоре „уз пут”, Дож прбоди *нис њоштив* „крз пошив”), уз слабу присутност и предлога *крујз* (Бéгај *крујс њóље*). Иновација је наслањање на западномакедонску судбину ове скупине предлога. Ова иновација захватила је делимично и СрГ, и то говор насеља муслимана СрГ, са свођењем *низ* и *уз* на *низ*, али са добрим чувањем *џроз*.

У ПодгорГ *из* покрива поред аблативног и значење перлативности сва три предлога. Одређене паралеле оваквој употреби могу се наћи у неким западномакедонским говорима.

Изузетак од доброг чувања система перлативних предлога у призненско-јужноморавским говорима анализираног ареала представљају ПодрГ и ЂГ, у којима постоји тенденција свођења перлативних предлога на *џреко*. Ова иновација може се објаснити контактом са албанским системом исказивања перлативних релација.

7.5. У говорима призненско-јужноморавског типа, у којима је развијена нова морфолошка опозиција Нмн. и ОПмн. им. м. р. на -*о*, у пасивним реченицама различитог типа³⁰ факултативно се јављају конкурентске конструкције са једним или другим обликом. Напоредно присуство модела са пацијенсом у Нмн. и преосмишљеним обликом пацијенса у ОПмн. довело је до факултативног присуства и ОПјд. (*Мужа* се гл'едало ка да је Бог, *св'екрву* се пита за све; губиф се *си'аре аде'ше*, *џрозоре* б'ев нетакну'те, *џеци'ре* се дару'јев, *мос'ове* се прайл'е о[д] дрва).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Антонијевић Д., М. Радовановић (ур.). *Шарпланинске жује Гора, Ојоље и Средска (антиројо-географско-етнолошке, демографске, социолошке и културолошке карактеристике)*. Београд: Српска академија наука и уметности – Географски институт „Јован Цвијић”, Посебна издања, књ. 40/II, 1995.
- Букумирић, Милета. Из ономастике јужне Метохије. *Ономајолошки џрилози V* (1984): 413–603.
- Букумирић, Милета. Ономастика Сиринићке жупе. *Ономајолошки џрилози IX* (1988): 253–470.
- Видоески, Божидар. Говорот на полошките села Урвич и Јеловјане. Зборник „*Кирил Пејчиновић и неговото време*”. Тетово, 1973, 21–32.
- Видоески, Божидар. Фонолошкиот систем на говорот на с. Млике. *Зборник за филологију и лингвистику XXVII–XXVIII* (1984–1985): 127–137.
- Видоески, Божидар. Горанскиот говор. *Прилози XI 2*, Одделеније за лингвистика и литературна наука, Македонска академија на науките и уметностите (1986): 45–76.
- Видоески, Божидар. Меѓујазичниот контакт (на дијалектно рамниште) како фактор на дијалектната диференцијација на македонскиот јазик. Б. Видоески, *Дијалектиите на македонскиот јазик, џом I*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1993, 105–121.
- Ивић, Павле. Префонологизација вокалског квантитета у квалитет у једном југоисточном српском говору. П. Ивић. *Целокуйна дела, X/1, Расправе, с'удидје, чланци. I. О фонологији*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998, 577–587.

³⁰ Више о пасивним конструкцијама у говорима југозападног дела Косова и Метохије в. у Младеновић 2012.

- Ивић П., С. Реметић. Ораховац (ОЛА 84). *Фонолошки описи српскохрватских / хрватско-српских, словеначких и македонских говора обухваћених Ојцијесловенским лингвистичким ајласом*. Сарајево: Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине, 1981, 579–585.
- Ивић П., С. Реметић. Рефлекси акцентованих вокала *e* и *o* у говорима призренско-јужноморавског дијалекта на земљишту косовске покрајине. *Косовско-мејхојски зборник 1* (1990): 162–173.
- Младеновић, Радивоје. Судбина -Л на крају слога у српским говорима на крајњем југозападу Косова и Метохије. *Српски језик IV/1–2* (1999): 447–468.
- Младеновић, Радивоје. Говор шарпланинске жупе Гора. *Српски дијалектолошки зборник XLVIII* (2001): 1–606.
- Младеновић, Радивоје. Треће лице множине презента у српским говорима на југозападу Косова и Метохије. *Јужнословенски филолоџ LVIII* (2002): 41–63.
- Младеновић, Радивоје. Дијалекатска диференцијација српских говора на југозападу Косова и Метохије. Јудита Планкош (ур.). *Зборник радова са Међународног научног скупа „Живот и дело академика Павла Ивића”*. Суботица: Градска библиотека – Београд: Српска академија наука и уметности – Нови Сад: Филозофски факултет – Београд: Народна библиотека Србије – Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ, 2004, 209–249.
- Младеновић, Радивоје. Глаголски облици у северношарпланинским и јужнометохијским говорима. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику XLVII/1–2* (2004a): 445–474.
- Младенович, Радивое. Говори трех мусульманских славянских этнокультурных групп на юго-западе Косово и Метохии. А. Н. Соболев, А. Ю. Русаков (ур.). *Языки и диалекты малых этнических групп*. Санкт-Петербург – Мюнхен: Институт лингвистических исследований РАН, Комиссия по балканскому языкознанию при Международном комитете славистов. *Biblion Verlag*, 2005, 52–82.
- Младеновић, Радивоје. Дијалектолошко истраживање Сиринића. Биљана Сикимић (ур.). *Живот у енклави. Лицеум 9*. Крагујевац: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета Крагујевац, 2005a, 167–192.
- Младеновић, Радивоје. Романски трагови у ономастици северношарпланинских говора. Мihaи N. Radan (ур.). *Probleme de filologie slava – Вопросы славянской филологии – Проблеми словенске филологије XIV* (2006): 99–116.
- Младеновић, Радивоје. Прозодијски системи у српским говорима на југозападу Косова и Метохије. *Годишњак за српски језик и књижевност XX/8* (2006a): 267–290.
- Младеновић, Радивоје. Судбина африката на југозападу Косова и Метохије у светлу балканске језичке интерференције. *Probleme de filologie slava – Вопросы славянской филологии – Проблеми словенске филологије XV* (2007): 249–263.
- Младеновић, Радивоје. Судбина групе /ej/ у српским (словенским) говорима на југозападу Косова и Метохије. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику L/1–2* (2007a): 583–601.
- Младеновић, Радивоје. *Заменице у говорима југозападног дела Косова и Мејхојске*. Монографије 12. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2010.
- Младеновић, Радивоје. Антиципацијска палаталност у светлу балканистичког смањења палаталности. Милош Ковачевић (ур.). *Језички систем и ујошреба језика*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу – Скупштина града Крагујевца, 2010a, 211–234.
- Младеновић, Радивоје. Морфолошка и синтаксичка плурализација збирних именица и неких заменица у говорима југозападног дела Косова и Метохије. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику LIV/1* (2011): 205–226.
- Младеновић, Радивоје. Пасивне конструкције метохијско-косовских говора призренско-јужноморавског типа. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику LV/2* (2012): 153–167.
- Младеновић, Радивоје. Подгорански – један мешавински горанско-јужнометохијски говор. Панайот Караџозов и др. (ур.). *Време и историја в славянските езици, литератури и култури. Сборник с доклади от Единадесетите национални славистични четения 19–21 април 2012, Том I – Езикознание*. Софија: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2012a, 301–314.
- Младенович, Радивое. В поисках этнического определения – славянские мусульманские группы на юго-западе Косово и Метохии. Robert D. Greenberg, Motoki Nomachi (ур.). *Slavic Eurasian Studies No. 25. Slavia Islamica: Language, Religion and Identity*. Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University, 2012b, 115–147.

- Младеновић, Радивоје. Основински вокали *-e* и *-u* у презентској основи српских призренско-јужноморавских говора Косова и Метохије и северне Македоније. *Српски језик* XVII (2012в): 191–212.
- Младеновић, Радивоје. *Говор јужнокосовског села Гаџиње*. Монографије 18. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2013.
- Младеновић, Радивоје. Линеаризација предикатско-фразних енклитика у говорима јужног Косова и јужне Метохије. *Јужнословенски филолог* LXIX (2013а): 401–415.
- Младеновић, Радивоје. Егзистенцијалне конструкције призренско-јужноморавских говора у Метохијској и Косовској котлини. *Јужнословенски филолог* LXX (2014): 151–171.
- Младеновић, Радивоје. Перлативни предлози НИЗ+, УЗ+, КРОЗ+ у говорима југозападнoг дела Косова и Метохије у ширем балканском простору. Милош Ковачевић (ур.). *Вишезначност у језику (Зборник радова са VIII међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (25–26. X 2013))*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2014а, 201–227.
- Младеновић, Радивоје. Акцент и гласови подримског говора. *Српски језик* XX (2015): 441–457.
- Младеновић, Радивоје. Аорист и имперфекат метохијско-косовског и северношарпланинског ареала. Михаи Н. Радан (ур.). *Исходишта 1 (Зборник радова са I међународног скупа „Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима”, одржаног на Филолошком, историјском и геолошком факултету Зайедног универзитета у Темишвару (17–19. 10. 2014))*. Темишвар – Ниш: Савез Срба у Румунији: Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији – Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2015а, 305–320.
- Младеновић, Радивоје. Од значења ка облику – из дијалекатске (морфо)синтаксе говора призренско-јужноморавског типа метохијско-косовско-сиринићког ареала. Милош Ковачевић (ур.). *Српски језик – од Вука до данас (Зборник радова са X међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (24–25. X 2014))*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2015б, 31–39.
- Новаковић, Стојан. *Законски споменници српских држава средњег века*. Београд: Српска краљевска академија, 1912.
- Павловић, Миливој. Говор Сретечке жупе. *Српски дијалектолошки зборник* VIII (1939): 1–352.
- Павловић, Миливој. *Говор Јањева*. Нови Сад: Матица српска, 1970.
- Пешикан, Митар. Из историјске топонимије Подримља. *Ономастолошки њрилози* II (1981): 1–92.
- Пешикан, Митар. Стара имена из доњег Подримља. *Ономастолошки њрилози* VII (1986): 1–119.
- Радовановић, Милован. Становништво Призренског Подгора. *Гласник Музеја Косова и Метохије* IX (1965): 253–415.
- Радовановић, Милован. *Етнички и демографски процеси на Косову и Метохији*. Београд: Liber press, 2004.
- Реметић, Слободан. Српски призренски говор I. *Српски дијалектолошки зборник* XLVII (1996): 333–614.
- Реметић, Слободан. Српски призренски говор у светлу језичке интерференције. *О српским народним џворима*. Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа”, 1997, 155–165.
- Реметић, Слободан. Призренско-јужноморавски дијалекат у светлу македонског утицаја. *XXVI научна дискусија на XXXII међународен семинар за македонски јазик, литератјура и култура*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј”, 2000, 87–103.
- Реметић, Слободан. Српски дијалектолошки атлас у светлу језичке и дијалекатске и интерференције (лингвистички и социолингвистички аспект). *Књижевност и језик* (Реферати за XV међународни конгрес слависта, Минск 2013), 2013, 205–230.
- Стевановић, Михајло. Ђаковачки говор. *Српски дијалектолошки зборник* XI (1950): 1–152.
- Урошевић, Атанасије. Шарпланинска жупа Сиринић. *Годишњем зборник на Филозофској факултету, Природно-математички оидел*, кн. I. Скопје, 1948.
- Урошевић, Атанасије. *Косово*. Српски етнографски зборник, књига LXXVIII. Насеља и порекло становништва, књига 39. Научно дело: Београд, 1965.
- Урошевић, Атанасије. *О Косову (Ђрадови, насеља и друѓи антропогеографски сјиси)*. Приштина: Народна и универзитетска библиотека „Иво Андрић”, 2009.
- Џоговић, Алија. Ономастика Горе. *Ономастолошки њрилози* XII (1996): 33–366.
- Џвибић, Јован. *Основи за географју и геологју Македоније и Сјаре Србије, књ. шрећа*. Београд: Српска краљевска академија, 1911.

*

STEINKE, Klaus, Xhelal YLLI. *Die slavischen Minderheiten in Albanien (SMA). 3. Teil. Gora*, München – Berlin: Verlag Otto Sagner, 2010.

Radivoje Mladenović

LE CONTINUUM DIALECTAL DES PARLERS DU NORD DE LA MONTAGNE ŠARA
ET DU SUD DE LA METOCHIE

R é s u m é

Les parlers analysés dans la présente étude se trouvent à la frontière de deux grandes aires dialectales – serbe et macédonienne. Cette position a pour conséquence le déplacement de la ligne isoglosse d'une aire vers l'autre.

La région de contact entre les deux aires dialectales serbe et macédonienne est la montagne Šara, territoire d'amalgames ethnobiologiques et ethnolinguistiques divers, ce dont témoigne l'onomastique, mais également la structure linguistique des différents parlers.

Ce qui a influencé le sens des migrations et la formation des parlers situés à la frontière des aires dialectales serbe et macédonienne est l'élevage. La montagne Šara est une région de pâturages dans laquelle on observe certaines différences dans les conditions économiques d'élevage : le sud de cette montagne est pauvre en eau et en pâturages, tandis que le nord en est riche. Le déplacement des populations nomades et semi-nomades du sud vers le nord de la montagne Šara a exercé une influence déterminante sur les différences dialectales, l'étendue de certains traits dialectaux et les changements de structure linguistique allant dans le sens de la balkanisation linguistique dans les parlers de la partie septentrionale de la montagne Šara et des régions voisines, avant tout la Métochie méridionale et le Kosovo méridional. Les migrations ont rapproché les structures linguistiques de certains parlers, comportant une densité de caractéristiques linguistiques serbes ou macédoniennes selon l'importance de la population macédonienne représentée. La présence de certains traits linguistiques du type macédonien faiblit au fur et à mesure qu'on va du sud vers le nord.

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Одсек за филологију, Катедра за српски језик
Јована Цвијића бб, 34 000 Крагујевац, Србија
radivoje.mladenovic@gmail.com

Милорад Радовановић. *Фази лингвистика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2015, 261 стр.*

Књига *Фази лингвистика* Милорада Радовановића настала је као резултат промишљања о природи и суштини стварности, нашег поимања те стварности, те одразима наших концепата на конституисање, обликовање научне мисли. Настоји аутор показати „да ли је то (и) сâм свет ‘фазичан’ или су такви наше опажање и описивање света, спознаја света, мишљење о њему, то јест тумачење његово и (или само) језик што о њима саопштава?” (стр. 31). Иако аутор каже да је тема овог огледа „лингвистика из угла фази логике” односно „фазилогичка лингвистика” (стр. 11), ова књига излази далеко изван оквира језичких проучавања у тежњи да покаже основне принципе једне парадигме у различитим наукама, у науци уопште.

Настојећи да установи појмовник, те да изврши систематизацију фази лингвистике, укаже на процесе у њеном настајању и развоју као и на могуће будуће смернице истраживања које карактерише „меки” приступ различитим проблемима, Милорад Радовановић и саму књигу пише без јасних граница међу поглављима и одељцима, са благим прелазима међу разматраним темама које као да извиру једна из друге, међусобно се надовезујући. На крају књиге аутор даје аналитички садржај 47 питања и тема којима се бавио, при чему се и сам тај садржај може посматрати као засебан текст, заокружена целина.

Радовановић у овом огледу издваја различите појаве у језику као и тумачења тих појава који се могу посматрати у кључу „фазичности” и „нејасности”, „неодређености”, „непрецизности”, „прелазности”, „граничности”, „мешаности”, упућујући нас и на друге области знања у којима се тај такозвани „меки” аналитички приступ такође може пратити – понајпре у филозофији, логици, математици, информатици. Аутор нам кроз бројне примере показује како се неки од основних појмова фази лингвистике односно фази логике: *градуелносћ*, *градирање*, *градираносћ*, *грануларносћ*, *гранулирање*, *скалираносћ*, *скалирање*, *стјејеновање*, *рангирање*, *нијансирање*, *континуалносћ*, *јосћейеносћ*, *иниензијей*, *дискрејносћ*, остварују у разрешењу различитих, превасходно језичких питања.

Како овај готово енциклопедијски приказ *фази лингвистичке мисли* измиче сваком покушају детаљнијег побројавања и представљања тема њиме обухваћених, покушаћемо овом приликом издвојити неколико основних идејних токова.

* Овај приказ је настао у оквиру пројекта Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања (бр. 178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Полазећи од чињенице да је човек „биће које категоризује, систематизује и класификује” (стр. 11), Радовановић показује да је вековима у тим својим пословима човек био склон „тврдој” аристотеловској логици односно логици пресуђивања и одлучивања, чији су резултати *јасно* разграничене вредности, појмови и категорије. Тако свет око нас гледамо кроз развијену терминологију за исказивање сродничких односа, боја, делова тела, религијских појмова, за одређивање простора и времена и сл. док је научна мисао била систематизована по обрасцима „црно” / „бело”, „да” / „не”, „тачно” / „нетачно”, „истинито” / „неистинито, лажно”, „припада” / „не припада”, „увек” / „никад”... (стр. 13). Но, двадесети век доноси ново гледање на ствари као и нове алате *фази*, „*меке*” *логике*, по природи својој „расплинуте”, „лабаве”, „склиске”, „разливане”, „савитљиве”, „гипке”, „сиве” *логике*. Радовановић у овом свом огледу прати њен развојни ток све до данашњих дана.

„Мека” *логика* продира најпре у филозофију и логику. Налазимо је у алгебри Џорџа Була, код теоретичара вероватноће и поливалентне *логике* Ханса Рајенбаха, затим Алфреда Тарског и Јана Лукашијевича, у теоријама Готлоба Фрегеа, Чарлса Сандреса Перса, Лудвига Витгенштајна, Бертранда Расела, Макса Блека и других. Истиче Радовановић оно што им је свима заједничко, категорије „неодређености”, „неспецифичности” и *логика* „континуума”.

Када је лингвистика у питању, своје место *фази* *логика* полако заузима у радовима Пражана из шездесетих година прошлог века, да би већ седамдесетих година обележила истраживања на пољу семантике, генеративне *граматике*, тачније неке сегменте теорију Ноама Чомског, а свој пуни значај добила у когнитивистичким студијама, првенствено Реја Цекендорфа и Џорџа Лејкофа. Аутор нас, међутим, подсећа да се у основи *расправа* које за циљ имају показати скаларност, градуелност *језичких феномена*, *фазичност*, *неодређеност граница* међу њима, налази теорија Лотфија Задеха, инжењера електротехнике и рачунарства и професора на Универзитету Беркли, који је у науку увео појмове *фази скуйова*, *фази логике*, *фази њравила* и *фази сисџема*. Његова је основна идеја била да покаже у којој мери, у којем степену су посматране ствари такве какве јесу, ствари које припадају људском *језичком* и *нејезичком искуству*, или како Радовановић истиче, *сивим зонама*. По схватању Задеха све се може видети као ствар степена, а *фази* *логика* „допушта постојање скупа оцена у погледу (степену) припадности, припадања некој класи, између 0 и 1 (укључујући и њих)” (стр. 120). Примењено на *језичке вредности*, Радовановић издваја оцене типа: „сасвим”, „потпуно”, „итекако”, „увелико”, „веома”, „у великој мери”, „у неку руку”, „у извесној (некој) мери”, „ту и тамо”, „мање-више”, „донекле”, „једва”, „скоро увек”, „готово никад”, „безмало”, „нимало”, „прилично” и сл. (стр. 121). Велики значај увођења појмова *фази скуйова*, *фази сисџема* и *инџелиџенџних сисџема* Радовановић види у *роботици* данашњице, *кибернетици*, *аутоматици*, *навигацији*, *бионици*, *биоинформатици*, *медицини*, *генетици*, *саобраћају*, *авијацији*, *космонаутици*, *индустрији*, *пољопривреди*, *психологији*, *социологији*, итд.

У британској и америчкој лингвистици (овде се мисли пре свега на америчку социалигвистичку традицију) друге половине двадесетог века као доминантан теоријски алат постаје појам *џрадуелности* у испољавању и тумачењу *језичког феномена*, а неретко се среће *распоређивање* *језичких појава*

на скалама типа: *неграматично*, *граматично-необично* (необичније, мање необично), *граматично-обично* (мање обично, обичније) и сл. Или, како Радовановић наводи, ради се о двама скалама: *скали ојадања сљејена неграматичности* / *скали расја сљејена граматичности* језичких појава (стр. 132). Амерички генеративисти, но пре свих Ноам Чомски, такође у својим студијама постављају питање *сљејена граматичности* исказа. С друге стране, у основама когнитивне лингвистике, чији развој пратимо од осамдесетих година двадесетог века па на овамо, налази се идеја да су многе појаве у језику ствар *сљејена*, те да лексикон, морфологија и синтакса чине *континуум симболичких стурктура*. Континууми и скале уочавају се у теорији прототипа (на пример семантички случајеви степеновања припадања прототипу, као што је то случај код „птица” – „детлић”, „вбрац”, „рода”, „орао”, „кокошка”, „ној” и „пингвин”; или пак када се ради о прототипичним граматичким категоријама – *субјекту* и *објекту*, *вербалној фрази*, *реду речи*, *ипредикату*, *активу*, *пасиву*, *реченици*, *клаузи*, *фонеме* и *морфеме* и њиховим варијантама, *мејшафорама*, *језичким нивоима*; подсећа нас аутор на теорију Александра Белића о *иправим* и *неиправим именицама*, итд.) (стр. 142–143), у процесима метафоризације и жаргонизације (прати аутор како метафоризовано употребљене жаргонске речи полако улазе у стандардни језик у измењеном значењу) (стр. 147). Радовановић проводи читаоца кроз многобројне релевантне филозофске и лингвистичке студије и теорије које доприносе схватању и примени фази лингвистичких алата, да би напоследку представио и најновије студије које се тичу теме овог огледа. Ту се првенствено мисли на антологије текстова окупљених у књигама *Фази грамајика* (AARTS 2004), *Нејасности* (KEEFE – SMITH 1999) и *Теорија нејасности* (KEEFE 2000), као и на филозофско-логичарску књигу Тимотија Вилијамсона *Нејасности* (WILLIAMSON 1994).

Овом приликом ваља посебно издвојити Радовановићево сагледавање лингвистичких тумачења појава у српском језику у кључу „*меке*” *лоџике*, гледано „*споља*” и „*изнутра*”, дијахронијски и синхронијски, а на различитим нивоима анализе.

Разматра аутор важнија „*спољашња*” лингвистичка питања везана за проблем језичког идентитета, тачније, за успостављање јасних *граница* међу језицима и дијалектима, и одсуству истих, будући да је постојање „*прелазних* или мешаних говора”, „*дијалекатског континуума*” сасвим неоспорно (стр. 37). У том смислу истиче и „*фазичност*” самих лингвистичких типологија (стр. 38) као и нејасност односа „*балканизма*” и „*европеизма*” у језицима (стр. 40–45).

Границе, односно, *сљејени* граматичности у српском језику обележавају чак и *Нормативну грамајику српског језика* Предрага Пипера и Ивана Клајна (ПИПЕР – КЛАЈН 2013). У њој наилазимо на, како Радовановић каже, „*изнијансирано спајање ‘описа са прописом’*, што је нарочито видљиво у систематски разрађиваним оценама о учесталости језичких појава, тачније ‘о степенима нормативне исправности’ њихове, на скалама од прихватљивог до допустивог и непрепоручљивог, од узорног до толерисаног” (стр. 62). Подсећа нас при том аутор да је управо Предраг Пипер у више својих радова говорио о појмовима *градуелности* и *континуалности*, те њиховој важности у многим лингвистичким дисциплинама и поддисциплинама: „у лингвистичкој

теорији, у теорији језичких нивоа, граматички скала и категорија, у теорији хијерархизованих језичких структура, у стратификационој граматички, у теорији семантичких поља, односно функционално-семантичких поља, у проучавању градуелне природе односа центра и периферије у језику, затим у глотометрији и лингвостатистици, у теорији сукцесивних трансформација у генеративној лингвистици [на ‘путу’ од ‘дубинских’ ка ‘површинским’ структурама језика, као низање тополошких преоблика, преузето из једне области математике], у методу семантичког диференцијала, теорији лексикографског фокусирања, теорији семантичких прототипа, теорији семантичких локализација [просторно испарцелисаног језичког универзума] ‘као моделу описивања и објашњавања семантике градуелности’, затим у лексикологији и посебно у лексикографији, и другде” (стр. 17).

Одабрао је Радовановић бројне примере из српског језика да би показао колико су заправо подложни испитивањима са становишта фази логике. Тако указује на фазичан однос међу арбитрарно дефинисаним класама речи посебно када се ради о релацији глагол – прилог – придев – именица (у примерима цикличног низања типа: *чиїаїи ... чиїам ... чиїајући ... чиїан ...чиїаносї ... чиїалац ... чиїање ...*) (стр. 67), о „прекатегоризацијама” типа *Плави су њобедили* (стр. 69), или пак о појави да се у неким ситуацијама именицама приписују типични глаголски семантички и граматички сигнали. Тако Милка Ивић пише о „транзитивним именицама” посебно из класе термина за сродство и из класе девербатива типа *nomina agentis* (типа *неїријаїељ, сусед, рођак, браїи, сесїра, мајка, оїац, син, кћи, родиїељ, деїе, шеча, ауїор, їрофесор, ђак, учїїељ, ученик, їисац, зледалац, обожаваїељ, їродавац, їљачкац*, и сл.), и о „овремењавању назива људи” (*бивши муж, бивша свасїїика, екс-шеф, екс-суїруѓа, удовица, убица*, итд.) (стр. 72). Надаље, видимо да проучавању придева као арбитрарно дефинисаној класи речи вероватно највише погодује управо фазилингвистички приступ будући да се њима неретко на прилошки начин детерминише глаголска радња као у примеру: *Уређај на коме је їо радио био је їрилично неїзодан за руковање (неїзодно је рукаваїи уређајем)*, или се њима означава стање, расположење које се преноси на неки *објекаїи (На њеѓа сам, їричали ми сїари, заѓрижен за сїорїи)* (стр. 74). Семантичка категоризација придева још је подложнија примени фазилингвистичких алата. Подсећа Радовановић на двојбу у вези са одређивањем семантичких класа придева, што је често условљено контекстом, те да ли, на пример, придев *злбан* одредити као придев „са значењем особине” или „са значењем осећања”: *Пазиїе, ја нисам неки злбан човек / Иїак се їиїам зашїїо ми їо раде, зашїїо су људи злбни їрема мени* (стр. 79). Не пропушта Радовановић ни да скрене пажњу на поље *модалносїи*, које по природи ствари спада у фази појаве *par excellence*, показујући то бројним примерима. Тако се, између осталог, однос центар / периферија може посматрати кроз континуум скалираног значења императивности: *Наређујем їи да їо урадиш ... Да урадиш їо ... Да си урадио їо ... Уради їо ... Урадиїи їо ... Урадићеш їо ... Било би добро (за тебе) да їо урадиш ... Преїоручујем їи да їо урадиш ... Савеїујем їи да їо урадиш ... Урадио бих їо (да сам) на ївом месїу ... То се мора урадиїи ... Морац їо да урадиш ...* и сл. (стр. 80).

Заиста су бројне језичке теме и примери које са аспекта „меке” логике посматра Радовановић. Значајно место у књизи добила су питања лингвистичких класификација (стр. 179–191), статуса синтаксе (стр. 168–169), одређивања и описивања функционалних стилова (стр. 171–173), те питања пуризма и непуризма у нашој средини (стр. 173–178). Но, свакако посебну пажњу посвећује теми чије је темеље у србистици управо сам Радовановић поставио, осветљавајући је са различитих страна и из различитих углова. Ради се о процесу *номинализације* чије фазилингвистичке особености овом приликом истиче у први план и, на неки начин, своја вишедеценијска истраживања тиме заокружује (стр. 161–168).

Фазичност, градуелност и континуалност испољавају се у језику и језичким тумачењима свакако и у њиховој дијахронијској перспективи. Полазећи од става „да увид у устројство било којег језика није до краја смислено могућ без увида у језике његовога порекла и сродства, типолошки различитог или сличног устројства, с једне стране, а са друге, савремено стање у неком језику односно у групи језика није могућно ваљано објаснити без увида у његову / њихову прошлост” (стр. 194), Радовановић закључује да је и граница између дијахроније и синхроније у основи фазична, те да се важан део схватања синхроније заснива на познавању и разумевању дијахроније, уз претпоставку да је дијахронија непрекинут процес, а да је било који синхронијски пресек у том смислу – само њен део. Стога, наглашава аутор, у језичкој садашњости назиремо и језичку прошлост и језичку будућност, дакле процес у току (стр. 194).

Овом идејом вођен, Радовановић издваја посебну улогу коју у том погледу имају новосадски дијахроничари, првенствено Јасмина Грковић-Мејџор и Слободан Павловић. Сачињава преглед језичких тема којима се у својим студијама баве, омогућавајући тако свом читаоцу да напослетку дође до праве суштине *фази лингвистичке* и спознаје да граница њеног протезања заправо нема. Радовановић препознаје фазилогички приступ у промишљањима Јасмине Грковић-Мејџор када говори о типовима и развоју схватања и исказивања *йосесије* као једног недвосмислено фазичног концепта, потом када прати развој транзитивности у индоевропским и словенским језицима као и семантичке особености два основна старословенска придева позитивне евалуације, добрљ (= леп и добар) и благљ (= пријатан и добар). (Овим прегледом Радовановић се надовезује на већ поменута слична истраживања у савременом српском језику.) Да нам је за разумевање садашњег стања у језику неопходан поглед у прошлост потврђују и радови ове ауторке о неким синтаксичким архаизмима (видимо то у тумачењу исказа типа *боли ме (џлава)*), али и неким прасловенским формулама закљичања типа „стојати чврсто” и „држати чврсто” (стр. 191–212). Милорад Радовановић открива читаоцу и примену фазилингвистичке логике у студијама Слободана Павловића које се баве развојем просторне падежне парадигме, феноменом икониčnosti у језику, потом распоредом енкликата као и позиционирањем субјекта, предиката и објекта у старосрпском језику 12. и 13. века (стр. 212–218).

Закључујући овај приказ, који је само мала скица огледа утемељеног на обимној литератури и пре свега ерудицији његовог аутора, не остаје нам ништа друго него да се сложимо са Радовановићем да је одговор на питање

које себи поставља: *Да ли је њо свети сâм фазичан, ња су / или су њакви наше оџажање и њумачење светиа, мишљење о њему, ња и сâм љовор о њима?*, потврдан, тачније, аутор са извесном сигурношћу тврди да је прихватљив потврдан одговор на последњи део постављеног питања.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- AARTS, Bas, David DENISON, Evelien KEIZER and Gergana POPOVA (eds.). *Fuzzy Grammar: A Reader*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- KEEFE, Rosanna and Peter SMITH (eds.). *Vagueness: A Reader*. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1999.
- KEEFE, Rosanna. *Theories of Vagueness*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- ПИПЕР, Предраг и Иван КЛАЈН. *Нормативна љрамаџика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- WILLIAMSON, Timothy. *Vagueness*. London – New York: Routledge, 1994.

Наџаца Киц

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
natasakis14@gmail.com

UDC 811.111'373.612.2:81'255.2

Aleksandra Izgarjan, Diana Prodanović-Stankić. *Approaches to Metaphor: Cognitive, Translation and Literature Studies Perspective*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2015, 166 str.

Монографија *Approaches to Metaphor: Cognitive, Translation and Literature Studies Perspective* представља сублимацију резултата десетогодишњег научноистраживачког рада две ауторке на теми метафоре сагледаване из угла две различите дисциплине којима се баве: лингвистике и књижевности, што је чињеница из које проистиче специфичност ове монографије која се огледа у интердисциплинарном приступу метафори. У монографији је представљено неколико студија чији су делови већ објављени у облику научних радова у различитим научним часописима и зборницима радова, а које се баве метафором у лингвистичком, примењенолингвистичком, књижевном и преводилачком контексту посебно истичући културолошки аспект у когнитивнолингвистичком приступу изучавању метафоре. Ова монографија је објављена у оквиру обележавања и прославе шездесетогодишњице Филозофског факултета у Новом Саду, који је и њен издавач.

Структура монографије је таква да након *Садржаја* (стр. 7) и *Предговора* (9–10 стр.) следи следећих осам поглавља: *Уводна разматрања* (11–14 стр.),

Когнитивна лингвистика насупрот когнитивне поетики (15–24 стр.), *Когнитивни процесуи превођења* (25–27 стр.), *Разумевање појмовних метафора* (28–44 стр.), *Испраживања у области разумевања метафора* (45–91 стр.), *Студије превођења* (92–101 стр.), *Превод као метафора* (102–137 стр.), *Закључна разматрања* (138–140 стр.), а за њима се наводи *Литература* (141–155 стр.) и *Рецензије* (156–163 стр.).

У *Уводним разматрањима* ауторке најпре дефинишу централни појам монографије – метафору, како у лингвистичком контексту, с тежиштем на когнитивнолингвистичком схватању појма, тако и у књижевном контексту, при чему увиђају да је управо метафора поље интерсекције њихових личних научних интересовања и научних дисциплина у оквиру којих делују: когнитивне лингвистике с једне и књижевности и књижевне теорије с друге стране. Стога одлучују да удруже своје научно деловање у овим различитим дисциплинама али усредсређено, у оба случаја, на тему метафоре, у покушају да јој приступе интердисциплинарно и покажу да бављење њом на овај начин јасно доказује да постоји комплементаран однос између когнитивне лингвистике и књижевности у форми когнитивне поетике, као и да примене когнитивни приступ у анализи стратегија превођења метафоре у мултикултурном дискурсу, дефинишући тако циљ монографије.

У поглављу насловљеном *Когнитивна лингвистика насупрот когнитивне поетики* установљен је теоријски оквир монографије кога чине поставке когнитивне лингвистике и когнитивне поетике, између којих ауторке значајки повлаче паралеле. Прекретницом у изучавању метафоре ауторке сматрају тренутак када Лејкоф и Џонсон (LAKOFF – JOHNSON 1980/2003) обелодањују своју тврдњу о метафори као фундаменталном когнитивном механизму путем кога концептуализујемо апстрактне појмове, а који се рефлектује у свакодневној језичкој употреби путем метафоричких израза у чијој основи се налазе метафорички обрасци. Ова перспектива утицала је и на схватање метафоре у књижевности указавши на чињеницу да се и поетске метафоре могу тумачити на исти начин као и оне које се јављају у свакодневној језичкој употреби, односно да се и оне могу схватити као појмовне метафоре, што је идеја на основу које је установљена нова дисциплина, когнитивна поетика. Управо на њеним поставкама ауторке су засновале свој успешни покушај примене знања и принципа когнитивне лингвистике приликом анализе књижевног текста, а уочена веза између две дисциплине очитована је и у тврдњи Гавинс и Стина (GAVINS – STEEN 2003: 2) на коју се ауторке позивају: „cognitive poetics suggests that readings may be explained with reference to general human principles of linguistics and cognitive processing, which ties the study of literature in with linguistics, psychology, and cognitive sciences in general”. Иако потпуно свесне чињенице да је примена оваквог интердисциплинарног приступа метафори прави изазов с обзиром на то да захтева удруживање емпиријских метода и књижевног тумачења, оне га бирају за теоријско упориште свог изучавања метафоре знајући да он чини књижевне и преводилачке студије емпиријским, што сматрају неопходним за истраживања у овим пољима.

Треће поглавље наглашава велики заокрет у изучавању превођења који је изазвала примена когнитивних приступа, а која се примарно огледа у објашњењу интеракције мишљења, језика и културе. Ова интеракција посебно

добија на значају у контексту анализе превођења метафоре у различитим дискурсима, па и у случају књижевног текста. Како ауторке најављују, у средишту њиховог интересовања је когнитивна еквиваленција и преводивост метафоре. Оне анализирају превод метафора и метафору превода у мултикултурној књижевности јер им се на тај начин отвара могућност сагледавања културолошких аспеката метафоре, што сматрају врло значајним увидевши да је метафора симбол одређене културе.

Четврто поглавље састоји се од два дела. У првом делу дефинише се појам метафоре у оквиру когнитивнолингвистичке теорије, а као једне од наших важних когнитивних алатки. Заправо, у овом делу ауторке разматрају недостатке традиционалног приступа метафори, који вуче корене још од Аристотелових дела, супротстављајући га новом, когнитивнолингвистичком приступу и теорији појмовне метафоре, као когнитивном механизму, при чему се истакнут значај придаје ауторима попут Лејкофа и Џонсона, Тарнера (Turner), Кевечеша (Kövecses), Барселоне (Barcelona) итд. Ауторке наводе типичне и најфреквентније метафоричке обрасце илуструјући их конкретним примерима из књижевних дела и остајући доследне својој тежњи ка указивању на могућност примене теорије појмовне метафоре приликом анализе књижевних дела, а свој став поткрепљују и навођењем студија које то такође доказују. Показујући свеобухватност свог сагледавања појмовне метафоре, ауторке представљају и основне принципе још једне теорије чији је предмет интересовања појмовна метафора, а то је теорија појмовног стапања контрастирајући је са принципима теорије појмовне метафоре. Постављен је и теоријски оквир за још један аспект ком припада значајно место у овој монографији, а то је метафора у контексту учења енглеског језика као страног, кроз преглед резултата студија у овом пољу истраживања, од којих многе истичу утицај културних модела и интеркултурних разлика на препознавање и разумевање метафора страног језика.

Други део четвртог поглавља бави се методама и поузданошћу критеријума за препознавање метафора. Ауторке представљају поступак за идентификацију метафора који заговара Стин (STEEN 2007), а који су користиле у циљу постизања униформности и систематичности и елиминисања произвољности и интуитивности при анализи дискурса и ексцерпцији метафора. Детаљан је и добро осмишљен поступак који су ауторке примениле у тестирањима способности испитаника да препознају и разумеју метафоричке изразе у песмама, кратким причама или романима, а која ће имати централно место у наредним поглављима. Засигурно, читаво ово поглавље представља детаљан и информативан увод у анализу резултата истраживања која следи.

Наредно поглавље, под насловом *Истраживања у области разумевања метафора*, даје преглед тумачења резултата психолонгвистичких истраживања и ставова еминентних аутора по питању разумевања метафора у различитим дискурсима. Ипак, тежиште овог поглавља је на истраживањима које су вршиле саме ауторке, а која су усредсређена на студенте енглеског језика као страног и њихово разумевање, препознавање и тумачење метафора у различитим типовима текстова. Циљ им је био да установе да ли познавање постулата когнитивне лингвистике везаних за метафору помаже студентима да лакше и боље разумеју метафоре и метафоричке изразе. Студенти Енглеског

језика и књижевности на Филозофском факултету у Новом Саду који су учествовали у истраживањима, представљеним у наредним трима одељцима, имају знање енглеског језика као страног на нивоима Б2–Ц1 Заједничког европског оквира за језике. Пажња је посвећена утицају језичких, а нарочито, културолошких фактора на разумевање метафора у случају поменутих испитаника. Представљени су и протумачени резултати три студије, од којих је прва (5.1) показала да чињеница да течно говоре дати страни језик не значи нужно и то да студенти аутоматски разумевају метафоре и да увиђају везу која постоји између изворних и циљних домена. Међутим, уколико су претходно упознати са основним појмовним метафорама и њиховим креативним трансформацијама, односно уколико претходно добију одговарајуће теоријско знање, студенти лакше, брже и тачније разумевају метафоре у тексту, укључујући и оне у књижевним текстовима било поезије било прозе. У другој студији (5.2) корпус је сведен на метафоре које укључују животиње с обзиром на то да су оне међу најзаступљенијима у књижевним делима, а исказане су и у српском и у енглеском језику. Резултати анализе су показали да испитаници теже разумевају метафоре у поезији него оне у прозним текстовима. Уколико је контекст у коме се одређена метафора јавља сувише апстрактан и не садржи очигледне знакове који указују на то да се ради о метафори, студенти не успевају да их препознају иако је реч о универзалној и учесталој појмовној метафори људи су животиње. На крају и ове студије ауторке закључују да је неопходно да студенти претходно стекну знање о теорији појмовне метафоре како би успешно уочили и разумели образац који лежи у основи метафора које одређени писац користи. У трећој студији (5.3) анализирају се метафоре повезане са темом љубави, а испитује се како и колико их студенти разумевају у поезији и стиховима популарних песама. Закључено је да, поред контекста и типа текста, фактори који имају значајан утицај на разумевање метафора јесу и устаљеност и учесталост јављања одређене метафоре, али и разни елементи ванјезичког знања. Коначно, све три студије су доказале да примена когнитивног приступа у књижевној анализи омогућава студентима боље разумевање употребљених метафора, али и текста у целисти, а посматрано у ширем контексту, и разумевање односа између језика и културе.

У првом одељку шестог поглавља, *Интердисциплинарни приступи превођењу*, у дискусији су удружени метафора, наратија и превођење, а пажња је усредсређена на метафору превода у циљу истраживања начина на које метафора може бити анализирана из преводилачке и књижевне перспективе, при чему је задржан когнитивнолингвистички приступ. Други одељак поменутог поглавља, *Метафора као превод*, пружа увид у сличност и везу између метафоре и превода с обзиром на то да и један и други случај претпостављају трансформацију непознатог у познато, што је поткрепљено чврстим аргументима из литературе која сеже у прошлост све до Аристотеловог дела. У трећем одељку насловљеном *Когнитивни приступи преводу метафоре* разматра се преводивост метафоре с посебним нагласком на утицај разлика у концептуализацији условљених културолошким разликама међу говорницима различитих језика. Поменути одељак представља опсежан и информативан теоријски увод за наредно поглавље, у коме ће се ауторке усредсредити

на метафору превода и превод метафора у мултикултурним текстовима како би истражиле начине на које метафора превода постаје део поетике књижевног дела.

Први корак ауторки у свет *Превода као мейџоре* чини дефинисање *Поетике у њреводу и књижевним студијама* (7.1) промишљањем о постојећим ставовима и мишљењима у литератури како у лингвистичком, тако и у књижевном контексту и схватањем да је у првом контексту поетика уско повезана са личним говорниковим одабиром одређене концептуализације, као и са мотивацијом која је у основи оваквог одабира условљеног семантичким садржајем датих ситуација, догађаја итд. (ТАВАКОВСКА 1993: 17), док је у другом контексту поетика повезана са пишчевим личним одабиром наративног поступка. Наредни одељак (7.2) расветљава спрегу превођења и мултикултурне књижевности чији заједнички темељ чини могућност разумевања других језика и култура. У таквој међујезичкој и међукултурној комуникацији превођење има кључну улогу, те ауторке значајну пажњу посвећују теоријском разматрању поступака при превођењу културолошких елемената и аспеката у делима мултикултурне књижевности. Оне, такође, уочавају и то да писци мултикултурне књижевности у своје наративне поступке уграђују и извесне преводилачке поступке, те је и ово једна од тема датог одељка. Трећи одељак (7.3) садржи анализу мешања кодова као наративне и преводилачке стратегије у мултикултурној књижевности кроз низ конкретних примера из дела поменуте књижевности, на основу којих постаје очигледно да је превод коришћен као метафора уткана у мешање кодова у мултикултурном тексту. Ова опсежна и дубока анализа води ка закључку да мешање кодова отвара читаоцима прозор у свет других култура и језика. Обрађени су и случајеви комбиновања мешања кодова са дословним преводом, коме се најчешће прибегава када је реч о појмовима специфичним за одређену културу, те када се жели нагласити дистанца између две културе, као и случајеви комбиновања стратегије мешања кодова и „лошег” енглеског са прикривеним преводом услед кога читалац има утисак да, док чита текст на енглеском, заправо чита неки други језик, матерњи ликовима, имигрантима који се упињу да науче енглески као свој други језик, што опет доприноси разумевању других култура. Коначно, метафора превода отвара могућност различитих тумачења и пружа читаоцима прилику да обогате своје сазнање о другим језицима и културама.

У *Закључним разматрањима* ауторке сумирају кључне идеје, сазнања и запажања из претходних поглавља наглашавајући комплексност изучавања метафоре како у лингвистици тако и у књижевности, те да само интердисциплинарни приступ може пружити довољну ширину и дубину увида у различите аспекте ове теме. Један од тих аспеката је и препознавање и разумевање метафора, које су ауторке истраживале и то у случају ученика енглеског језика као страног, те закључиле да успешност овог процеса зависи не само од језичке компетенције, већ и од познавања културе датог страног језика, али и претходно стеченог теоријског знања о метафори у когнитивнолингвистичком контексту. Показана је примена интердисциплинарног приступа и у области превођења метафоре, посебно изазовног у мултикултурном дискурсу, где и сам превод постаје метафора као део наративне технике аутора

којом се постиже одређени ефекат. Узевши у обзир различитост посматраних аспеката метафоре и иновативну интердисциплинарност приступа, монографија се с правом може сматрати изузетно вредним доприносом изучавању овог још увек недовољно истраженог поља, нарочито у србистици, те се ауторке надају да ће овом књигом подићи свест истраживача различитих области о потреби за удруживањем снага у заједничким пројектима не би ли истражили још многе сфере у пољу метафоре (стр. 140).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- GAVINS, Joanna, Gerard, STEEN. *Cognitive Poetics in Practice*. London: Routledge, 2003.
 LAKOFF, George, Mark, JOHNSON. *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press, 1980/2003.
 STEEN, Gerard. *Finding Metaphor in Grammar and Usage: A Methodological Analysis of Theory and Research*. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2007.
 ТАВАКОВСКА, Elzbieta. *Cognitive Linguistics and Poetics of Translation*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1993.

Ана Халас

Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
 Одсек за англистику
 Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
anahalas@gmail.com

UDC 364-787-056.26/29:316.774

Милица Мима Ружичић-Новковић. *Представљање особа са инвалидитетом у медијском дискурсу Србије*. Нови Сад: Центар „Живети усправно”, 2015, 107 стр.*

Монографија Милице Ружичић-Новковић *Представљање особа са инвалидитетом у медијском дискурсу Србије* настала је, како у предговору стоји, на основу ауторкиног магистарског рада (нешто другачијег наслова *Представљање теме инвалидности у медијском дискурсу*) израђеног у оквиру предмета *Анализа дискурса*, а одбрањеног на новосадском Филозофском факултету септембра 2014. Монографски текст је Милица Ружичић-Новковић допунила сугестијама које је изнела комисија (Вера Васић, Свенка Савић и Твртко Прћић), а делом га је изменила, тј. „апдејтовала“ након увида у додатну

* Овај прилог настао је у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка исцртавања* (бр. 178004), који финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

литературу и нове примере на које је наишла. Значај монографије *Представљање особа...*, рекао бих, вишеструк је.¹ Наиме, као прво, стручна (лингвистичка) јавност добија још једну књигу која је настала на теоријско-методолошким обрасцима (под)дисциплине (*критичке*) *анализе дискурса*, што је већ по себи значајна чињеница (иако је уочљива пролиферација истраживачких подухвата, па следствено и радова и књига, у оквиру ове области, ипак је свака нова – драгоцене, и по себи релевантне); друго, један корпусни материјал који је, тематски посматрано, био изван фокуса истраживача – сада се детаљније предочава читаоцима; треће, у оквиру различитих путева истраживања, што их анализа дискурса отвара/нуди, ауторка се одлучује за онај који је веома важан – *представљање (репрезентација) актера* – и показује како се текстуални подаци, с обзиром на овај параметар, могу ишчитати, тј. интерпретирати; и, четврто, текст, како и треба да буде, зорно предочава стил писања, а стил је човек!, из чега спознајемо две ствари: ауторкину ученост и храброст, што је лепе у писању и анализирању, и ауторкину доброћиност, тј. спремност да помогне подучавајући, објашњавајући, освешћујући, јер се никако другачије не могу схватити речи с почетка *Уводног поглавља*: „Прво што сам помислила – када сам чула возачеву реакцију: ‘Знао сам да ОВО није требало примати!’ [верзалом истакнут деиктик упућује на саму ауторку! – прим. СС] – било је да [му] *треба обука*, да *треба окупиши зрују*, *ући где год се може* и *обучиши људе шииа* и како *треба да чине и зоворе* и шта су обавезе и *једне и друге сиране*” (стр. 5). Дакле, уместо повлачења у себе, аутовиктимизације, (посве оправдане) резигнираности због таквог инсултивног обраћања и номинације, ауторка пледира на разговор, дијалог, тј. просвећивање кроз (боље) упознавање особа с инвалидитетом (на супрот презервирању стереотипизацијских и стигматизацијских ставова)!

Предмет рада Милице Ружичић-Новковић састојао се у следећем: шире постављено, истраживање је тежило сагледавању улоге медија у креирању услова за равноправно и потпуно учешће грађана/ки с инвалидитетом у животу заједнице, промени ставова и модела понашања и увођења теме инвалидности у редован систем (обавештавањем јавности о друштвеном положају особа с инвалидитетом; указивањем на то колико ресурси друштва и различити аспекти људског деловања утичу на њега и сл.), док је, уже гледано, предмет рада био усмерен ка томе да утврди *узроке* и *разлоге одржавања и йонављања ставова* у медијима, сагледавањем функције изабраних тема, жанра, употребљених језичких средстава и семантичких поступака, те, уз поменуто, да укаже на начине и друштвени значај промене на пољу употребе језика. Управо у складу с оним како је малочас наведено и структура рада одсликава такву организацију: у *Уводу* се експлицирају, поред предмета и циљева истраживања, још и научни појмови и базични термини у области инвалидности, даје теоријско-методолошки оквир, и пружају информације о корпусу. Други, језгрени (и најобимнији) део рада чини *анализа* корпусног материјала; у оквиру овог сегмента обрађују се: (1) тема, структура и опрема

¹ Када је реч о значају, додао бих како је веома важно – имајући управо у виду тематику којом се ауторка бави – што се уз књигу добија и аудио-запис (CD) текста, како би се садржај учинио приступачнији што већем броју корисника.

текста, (2) тзв. пројективне стратегије, (3) употреба језичких средстава, те (4) стил, реторика и тон. Завршни део монографије чине поглавља *Закључци и њрејоруке, Лијерајтура*, те различити прилози.

Будући да ће се у својој анализи умногоме користити појмом *дискурса*, ауторка на самом почетку наводи и одређење тог појма (према Ферклафу и Р. Водак) – дискурс је „облик социјалне праксе, која имплицира дијалектички однос између одређеног дискуризивног догађаја и ситуација, институција и социјалних структура у чијим је он оквирима. Оне обликују дискурзивни догађај, али и он [дискурс] обликује њих” (стр. 8). Поред овог, централног појма, у разматрање се уводе и појмови мултимодалности, семиотике, као и – за критичку анализу дискурса – кључна релација: *доминације (надређености, неједнакости)*. Тиме ауторка показује не само да врло добро познаје термилошки апарат критичке анализе дискурса (тј. релевантну литературу из области КАД) него и да детектује кључне аналитичке категорије КАД, што ће доцније искористити у својој анализи. Поред овога, значајан сегмент уводног дела посвећен је и терминологији у области инвалидности. Издваја Татићеву дефиницију *инвалидности* као „социјалног процеса, односно начина *јонацања* који произилази из губитка или редукције способности да се изврше очекиване или специјално дефинисане активности социјалних улога у једном дужем временском периоду, због хроничне болести или оштећења. То је изражавање *функционалне лимитације у социјалном контексту*” (стр. 10). Заправо, битно је нагласити да постоје три блискозначна појма: *оштећење – инвалидитет – хендикей*, који се ипак могу међусобно разликовати: „*оштећење* упућује на дефектан екстремитет, орган, телесни механизам, *инвалидитет* (неспособност) се одређује као *резултирајући недостигај функције*, а *хендикей* упућује на ограничења у свакодневном животу која су резултат инвалидитета” (нав. према Барнсу) (стр. 11). Исто тако, добијамо одговор на питање због чега је синтагма *особа с инвалидитетом* [person with disabilities] или, како се другде може чути, *особа с оспособљењем* или чак *особа с дизабилитијем / дизабилитетом* боља, при номинацији, од речи *инвалид*: јер се у првом случају (првим случајевима) инвалидитет *не односи на целу особу*, какав је пак случај с употребом речи *инвалид/инвалиткиња* [disabled], већ упућује на једну од њених карактеристика!

Имајући у виду да у медијском дискурсу представљање особа с инвалидитетом неретко доприноси управо систематској дискриминацији и стигматизацији тих особа, перпетуирањем и чак надоградњом, (кон)фабулирањем изразито негативних стереотипа и предрасуда, Милица Ружичић је одабрала тему која погађа у срж проблема.

Ауторка уочава, цитирајући два Гофманова извода поводом феномена стигматизације, да преовлађујући каритативно-религијски или етички модел, тј. матрица мишљења предодређује какав ће бити избор теме (положај особа с инвалидитетом, лечење, тј. терапија, образовање, запошљавање, спорт и култура...) и ванјезички (ситуациони) контекст (породична кућа или соба особе с инвалидитетом, институција чије услуге користи, школа, боравак, организација, клуб, радни простор) који медији одабирају пишући чланке о особама с инвалидитетом.

Кључни закључак, чини ми се, из овог тематско-аналитичког потпоглавља (пројективне стратегије) ауторка овако формулише, прецизно и обухватно: „Идентитет особе која је онеспособљена, ометана у функционисању и којој се, услед једне урођене или стечене карактеристике, ускраћује равноправан приступ добрима и услугама доступним и приступачним већини, *не треба да се скрива већ да се промовише*, тим пре што је у питању искуство које свако може у току живота привремено или трајно да доживи, а смањење способности искуство је свих људи како време пролази” (стр. 44). Другим речима, друштво треба сензибилисати (а М. Ружичић је на своме примеру, како је речено у првом пасусу овог приказа, демонстрирала и како) да се обезбеде приступачни услови за све људе, како би услуге биле доступне свима а не само привилегованој већини.

Када је реч о семантичком аспекту истраживања, онда је свакако пажње вредан део у којем се анализирају детектоване стратегије и поступци, карактеристични за дискурс у ексцерпираним медијским текстовима о особама с инвалидитетом. След анализе је вандејковски, узоран и јасан. Тако ауторка региструје поступке: (1) очигледног порицања (модел: *Немам ништа проишњих АЛИ...*; нпр. *За разред је глуп и луд, за Пејницу шалениован*), (2) очигледног допуштања (модел: *Наравно да јосије способне особе с инвалидитетом, АЛИ како ће оне..., кад не могу... / кад су... / наравно да могу много боља самостално, АЛИ, ИПАК, не би могли без помоћи...*; нпр. „*Моји родитељи су много добри, али ме превише ципају. Тако сам најунио 21 годину и не знам сам да се крећем по свом родном граду*”), (3) трансфера (модел: *Ја иако не мислим, АЛИ моји пријатељи сматрају да они...*), те (4) контраста (нпр. *Ми не можемо [да се зайослимо, да добијемо шанове], а за њих се ошварају радна места [у вези са увођењем обавезе зайошљавања особа с инвалидитетом]...*). Сви ови поступци, показују резултати, одражавају став „о неспособности особа с инвалидитетом и, имплицитно, о њиховој мањој вредности” (стр. 44), чиме се опет показује како се једном формирана, дакако посве погрешна, слика и уверење непрестано понављају, без икаквих измена и сазревања свести о погрешности и страшној дискриминаторности такве слике.

Након овога ауторка предузима испитивање стила, реторике и тона у посматраном корпусном материјалу. На основу анализе чланака и с овог аспекта уочава се да је наглашена „(спасилачка) улога доминантне групе и њен допринос решавању проблема, спремност на усмеравање ресурса”, док је „улога самих особа са инвалидитетом најчешће у другом плану”. То је заправо један од механизма којима се понавља и одржава владајући, доминантни дискурс и перспектива спрам особа с инвалидитетом. С друге стране, за „стил је на свим нивоима текста (наслов, наднаслов, поднаслов, лид, текст као целина) карактеристична употреба стилских фигура и других изражајних средстава због преношења значења и поређења” (стр. 48). Истанчан осећај за семантичке валере речи и израза ауторка показује на многим страницама ове монографије, али, илустрације ради, издвајам један који показује не само лексичко-семантичку него и прагматичку, па и социокултурну способност декомпозиције/деконструкције. Наиме, анализирајући текст у коме је цитирана, између осталог, и директорка једне установе Милица Ружичић наводи

и реченицу где, говорећи о ресурсима који се одвајају, поменула директорка истиче и то „да од продаје производа [које праве особе с инвалидитетом] корисници добијају новац” (стр. 52), на шта М. Ружичић „реплицира”: *добијају а не зарађују!*, дакле одабиром гл. *добити* уместо (правилног) *зарадити* поново се (макар и несвесно) указује на својеврсну девијантност тих особа, као да је то милосрђе а не нешто што су својим радом зарадили!

Последње поглавље аналитичког дела књиге бави се језичким средствима, прецизније утврђивањем каква је употреба терминологије, заменица, титула, жаргона и других језичких средстава која се користе за идентификацију особа које су актер, извор или предмет новинског текста. Наводим само неке од примера које је ауторка регистровала у чланцима: (1) термини: *инвалид, рајни (војни) инвалид, сџоношенисери инвалиди*; (2) конструкције: *особа / особе (девојчице, девојке, жене) с инвалидитетом, особе с аутизмом, особе с ошћењем слуха, студенти с хендикейом, млади са смейњама, млади са смейњама у развоју, особа (деца) с посебним потребама, малишани с ишецкоћама, особе са здравственим помагалима, грађани у инвалидским колицима (с белом шцајом, слушним апаратом), особа с неком инвалидском смейњом*; (3) именичке синтагме с именицом у функцији атрибута: *особе корисници колица, особе (девојчице, девојке) у колицима*; (4) именичке синтагме с описним придевом у функцији атрибута: *аутистично дете, оболела деца* (за децу са последицама церебралне парализе и другим урођеним и стеченим оштећењима), *слеје и слабовиде особе, слеји суграђани, инвалидне особе, ментално недовољно развијене особе, неокрепни и теже окрепни корисници*; (5) поименичени придеви: *рањиви, хендикейирани...*

До каквих закључака, након спроведене овако темељне анализе, ауторка долази? Прво, јасно је да теме, садржај текстова, приступ њиховој обради и опремању, изабрани поводи за извештавање о теми, избор извора, актера и начин цитирања, пројективне стратегије и поступци, терминологија и друга лексичка средства која се користе у идентификовању особа с инвалидитетом у највећем делу анализираних примера *не доприносе редефинисању и смањењу дистанце према особама с инвалидитетом!* Друго, „тематски оквир и идеолошка матрица текстова у складу су” с доминантним етичким, каритативно-религијским приступом особама с инвалидитетом. Треће, узимајући у обзир и друге семиотичке изворе, ауторка закључује „како фотографије и симболи одражавају утисак тескобе, терета, тешке социјалне приче, изобличености тела” (стр. 78), док на нивоу стила, реторике и тона корпусни материјал потврђује како се новински чланци фокусирају на проблематичне и тескобне околности у којима живе особе с инвалидитетом, те на (спасилачку) улогу „доминантне групе и њен допринос решавању проблема”.

У завршној речи, након кратког приказа, могу само још додати и ово: значајно је што се у србистици појавила књига која темељно анализира како се представљају особе с инвалидитетом у српској штампи. Још је, сматрам, битније што се тиме пружа и слика о нашем друштву (кроз однос према једној социјалној скупини), о нама самима, о нашем односу према другима и Другом, као и о (не)спремности да променом дискурзивне праксе (матрице) мењамо свет/наше друштво, тј. да мењамо сами себе чинећи доступним ствари

и онима који, услед оштећења, свакодневно бивају за такву елементарност, чини се, у бољем случају „само” ускраћени, а у већини случајева још и јавно остраковани, омаловажавани и стигматизовани!

Сїрахиња Сїейанов

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад
straxstepanov@yahoo.com

CONTENTS

ALEKSANDRA COLIĆ. Active Participles in *Žitije Svetog Cara Uroša* by Patriarch Pajsije. IRENA CVETKOVIĆ TEOFILOVIĆ. Marking the Quantity of Syllables in the Slavonic-Serbian Epoch on the Example of Two Inscriptions on the Drama *Mladen and Dobroljub* by Konstantin Pečić. VLADIMIR OSTOJIĆ. Vuk's Concept of Literary Language and Orthography in *Srbska Gramatika* by Dimitrije Milaković. DEJAN SREDOJEVIĆ, NATAŠA SPASIĆ. Phonetic and Phonological Description of the Accentual System of the Standard Serbian Language as L2 in Speakers Whose Mother Tongue is Hungarian. DUŠANKA ZVEKIĆ-DUŠANOVIĆ. Modal Verbs and Adversativity. VLADAN JOVANOVIĆ. Bound Bases of Domestic (Slavic) Origin in the Morphemic and Word-formation Structure of the Serbian Language. ŽARKO BOŠNJAKOVIĆ. Utterance Reformulation in Dialectal Discourses and Their Importance for the Study of Folk Speeches. RADIVOJE MLADENOVIĆ. Norther Šara Mountains – South Metohija Microcontinuum. REVIEWS.

Зборник Матице српске за филологију и лингвистику
Издаје Матица српска
Излази двапут годишње
Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1
Телефон: 021/6622-726
e-mail: zmsf1@maticasrpska.org.rs
www.maticasrpska.org.rs

Редакција LIX/1 књ. Зборника Матице српске за филологију и лингвистику
закључена је 13. маја 2016.

За издавача: проф. др Ђорђе Ђурић, генерални секретар Матице српске

Стручни сарадник Одељења: Јулкица Ђукић

Технички уредник: Вукица Туцаков

Штампање завршено јуна 2016.

Компјутерски слог: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа: Сајнос, Нови Сад

Штампање ове свеске Зборника омогућило је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

80/81(082)

ЗБОРНИК Матице српске за филологију и лингвистику –
Archivum philologicum et linguisticum / главни и одговорни уред-
ник др Јасмина Грковић-Мејдор. – 1984/1985, књ. 27/28–. – Нови
Сад : Матица српска, Одељење за књижевност и језик, 1985–.
– 24 cm

Наставак публикације: Зборник за филологију и лингвистику

ISSN 0352-5724

COBISS.SR-ID 9630978